

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM LX

series *HISTORIA & PATRIMONIUM*

Fondator
ION BERCIU

Editor
GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial:

Acad. MARIUS PORUMB – Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
ADRIAN CIOROIANU – Universitatea București
MONOK ISTVÁN – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ,
Budapest
IOAN OPRIS – Universitatea „Valahia”, Târgoviște
ION CÂRJA – Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
COSMIN BUDEANCA – Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria
Exilului Românesc, București

Colegiul de redacție:

TUDOR ROȘU - redactor șef
IOANA RUSTOIU - secretar de redacție
FLORIN BOGDAN - secretar de redacție
ADINA BOGDAN - membru
DIANA CIUGUDEAN - membru

DRAGOȘ URSU - membru
IOANA URSU - membru
MARIA ZGÂRCIU - membru
MARIUS CRISTEA - membru

Adresa de corespondență:
MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII
ALBA IULIA
510010 ALBA IULIA
Str. Mihai Viteazul, 12-14
Tel. 0258/813300

Mailing address:
MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII
ALBA IULIA
RO – 510010 ALBA IULIA
12-14, Mihai Viteazul St.
Tel. (+40) (258) 813300

www.revista-apulum.ro, www.mnuai.ro

Autorii își asumă întreaga răspundere pentru conținutul studiilor.
Materialele nepublicate nu se restituie autorilor.

© 2023 **MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA**
ISSN – 1013-428X
ISSN – 2247 – 871X
ISSN-L – 2247 – 871X

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LX

series *HISTORIA & PATRIMONIUM*

ALBA IULIA

MMXXIII

Tehnoredactare: FLORIN BOGDAN, IOANA RUSTOIU

Corectura: NICULINA IACOB

Prelucrare imagini: ANCA DREGHICIU

Coperta: CRISTINA DRĂGUESCU

Traducerea rezumatelor și verificarea textelor în limba engleză: ADINA BOGDAN

SUMAR

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

ISTORIE (SECOLUL XX)

- IOANA RUSTOIU, Minerva Cosma, Partenie Cosma, Vasile Stroescu, Octavian Goga. Patru prieteni, patru personaje într-un manuscris semnat de Elie Bufnea / *Minerva Cosma, Partenie Cosma, Vasile Stroescu, Octavian Goga. Four Friends, Four Characters in a Manuscript by Elie Bufnea* 1
- TUDOR ROȘU, Ovidiu Gritta: redeschiderea unei biografii / *Ovidiu Gritta: Revisiting a Biography* 31
- JAN NICOLAE, „Tablele legii pentru prezentul și viitorul nostru”. Predica mitropolitului Nicolae Bălan al Ardealului la târnosirea Catedralei Încoronării de la Alba Iulia / *“The Law Tablets for our Present and Future”. Sermon by Metropolitan Nicolae Bălan of Transylvania at the Consecration of the Coronation Cathedral in Alba Iulia* 39
- PAUL-ERSILIAN ROȘCA, Mitropolitul primat Miron Cristea și rolul acestuia în desfășurarea Încoronării de la Alba Iulia / *Primate Metropolitan Miron Cristea and His Role in the Coronation Ceremony at Alba Iulia* 57
- NICOLAE TEȘCULĂ, Încoronarea Regilor României Mari reflectată în presa sighișoreană / *The Coronation of the Kings of Greater Romania Reflected in the Press of Sighișoara* 75
- RĂZVAN MIHAI NEAGU, Florian Rusan, preot militar și paroh ortodox la Maieri, în Alba Iulia. Contribuții documentare / *Florian Rusan, Military Priest and Orthodox Parish Priest in Maieri, Alba Iulia. Documentary Contributions* 83
- DĂNUȚ VIOREL PRESURĂ, Dr. Petru Groza – istoria unui scandal mediatic / *Dr. Petru Groza – a History of a Media Scandal* 97

- IOANA-ZOIA URŞU, *Naraţiuni în procesele-verbale de interogatoriu ale Securităţii: cronologia anchetei „Rugului aprins” de la Antim / Narratives Inside the Interrogation Documents of the Securitate: the Chronology of the Investigation of the “Burning Bush” from Antim* 105
- IULIA-ALEXANDRA NUC-ROŞU, *Andrei Scrima, monahul plecat în India (1957-1959) / Andrei Scrima, the Monk Who Went to India (1957-1959)* 121

ISTORIA CULTURII. ARTĂ. ETNOGRAFIE

- CONSTANTIN ITTU, *Marginalii la un incunabul Gutenberg: Türkenkalender (1454) / Marginal Notes to a Gutenberg’s Incunabulum: The Türkenkalender (1454)* 141
- K. WEISZ SZIDÓNIA, „...steaua strălucitoare a muzelor din Aiud...”. *Viaţa, moartea şi memoria lui Sándor Teleki al III-lea (1760-1767) / “...shiny star of the muses from Aiud...”. Life, Death and Remembrance of Sándor Teleki III (1760–1767)* 153
- FLORIN BOGDAN, *Cărţi româneşti vechi din secolul al XIX-lea în colecţia Bibliotecii Academiei de Ştiinţe a Ungariei / 19th Century Old Romanian Books in the Collections of the Library of the Hungarian Academy of Sciences* 175
- CRISTIAN IOAN POPA, *Sava Henţia şi legenda Genevevei din Brabant / Sava Henţia and the Legend of Genevieve of Brabant* 185
- LAURENŢIU-ŞTEFAN SZEMKOVICS, *Crucea „Serviciul Credincios” acordată în 1919 unui mecanic-electrician din Alba Iulia / The “Faithful Service” Cross Awarded to a Mechanic-Electrician from Alba Iulia in 1919* 205
- IOAN OPRIŞ, *Astra la Gârbova (judeţul Alba) / Astra at Gârbova (Alba County)* 217

- BOGDAN LAURENȚIU AVRĂM, „Reuniunea de Cetire și Cântări a Economilor și Meseriașilor din Alba Iulia” în documentele de arhivă / *”The Reading and Singing Meeting of the Traders and Craftsmen from Alba Iulia” in the Archive Documents* 225
- GABRIELA MIRCEA, SMARANDA CUTEAN, Un carnet cu schițe artistice, concepte de construcții și alte adnotări diverse al lui Traian Achim din 1928-1929 / *A Book with Artistic Sketches, Construction Concepts and Other Miscellaneous Notes by Traian Achim from 1928-1929* 241
- ADRIANA ȚUȚUIANU, Habitatul și alimentația tradițională în zona platoului Ghețari, Țara Moșilor (județul Alba) / *Traditional Habitat and Food in the Area of the Ghețari Plateau, Țara Moșilor (Alba County)* 265

CONSERVARE. RESTAURARE

- MARIOARA CÎNEA, LEONARD FULĂU, Restaurarea *Cazaniei*, Râmnic, 1781 / *Restoration of the Homiliary, Râmnic, 1781* 295
- DUMITRIȚA DANIELA FILIP, CRISTINA CARȘOTE, ZIZI ILEANA BALTĂ, ELENA BADEA, Study of Old Varnish Recipes Used by the Transylvanian Icon Painters. Case Study: Reproduction and Characterization of Varnishes Used in the 18th Century and Early 19th Century Icons from Museikon Collection / *Studiul rețetelor vechi de vernisuri folosite de pictorii de icoane transilvăneni. Studiu de caz: Refacerea și caracterizarea vernisurilor utilizate în icoanele din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea din colecția Museikon* 307
- MIGDONIA GEORGESCU, GHEORGHINA OLARIU, Investigații XRF asupra pigmentilor picturali ai icoanei Iisus Hristos, aparținând parohiei „Biserica Galbenă” din Urlați, județul Prahova / *XRF Investigations on the Pigments of the Jesus Christ Icon, Belonging to the "Biserica Galbenă" Parish in Urlați, Prahova County* 329

RECENZII. NOTE DE LECTURĂ

- Silviu Sana, Tiberiu Alexandru Ciorba, Traian Ostahie, *Seminarul Tinerimii Române Unite din Oradea*, vol. I-III, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2022, 523+707+381 p. (Ion Cârja) 343
- Gordán Edina, *Arcok a múltból Válogatás. Szabó János fényképhagyatékából / Chipurile trecutului. Imagini din colecția János Szabó*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2023, 208 p. (Marius Cristea) 347
- Oliver Jens Schmitt, *Biserica de stat sau Biserica în Stat? O istorie a Bisericii Ortodoxe Române 1918-2023*, Editura Humanitas, București, 2023, 460 p. (Dragoș Ursu) 348
- Marianna Oravcová. *Akcia B [Acțiunea B], Ústav Pamäti národa*, Bratislava, 2020, 303 p. (Eva Mârza) 359
- Pieter M. Judson, *L'Impero asburgico. Una nuova storia*, traducere din engleză în limba italiană de Mario Mansuelli, Keller Editore, Rovereto, 2021, 717 p. (Ion Cârja) 364
- Alexandru Lapedatu, *Scrieri despre Cuza Vodă*, ediție îngrijită, studiu introductiv și notă asupra ediției de Ioan Bolovan, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2023, 279 p. (Ion Cârja) 371
- Lista autorilor / *Authors' list* 375

**MINERVA COSMA, PARTENIE COSMA, VASILE STROESCU,
OCTAVIAN GOGA. PATRU PRIETENI, PATRU PERSONAJE ÎNTR-UN
MANUSCRIS SEMNAT DE ELIE BUFNEA**

IOANA RUSTOIU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

**Minerva Cosma, Partenie Cosma, Vasile Stroescu, Octavian Goga. Four Friends, Four
Characters in a Manuscript by Elie Bufnea**
ABSTRACT

The present study deals with an unpublished manuscript of Elie Bufnea, one of the Romanian volunteers who was part of the Legion formed in Siberia at the end of the First World War. The unpublished pages written by him refer to an unknown subject: who and what determined the generous donations of the Bessarabian boyar Vasile Stroescu to Romanian schools and churches in Transylvania in 1910-1914. According to Elie Bufnea, who grew up in the Goga family and was often in the Cosma family home, the one who told Vasile Stroescu about the cultural and social needs of the Romanians in Transylvania was Minerva Cosma, the middle daughter of the lawyer Partenie Cosma, director of the "Albina" Bank in Sibiu. Minerva was in Davos, Switzerland, where her mother had sent her in an attempt to cure her of a love she considered inappropriate. Yet Minerva does not cure in the foreign country, but meets Vasile Stroescu, with whom her father and her younger sister's husband, Octavian Goga, will form a close friendship. His generous donations convince Minerva that she has fulfilled the mission for which she was raised by her family - to be a good Romanian - and despite her parents' opposition she marries the German officer Schaffer, with whom she will live her entire life.

Cuvinte-cheie: Elveția, Transilvania, donații, români, prieteni, iubire interzisă

Key words: Switzerland, Transylvania, donations, Romanians, friends, forbidden love

Printre piesele intrate în patrimoniul muzeului albaiulian în anul 1976 se află și câteva manuscrise redactate de Elie Bufnea în anii '70, care nu au putut fi publicate de autor în tipul regimului comunist¹. Unul dintre ele, necunoscut

---

¹ În perioada interbelică, Elie Bufnea a publicat câteva articole în presă (în *Gazeta Transilvaniei* ori în *Gazeta Voluntarilor*), dar și câteva volume dedicate încercărilor deloc ușoare prin care a trecut în Siberia: în 1928, *Voluntarii români din Siberia*, iar în 1931, alte două volume: *Cruciați, tirani și bandiți. În Rusia Sovietelor* (vol. I), *În Siberia lui Kolceak* (vol. II; ambele reeditate în 2008 de Editura Marist). În 1933 și-a publicat jurnalul călătoriei din Japonia – *Pe drumuri japoneze (Siberia, Mandjuria, Japonia, Havai)*, București, Tipografiile Române Unite –, o experiență inedită determinată de misiunea oficială cu care a fost însărcinat de Victor Cădere: repatrierea osemintelor primului ambasador al României în Japonia. În 1942, a publicat în colecția *Santinela* o nuvelă: *Pășaniile caporalului Sava* (București, Imprimeria Centrală a Monitorului Oficial).

publicului, este cel dedicat lui Octavian Goga², din care Elie Bufnea a „decupat” două volume mai mici: *Doi prieteni: Vasile Stroescu și Octavian Goga și Doamna Tani*³.

Lui Elie Bufnea, ardeleanul fugăr în România vechiului Regat, implicat în organizarea voluntarilor români din Siberia, Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia i-a dedicat o expoziție în 2021. Au fost atunci etalate documente, fotografiile și manuscrise din valoroasa colecție donată de acesta în 1976. Biografia sa a fost reconstituită în 2021, nu doar pe baza materialului aflat la Muzeul Național al Unirii, ci și din documentele păstrate în arhiva Securității, Elie Bufnea fiind unul dintre deținuții politici ai României, cu șase ani ispășiți la Jilava⁴.

Subiectul articolului de față va face referire la primul extras din manuscrisul dedicat poetului ardelean Octavian Goga, în care este prezentată prietenia poetului cu marele mecena al românilor, Vasile Stroescu. Dar cele 23 de pagini dactilografiate descriu – așa cum ne avertizează titlul – nu doar cum a decurs în timp amicitia celor doi, ci și cum s-a format grupul de trei prieteni: Vasile Stroescu, Partenie Cosma, Octavian Goga. Ineditul manuscrisului lui Elie Bufnea îl constituie de fapt dezvăluirea momentului în care a început această prietenie, prin intermediul Minervei Cosma, una dintre fiicele lui Partenie Cosma (directorul Băncii Albina din Sibiu), un personaj feminin – în fapt, al patrulea al manuscrisului – despre care, ca și în cazul altor trecute vieți feminine, știm foarte puțin, iar despre rolul ei în orientarea donațiilor lui Vasile Stroescu către ardeleni, nu știm deloc.

Minerva Cosma era a treia fiică a lui Partenie și a Mariei Cosma⁵, tatăl fiind un avocat cunoscut și director executiv al Băncii Albina, iar mama, nepoata mitropolitului Miron Romanul. Sora ei mai mică, Hortensia, s-a căsătorit cu Octavian Goga, iar cealaltă soră, Lucia, cu un avocat din Timișoara⁶. Familia Cosma a avut și doi fii, Romulus și Remus. Romulus s-a îmbolnăvit de meningită în mai 1891⁷; celălalt băiat, născut la Sibiu, în ziua de 25 februarie

---

² *Octavian Goga acasă. Oameni și crâmpie din zbuciumul luptătorului pentru Unitatea națională* (inv. nr. D. 6823). Manuscrisul a fost semnalat de către Ioan I. Șerban și analizat ca o nouă contribuție adusă biografiei lui Octavian Goga din perspectiva implicării sale în evenimentele Primului Război Mondial (Șerban 2001, p. 187-196; Șerban 2002, p. 337-350).

³ inv. nr. D. 6559 și D. 6560.

⁴ Rustoiu 2021, I, p. 58-81.

⁵ Fiica mijlocie, în ordinea venirii pe lume.

⁶ În 1904 Lucia era deja căsătorită cu Aurel Cosma, împreună organizând adunarea generală a *Astrei* din septembrie, de la Timișoara. Ziarul *Tribuna* îi menționează pe amândoi la acea dată, ca fiind membri pe viață ai asociațiunii (*Tribuna*, Arad, an VIII, nr. 174, 14/27 septembrie 1904, p. 4). Cei doi au contribuit în 1906 cu 200 de coroane la fondul pentru ridicarea muzeului (*Analele Astra* 1906, p. 3).

⁷ Romulus a murit de meningită, în 1891 (Cosma 1937, p. 10). În necrologul publicat în ziarul arădean *Biserica și Școala* (nr. 20 din 19/31 mai 1891, p. 159) se menționează că decesul lui „Romulu Partenie Cosma, născutu la 13/25 februaru 1882” s-a produs „după scurte, dar dureroase

1882, a urmat, între 1902 și 1906, Universitatea Tehnică din Berlin⁸, iar în timpul Primului Război Mondial s-a înrolat în armata română⁹. În 1918, revista *Transilvania* îl consemnează ca fiind „inginer privat în Sibiu” și membru corespondent al Secțiunii tehnice-industriale a *Astreii*¹⁰.

Într-un volum dedicat lui Partenie Cosma, Lucia Cosma amintește de implicarea surorilor sale – Minerva și Hortensia – în acțiunile caritabile ale mamei lor: munca în bucătăria cantinei săracilor ori a mesei studenților¹¹. De asemenea, menționează și că fetele Cosma au urmat cursurile școlii Reuniunii de Femei din Sibiu, în 1883¹².

În 1894, *Foaia Diecezană* anunța programul unui concert organizat de „damele române din Timișoara”, „în favoarea copiilor săraci de la școlile de aici”. Lucia Cosma a interpretat atunci *Sequidila* și *Mugur, mugurel*, creații ale compozitorului Gheorghe Dima, fiind acompaniată la pian de sora sa Minerva¹³. În 1895, Reuniunea Femeilor Române din Sibiu a organizat un bal la care au participat doamna Cosma, dar și toate cele trei surori: Lucia, Minerva și Hortensia¹⁴. În 1897, surorile Minerva și Lucia Cosma apar în programul concertului românesc organizat la 3/15 februarie la Timișoara. Minerva acompania solistele la pian¹⁵. Câteva zile mai târziu, Hortensia și Minerva au participat alături de mama lor la carnavalul organizat de reuniunile românești din Sibiu la Casina din oraș¹⁶. În 1899, compozitorul și dirijorul Gheorghe Dima s-a mutat din Sibiu, unde conducea Reuniunea de Muzică, la Brașov. Membrii reuniunii îi oferă un album cu semnăturile tuturor membrilor săi¹⁷, dar și un inel de aur cu briliant. Bani pentru achiziționarea acestui prețios suvenir au fost strânși printr-o colecție organizată de Minerva Cosma și de alte două membre ale reuniunii¹⁸.

---

suferinție în urma aprinderii de creeri”. Romulus avea atunci „9 ani și 3 luni”. În acest necrolog a fost consemnat numele întreg al fetelor: Lucia Minodora Cosma, Minerva Elena Cosma și Hortense Maria Cosma.

⁸ Sigmirean 2000, p. 719.

⁹ Cosma 1937, p. 13-15.

¹⁰ *Transilvania*, Sibiu, an XLIX, nr. 1-12, 1 decembrie 1918, p. 43. Alegerea sa în comisia tehnică a avut loc în iulie 1914 (*Transilvania*, Sibiu, an XLV, nr. 709, 1 septembrie 1914, p. 386).

¹¹ *Transilvania*, Sibiu, an LIII, nr. 3, martie 1922, p. 209; Cosma 1937, p. 9.

¹² Cosma 1937, p. 10; Mateiu 1937, p. 156. În monografia școlii de fete din Sibiu, Lucia Cosma (născută în Beiuș) este înregistrată pe lista primelor eleve ale acestei instituții (Bologa 1911, p. 10, 33).

¹³ *Foaia Diecezană*, Caransebeș, an IX, nr. 45, 6/18 noiembrie 1894, p. 7. Surorile sunt consemnate și aici cu ambele prenume: Lucia Minodora și Minerva Elena.

¹⁴ Lucia e consemnată în înșiruirea doamnelor, semn că deja era măritată cu avocatul din Timișoara (*Familia*, Oradea, an XXXI, nr. 4, 22 ianuarie 1895, p. 48).

¹⁵ *Familia*, Oradea, an XXXIII, nr. 6, 9/27 februarie 1897, p. 72.

¹⁶ *Tribuna Poporului*, Arad, an I, nr. 22, 14/16 februarie 1897, p. 103. Fetele sunt menționate cu numele familiare: Tani și Mina.

¹⁷ Maria și Partenie Cosma, dar și cele trei fete, se regăsesc pe lista membrilor acesteia (Voileanu 1905, p. 184).

¹⁸ *Ibidem*, p. 11.

În 1904, ziarul *Tribuna* îi semnaleză prezența la Adunarea generală a *Astrei* desfășurată la Timișoara, unde Minerva Cosma o acompaniază la pian pe sora sa Lucia, solistă, dar și pe Adelina Piso, interpretă la violină, la concertul organizat în prima zi a adunării. Împreună¹⁹, toate trei surorile au fost prezente la balul organizat la sfârșitul celei de a treia zi a adunării²⁰.

Minerva Cosma va fi însă cunoscută în epocă după editarea unui *Album de broderii și cusături românești*, o întreprindere temerară și necesară, care a avut întreaga susținere a Consistoriului de la Sibiu²¹. Modelele au fost pregătite și puse în circulație încă din 1904, fiind amintite în ședința desfășurată la Sibiu, în ziua de 25 august 1904²². Inițiativa sa a primit în continuare girul *Astrei*, ce anunța în 18 mai 1905 că Minerva Cosma a oferit asociației albumul său, „cu peste 100 modele de cusături și țesături – întocmit cu abatere de la celelalte publicațiuni de asemenea natură – anume pentru uzul practic și cu scopul de a păstra și populariza în cercurile largi ale poporului de la țară modelele adevărat originale ale industriei române de casă”²³. O ofertă acceptată, cu mențiunea ca albumul să fie completat „cu o prefață”, dar și „a lua dispozițiunile trebuincioase atât în foaia Asociațiunii, cât și ajutorul despărțămintelor pentru lățirea lui în cercuri cât se poate mai largi. Profitul ce va rezulta pentru Asociațiune din desfacerea Albumului se va întrebuința pentru procurarea unui număr mai mare de exemplare, care se vor distribui gratuit pe teritoriul despărțămintelor de la cari vor sosi comande”²⁴. În raportul general asupra serbărilor de la Sibiu, prilejuite de inaugurarea muzeului *Astrei*, *Tribuna* a reprodus articolul lui Nicolae Iorga din *Semănătorul*, în care este amintită și „Minerva Cosma care a dat neamului albumul de țesături”²⁵. Reclama asupra albumului apare și în alte ziare și reviste

---

¹⁹ *Tribuna*, Arad, an VIII, nr. 174, 14/27 septembrie 1904, p. 2. Reporterul *Tribunei* îi remarcă ținuta: „mătasă albă, deschisă, simplă, cu gust delicat”; informații despre programul concertului de la Timișoara au apărut și în *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, an LXVII, nr. 197, 5/18 septembrie 1904, p. 3.

²⁰ *Tribuna*, Arad, anul VIII, nr. 169, 5/18 septembrie 1904, p. 4; nr. 174, 14/27 septembrie 1904, p. 5.

²¹ Apariția albumului a fost semnalată printr-o circulară semnată de vicarul Ilarion Pușcariu, care recomanda cumpărarea acestuia pentru școlile confesionale: „Albumul domnișoarei Cosma ca o podoabă poate ocupa loc în biblioteca școlară sau parohială a fiecărei comune bisericești. Albumul va fi un izvor nesecat de inspirație atât pentru tinerimea școlară, cât și pentru adulți. Modelele cuprinse într-însul se pot cu ușurință executa, fiind desemnat și firul țesăturii” (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. D8044).

²² „În vederea împrejurării că în ținutul Timișoarei portul național a degenerat în măsură mare și motivele naționale în industria de casă dispar tot mai mult, propune să se cumpere, spre distribuire în sensul deciziei citate mai sus, din veniturile pro 1903 ale fondului Andreiu Mureșan, 100 ex. din modelele colorate de țesături românești, editate de domnișoara Minerva Cosma” (*Analele Astra* 1904, p. 223-224).

²³ *Analele Astra* 1905, p. 52.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Tribuna*, Arad, an IX, nr 154, 2 septembrie 1905, p. 3.

(*Răvașul*²⁶, *Luceafărul*²⁷). Numeroase sunt recenziile – în fapt tot reclame – care demonstrează vizibilitatea acestuia, dar mai ales nevoia de o asemenea culegere de modele²⁸. Atelierul de țesătorie de la Orăștie întemeiat de Reuniunea Femeilor Române din comitatul Hunedoara a folosit modelele celor două albume editate de Minerva Cosma, Dimitrie Comșa, dar și pe cele din albumul doamnei Cornescu²⁹, albumul fiind donat, de asemenea, din partea *Astrei* elevilor merituoși ai școlilor confesionale³⁰.

În 1905, la Sibiu, sub conducerea *Astrei*, s-a organizat o expoziție națională, membrilor Reuniunii de Femei din Sibiu revenindu-le organizarea părții etnografice, dedicată „Industriei de casă a țaranului român”. Toate surorile Cosma au fost implicate în acest proiect, primind la final „scrisori de mulțumită și un suvenir”³¹. La sfârșitul lunii august și începutul lunii septembrie 1905, fiicele familiei Cosma au participat la serbările Societății pentru Fond de Teatru, desfășurate la Sibiu, unde, pe scena dăruită *Astrei* de Societatea de Teatru, a fost reprezentată „Fântâna Blanduziei” a lui Vasile Alecsandri, surorile Cosma fiind remarcate pozitiv pentru rolurile lor³². Fetele familiei Cosma – Lucia, Minerva și Hortensia – au fost curtate de tinerii care își căutau soții în familiile importante de români, Alexandru Vaida Voevod³³ ori Ion Lapedatu³⁴ menționându-le în memoriile lor.

²⁶ Numărul 30 din 29 iulie 1905, p. 123.

²⁷ Sibiu, an VI, nr. 7, 1 aprilie 1907, p. 139.

²⁸ În 1906, cu ocazia serbărilor pentru sfințirea Catedralei din Sibiu, a fost organizată și o expoziție a unui colecționar renumit, Dimitrie Comșa. În „pavilionul de patinaj, strada Schweis”, s-a deschis o „Expoziție din Ornamentica industriei casnice”, aici fiind prezentate, printre altele, și „albume cu modele originale de cusături, de țesături colorate și de pânze” (*Răvașul*, Cluj, an IV, nr. 18-19, 12 mai 1906, p. 74; colecția era una etnografică, impresionantă prin numărul obiectelor: „în total 2000 de piese”).

²⁹ *Reuniunea Femeilor* 1912, p. 20, 53, 63, 67; un exemplar al albumului Minervei a fost donat atelierului din Orăștie de către Elena Pop Hossu-Longin (*ibidem*, p. 58). Maria Cosma era membră de onoare a Reuniunii din Hunedoara (*ibidem*, p. 83).

³⁰ Despărțământul Timișoara al *Astrei* notează în raportul din 25 iunie 1905: „S-au împărțit ca premii școlare 1149 cărți folositoare pentru popor și 100 exemplare din Albumul domnișoarei Minerva Cosma (*Transilvania*, Sibiu, nr. IV, iulie-august 1905, p. 163). Un exemplar al *Albumului*, provenit din colecția Virgil Miloia, se păstrează în colecția Bibliotecii Muzeului Național al Banatului din Timișoara, la numărul de inventar 26239.C.

³¹ *Analele Astra* 1906, p. 23-24, 36; Boda 2005, p. 127. Și frațele lor, student pe atunci la Berlin, s-a aflat printre expozanți, conducerea *Astrei* oferindu-i o „diplomă de recunoștință” (*Analele Astra* 1906, p. 39).

³² *Unirea*, Blaj, an XV, nr. 35, 2 septembrie 1905, p. 293. Ziarul *Libertatea* amintește prezența a doar două dintre surori pe scena teatrului din Sibiu: Lucia, în rolul Neerei, și Hortensia, în rolul Getei (*Libertatea*, Orăștie, an IV, nr. 36, 20 august/2 septembrie 1905, p. 2).

³³ Ca vârstă, s-ar fi potrivit cu Lucia, dar fetele nu-i prea plac din pricina Mariei Cosma aflată tot timpul în preajma lor (Vaida Voevod 1994, I, p. 94, 96, 194-195).

În 1906, Lucia, Minerva și Hortensia Cosma și-au însoțit mama la București, unde aceasta era responsabilă cu organizarea expoziției etnografice din pavilionul ardelenilor de la Expoziția Națională³⁵. Suveranii de atunci ai României au vizitat spațiul organizat de ardeleni, aceștia oferindu-i reginei Elisabeta „două albumuri lucrate într-adins cu cusături și țesături românești în colori, după modelele aflate în albumul d-șoarei Minerva Cosma. Pe unul din aceste albumuri se află o frumoasă dedicație M. Sale Reginei, operă a poetului Goga”. Principesa Maria, care o însoțea pe regină, a primit și ea un album al Minervei³⁶. Scena a fost descrisă în amănunt de ziarul *Răvașul*:

„Apoi Suveranul și M.R. Regina, care până acum admirase încontinuu lucrurile din secția industriei casnice, au trecut în casa țărănească, unde au văzut un interior de casă cu mobile și unelte din Rășinari și Săliște. M.S. Regina a prezentat aci M.S. Regelui pe poetul O. Goga, precum și pe d-șoara H. Cosma, logodnica lui, cari au fost felicitați de Suverani în modul cel mai călduros.

În acest pavilion s-a oferit din partea d-nei Maria și d-șoara Minerva Cosma cadouri M.S. Reginei, A.S.R. Principesei Maria și micilor principese Maria și Elisabeta.

M.S. Reginei i s-au oferit două albumuri lucrate cu cusături și țesături românești în colori, după modelele aflate în albumul d-șoarei M. Cosma.

În ce privește albumurile, M.S. a invitat pe D-na Cosma să i le prezinte la palat. Pe unul din aceste albumuri se află o frumoasă dedicație M.S. Reginei, opera poetului Goga (o publicăm în *foiță*). Predarea la palat s-a făcut duminică, în 11/24 l.c. unde d-na Cosma cu fiicele sale și cu domnul Goga au fost distinse în modul cel mai afabil³⁷.

În 1907 și 1908, o regăsim pe Minerva Cosma consemnată, în continuare, printre membrii ajutători ai Comitetului Reuniunii Române de Muzică din Sibiu³⁸. Tot în 1908, avocatul din Arad Alexandru Nicolau vizitează Sibiu. Ajunge și la școala pentru economia și industria de casă întemeiată de Reuniunea Femeilor Române din Sibiu, unde face „cunoștința d-rei Minerva Cosma, care ține locul de directoare” și care, „cu amabilitate și o bunăvoință

---

³⁴ Când vizitează sediul Băncii Albina din Sibiu și casa directorului acesteia, Ion Lapedatu le mai întâlnește doar pe două dintre surori, Minerva și Hortensia, Lucia fiind deja măritată cu avocatul din Timișoara; le descrie ca „frumoase și distinse”, dar și „foarte amabile” (Lapedatu 2016, p. 137, 225).

³⁵ *Analele Astra* 1906a, p. 74; Dăianu 1944, p. 342.

³⁶ *Revista Economică*, Sibiu, an VIII, nr. 36, 9 septembrie 1906, p. 327.

³⁷ *Răvașul*, Cluj, an IV, nr. 25-26, 30 iunie 1906, p. 101; cel mai probabil, relatarea a fost preluată din *Luceafărul*, numărul apărut la Budapesta, la 15 iunie 1906, p. 255-257; episodul întâlnirii ardelenilor cu regii României apare și la Octavian Tăslăuanu (Tăslăuanu 1939, p. 199-201). De asemenea, prezența lor la Palatul Regal a fost anunțată și de *Tribuna* (Arad, nr. 116, 18 iunie/1 iulie 1906, p. 3).

³⁸ *Raportul* 1907, p. 25; *Raportul* 1909, p. 13. Lucia Cosma, dar și Maria și Partenie Cosma erau pe aceeași listă a membrilor ajutători.

care caracterizează un spirit superior, cult și foarte îndemânat”, i-a oferit toate detaliile referitoare la funcționarea acestei școli³⁹.

În mai 1908, Maria Cosma, în calitate de președintă a Reuniunii de Femei din Sibiu, a organizat o expoziție de produse românești de țesătorie. La organizarea pieselor a contribuit și Minerva Cosma⁴⁰. În acest context, ziarul *Tribuna* o amintește și pe „domnișoara Minerva Cosma, cunoscută și prețuită autoare a albumului de cusături și țesături”⁴¹.

În 1911, Reuniunea Femeilor din comitatul Hunedoara a organizat o expoziție etnografică la Sânt-Îndreș (Sântandrei), ocazie cu care preotesei din localitate i s-a oferit „un exemplar din albumul d-rei Minerva Cosma, ca să-l circuleze în decurs de doi ani între țărancele din satele vecine, ca să învețe din el și să revină la vechile motive originale românești, fiindcă s-a observat că femeile noastre de acolo și din jur sunt influențate de gusturi străine”⁴².

În 1912, albumul Minervei Cosma a fost expus de Maria Cosma în *Expoziția de industrie casnică românească* deschisă la Sibiu, în casa familiei Cosma, venitul obținut din vânzarea biletelor pentru vizitarea acesteia fiind destinat școlii *Reuniunii Femeilor Române din Sibiu*⁴³. Un articol din *Foaia Poporului* semnala expoziția și rostul ei: „Într-o parte sunt puse albumuri originale de cusături și țesături ale d-șoarei Minerva Cosma. Câtă măiestrie și muncă istovitoare zace în aceste albumuri, o poate spune numai acela care știe prețui din destul adunarea și compunerea de motive pentru lucruri de artă și obiecte, cari au să servească ca model mulțimei”⁴⁴.

Prezența albumului în expoziția Mariei Cosma, la 7 ani de la tipărire, este remarcată și de *Telegraful Român*: „un splendid album cu modele de țesături și cusături românești, care a adus foarte bune servicii damelor noastre și prin practicătatea lui, întrucât marcate fiind firele, modelele puteau fi ușor copiate. Și pentru a înlesni și mai mult popularizarea acestor modele, dșoara Minerva Cosma le-a editat și în câteva caiete ieftine”⁴⁵. Modelele sale au inspirat și

---

³⁹ *Tribuna*, Arad, an XII, nr. 14, 30 ianuarie 1908, p. 2-3. În martie 1908, un cititor al ziarului *Tovărășia*, tipărit la Orăștie (nr. 10 din 20 martie 1908, p. 4), s-a adresat redacției pentru a afla de unde să procure „modelele de cusături editate de dșoara Minerva Cosma”.

⁴⁰ *Țara Noastră*, Sibiu, an II, 4/17 mai 1908, nr. 19, p. 162.

⁴¹ *Tribuna*, Arad, an XII, nr. 92, 26 aprilie/9 mai 1908, p. 4.

⁴² *Reuniunea Femeilor* 1912, p. 43.

⁴³ *Foaia Poporului*, Sibiu, an XX, nr. 11, 11/24 martie 1912, p. 7.

⁴⁴ *Foaia Poporului*, Sibiu, an XX, nr. 10, 4/17 martie 1912, p. 5.

⁴⁵ *Telegraful Român*, Sibiu, an LX, nr. 24, 1/14 martie 1912, p. 1. Un articol laudativ la adresa expoziției Mariei Cosma, cu semnalarea prezenței unui album original al Minervei, a apărut și în *Luceafărul*, nr. 9 din 30 martie 1912, p. 192.

veșmintele preoțești comandate atelierului de la Sibiu de protopopul Ioan Lupăș⁴⁶.

După acest debut de succes⁴⁷, alte informații legate de viața Minervei Cosma nu am mai întâlnit. Doar în 1911, absența acesteia de la serbările *Astrei* organizate la Sibiu este remarcată de ziarul *Tribuna*. Sub titlul „Povestiri despre femei. Minerva Cosma”, este reamintit albumul și se vorbește despre rolul avut de acesta în salvarea artei populare românești⁴⁸. De asemenea, că autoarea se afla departe de casă, de orașul natal: „Depart, într-un colț înstrăinat de țară,⁴⁹ odihnindu-și un moment suferințele fizice, care apropie orice suflet eterat de pământ, crăița ascunsă din umbra dumbravei va fi suspinat cu dor, în ziua când gândul ei călător va fi purtat-o la sărbătoarea frumoasă de la vatra părintească. Unde era Minerva Cosma cu negrii ei ochi languroși, cu privirea ei străbătătoare, să mângâie și să zâmbească atâtor podoabe minunate cu cari erau înveșmântate frumoasele românce din Sibiu?”⁵⁰.

Minerva lipsea pentru că între timp se căsătorise cu un ofițer al armatei Imperiului Austro-Ungar, un ginere care însă nu a fost acceptat de la început de familia Cosma, pur și simplu pentru că nu era român. Despre această relație cu „ofițerul neamț”, neacceptată mai ales de mama fetei, Maria Cosma, aflăm din manuscrisul lui Elie Bufnea păstrat la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia. Pentru a o „vindeca” de dragostea catalogată de ea ca „nefericită”, Maria Cosma o „expediază” pe Minerva la Davos, în Elveția. Un alt peisaj, alt cerc de prieteni, ochii care nu se văd... au fost considerentele care au contat în stabilirea acestei destinații „de leac”. Minerva – la cei douăzeci și cinci de ani ai săi⁵¹ – era însă departe de tămăduirea sperată de mamă; dimpotrivă, la Davos a găsit soluția salvatoare prin întâlnirea, pe banca unui parc al orașului, cu Vasile Stroescu.

Cum și-a convins părinții și mai ales cum era la acel moment Vasile Stroescu, viitorul mecena al ardelenilor, aflăm tot din relatarea lui Elie Bufnea, care spune, de fapt, ceea ce auzise de la Minerva Cosma. Desigur, cuvintele personajelor sunt adesea șlefuite, iar autorul manuscrisului intră în intimitatea

⁴⁶ *Unirea*, Blaj, an XXII, nr. 28, 14 martie 1912, p. 5. Albumul a avut ecou și mai târziu. Îl amintește și Elena Pop Hossu Longin în *Amintirile sale din anii 1880-1930* (Hossu Longin 1932, p. 23, 27, 107, 113).

⁴⁷ Ziarul *Românul* anunța, în numărul din 5/18 februarie 1914 (numărul 28, pagina 8), că Librăria Concordia din Arad mai avea pe stoc: „Minerva Cosma, Modele de cusături românești. Caietul I 50 fil., Caietul II cor.1 plus 10 fil. Porto; Minerva Cosma, Album de broderii și țesături românești (mare). Compus și editat de Minerva Cosma. Cor. 16, plus porto poștal”.

⁴⁸ *Tribuna*, Arad, an XVI, nr. 47, 12 martie 1911, p. 5-6. Articolul, semnat „Sultănică”, ocupă aproape trei coloane ale ziarului.

⁴⁹ Nu ieșise din granițele Imperiului Austro-Ungar în care se afla atunci și Transilvania.

⁵⁰ *Tribuna*, Arad, an XV, nr. 47, 27 februarie/12 martie 1911, p. 5-6.

⁵¹ Vârstă consemnată în manuscrisul lui Elie Bufnea (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6559, f. 16).

gândurilor lor⁵², în încercarea de a apropia povestea sa de literatură. Baniii lui Vasile Stroescu ofereau sprijinul financiar necesar susținerii școlilor și bisericilor românești, bani pentru păstrarea limbii române, pentru educarea copiilor în această limbă. Or, dacă toate acestea puteau să se întâmple cu ajutorul lui Vasile Stroescu, „rostul” Minervei, acela pentru care o crescuseră părinții – de a fi o bună româncă – se îndeplinise, neamul său putea merge mai departe, iar ea putea să-și urmeze dragostea alături de un soț „altfel”, ales dintre germani.

În manuscrisul păstrat la muzeul albaiulian, într-o fotografie datată de autor 1913, alături de Maria și Partenie Cosma și de prietenii acestora aflați la casa de vacanță de la Călimănești, apare și Minerva (**Fig. 1**). În 1915, cu numele soțului, Schaffer, apare consemnată într-o listă de donații în favoarea soldatului român Ioan Ulciu, căruia i-au fost amputate ambele picioare: „D-na Minerva Schaffer din Michelbach, Austria de Jos, 5 cor”⁵³. În 1914, Maria Cosma, împreună cu fiica Hortensia și cu Octavian Goga, a trecut granița în România, stabilindu-se în casa din Călimănești. Peste un an, familia s-a reîntregit, prin plecarea din Transilvania a lui Partenie, dar și a Luciei Cosma⁵⁴.

În cartea scrisă cu ocazia comemorării lui Partenie Cosma, fiica cea mai mare a acestuia scrie despre peregrinările membrilor familiei sale în vreme de război, dar nu o amintește deloc pe Minerva Cosma⁵⁵. Și după măritiș ea a rămas membră a *Reuniunii Femeilor din Sibiu*⁵⁶, în *Anuarul Reuniunii* din anii 1917-1919 fiind consemnată tot printre membrii ordinari: „Cosma Minerva m[ăritată] Schaffer, Sibiu”⁵⁷.

În 1925, Minerva și-a reeditat albumul, cu numele Minerva Schaffer (n. Cosma). Apariția acestuia era anunțată în *România Nouă* din 14 octombrie 1925: „Succesul albumului editat în 1905 și răspândit pretutindenea în țară în aproape 3000 de exemplare, cum și conștiința necesității de a păstra la poporul nostru modelele originale de țesături și broderii curat românești au îndemnat pe doamna

⁵² Gânduri pe care, cel mai probabil, personajele sale le-au mărturisit în timpul întâlnirilor amicale din casele familiei Cosma de la Sibiu și Călimănești.

⁵³ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, an LXXVII, nr. 24, 1/14 februarie 1915, p. 3. Elie Bufnea amintește o altă localitate în care s-au aflat, la un moment dat, cei doi: Cernăuții Bucovinei („garnizoana Cernăuți”, MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6559, f. 23).

⁵⁴ Cosma 1937, p. 13. În decembrie 1915, pe motive medicale, Partenie Cosma a solicitat pensionarea sa din toate funcțiunile deținute la Banca Albina, cerere care i-a fost acceptată (*Revista Economică*, Sibiu, an XVII, nr. 52, 25 decembrie 1915, p. 165).

⁵⁵ Cosma 1937, p. 13-19. Nu a fost și membră a *Astrei*, revista *Transilvania* menționează doar numele Mariei și al lui Partenie Cosma între membrii despărțământului din Sibiu, iar Lucia Cosma e consemnată la despărțământul Timișoara (*Analele Astra* 1904, p. 113-114; *Transilvania*, Sibiu, an XLVI, nr. 7-12, 1 decembrie 1915, p. 203, 205).

⁵⁶ Întemeiată la 8 iunie 1881, președintă fiind Maria Cosma (Bologa 1911, p. 7).

⁵⁷ *Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu* pe anii 1917/18 și 1918/19, Sibiu, 1919, p. 33. Președinta Reuniunii era Catinca A. Bârseanu, nici mama, nici surorile Cosma nu mai erau reprezentate în Comitetul Reuniunii, dar au rămas în continuare membre ale acesteia (*ibidem*, p. 2).

Minerva Schaffer, născută Cosma, să continue lucrarea sa de acum 20 de ani și să editeze încă un album⁵⁸. Această a doua ediție apărea tot sub auspiciile *Astrei*, dar beneficia de un studiu introductiv semnat de Vasile Goldiș, pe atunci ministru al Cultelor și Artelor, și de Ioan Lupaș, și el ministru al Sănătății și Ocrotirilor Sociale. Cei doi erau și membri în Comitetul Central al *Astrei*⁵⁹. Minerva a rămas alături de „ofițerul neamț”, cel neagreat de părinții ei, toată viața. În 1938, a participat la serbările comemorative dedicate tatălui său, participanții la acestea consemnând-o ca „Minerva, actualmente doamna colonel Schaffer”⁶⁰.

Chiar reconstituit succint, din puținele știri de presă ori din însemnări contemporane, destinul Minervei ne apare mai mult decât interesant. Despre fiica lui Partenie Cosma, directorul Băncii Albina din Sibiu, aflăm mai mult decât din alte surse contemporane tocmai din manuscrisul păstrat la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia. Nu intenționăm să analizăm fiecare filă a acestui document și nici toate personajele la care se face referire aici. Ne-am oprit asupra Minervei Cosma, doar pentru că, așa cum rezultă din conținutul manuscrisului, ei i se datorează belșugul de donații cu care Vasile Stroescu i-a uimit pe români începând din 1910 și până la moartea sa, în 1926. Momentul inedit al întâlnirii dintre cei doi a avut loc „într-o zi de primăvară, prin 1908-1909”⁶¹. Donațiile generoase au stârnit interesul general al presei românești din Imperiul Austro-Ungar și, deopotrivă, curiozitatea ziariștilor din România. Sumele transferate de Vasile Stroescu Consistoriilor din Blaj și din Sibiu au avut loc în martie 1910. *Gazeta Transilvaniei* din 23 martie⁶² anunța pe prima filă „donațiunea princiară” a lui „Vasile Stroescu, proprietar român, de origine din Basarabia, care de prezent se află într-un loc de cură din Helveția”, de unde „a trimis, pentru fondul cultural din Blaj, venit pentru ajutorarea școalelor, suma de 100000 cor., adecă una sută mii coroane”. În numărul din 2 aprilie 1910, ziarul *Unirea* i-a tipărit numele pe prima filă, cu majuscule, anunțând donația aceluia ale cărui date biografice redactorii nu le cunoșteau încă, dar care, „din Davosul Șvițerei, unde oamenii merg să-și vadă de sănătate”, a trimis „100000 coroane pentru fondul cultural”. Blăjenii nu-l întâlniseră până atunci pe donator, nici nu posedau o fotografie a acestuia⁶³. Pe fila a doua a oficiosului greco-catolic a fost publicată scrisoarea mecenatului basarabean care arăta că gestul

⁵⁸ *România Nouă*, Chișinău, anul III, nr. 113, 15 octombrie 1925, p. 2.

⁵⁹ Prefața a fost integral reprodușă de *România Nouă* (*loc. cit.*, p. 1).

⁶⁰ Berariu 1938, p. 17.

⁶¹ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6559, f. 3.

⁶² An LXXIII, nr. 63, 20 martie 1910/2 aprilie 1910, p. 1. Pe pagina a treia era anunțată donația Luciei Cosma – 649 coroane, bani obținuți în urma susținerii unui concert „în favorul școalei industriale a Reuniunii Femeilor Române din Sibiu”.

⁶³ *Unirea*, Blaj, an XX, nr. 14, 2 aprilie 1910, p. 116.

său a fost determinat de primirea apelului adresat greco-catolicilor pentru contribuția la Fondul Cultural al Arhidiecezei Gr.-Cat. de Alba Iulia și Făgăraș, pentru ajutorarea școlilor confesionale⁶⁴. Efectul donației consistentei sume a persistat în timp. La 16 aprilie 1910, ziarul *Unirea* a publicat scrisoarea unui preot din Solovăstru, care a primit, prin intermediul redacției *Tribunei* din Arad, „suma de 100 cor., ca dar în folosul bisericii noastre trimiși de Dl Stroescu din Davos-Platz”⁶⁵. Autorii panegiricelor lui Partenie Cosma pun, de asemenea, aceste donații pe seama prieteniei dintre cei doi⁶⁶.

La finalul lunii aprilie 1910 a fost anunțată și donația – mult mai mare – către Consistoriul din Sibiu: „300000 coroane ca să le folosească în scopuri culturale”⁶⁷. Redactorii ziarului *Unirea* au reușit să facă rost de o fotografie a lui Vasile Stroescu, pe care au și publicat-o – fără a dezvălui sursa acesteia – în numărul 21, din 21 mai 1910⁶⁸. Imaginea se potrivește cu fotografia primită de Minerva de la Vasile Stroescu, cu recomandarea ca aceasta să nu se publice⁶⁹. Tot aici este menționată și donația către *Reuniunea de Femei din Arad*, sumele ajungând deja la o jumătate de milion de coroane⁷⁰.

În același an, Sava Albescu a pictat un portret al lui Vasile Stroescu, pe care l-a așezat la început în vitrina unei librării sibiene⁷¹.

Prietenia dintre cei doi era cunoscută printre români⁷². În 1914, când brașovenii își propun construirea unui nou edificiu pentru Școala Comercială, s-au

---

⁶⁴ *Loc. cit.*, p. 117. Pe a doua coloană a ziarului sunt consemnate sumele altor donatori către acest fond, periodicul continuând să publice listele contributorilor, pe tot parcursul anului 1910.

⁶⁵ *Unirea*, Blaj, an XX, nr. 16, 16 aprilie 1910, p. 133. Preotul nu-l cunoștea nici el pe Vasile Stroescu, nu știa nici de unde aflase acesta că biserica avea nevoie de bani: „Mult m-am gândit că cine să fie Dl. V. Stroescu? Și de unde să cunoască lipsa noastră? Să vede însă că marele nostru donator a citit în vreun ziar apelul publicat în cârticica mea «de la noi din sat» și cu sufletul lui mare ne-a întins o mână de ajutor”. Tot în 1910, preotul greco-catolic Nicolae Zugrav anunța, în același ziar *Unirea*, că parohia pe care o păstorește a primit un ajutor de 200 de coroane de la „marele binefăcător al neamului românesc, Vasile de Stroesco” (*Unirea*, Blaj, an XX, nr. 30, 23 iulie 1910, p. 255).

⁶⁶ Mateiu 1937, p. 154; „Mecenatele basarabean Vasile Stroescu și-a distribuit banii, circa 30 milioane de lei, la sugestiile lui Partenie Cosma și numai prin el, în tot ținutul Ardealului, unde era nevoie de ajutorarea bisericilor și a școlilor românești” (Berariu 1938, p. 93).

⁶⁷ *Unirea*, Blaj, an XX, nr. 17, 23 aprilie 1910, p. 138. Era vorba, de fapt, de o sumă puțin mai mică: 220 de coroane (*Unirea*, an XX, nr. 21, 21 mai 1910, p. 177).

⁶⁸ Pe prima pagină a ziarului (p. 177). Fotografia a fost preluată și de *Calendarul Minervei pe anul 1911* (București, 1910, p. 66).

⁶⁹ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. D. 6559, f. 22.

⁷⁰ *Unirea*, Blaj, an XX, nr. 21, 21 mai 1910, p. 177.

⁷¹ Fleșer 2007, p. 27, 41.

⁷² Berariu 1938, p. 164. Donațiile pentru diferite biserici și școli românești au continuat și ulterior (Groza 2003, p. 71-72; Stan 2017, p. 72-75, 78-80). O astfel de contribuție benevolă a lui Vasile Stroescu a fost identificată de noi în arhivele parohiale păstrate la Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale pentru școala confesională din Măgina: 500 de coroane au fost donate în 1913

adresat „ca ultim refugiu” lui Vasile Stroescu, „prin mijlocirea d-lui Partenie Cosma”⁷³. Nu e momentul acum să insistăm asupra lui Vasile Stroescu. Biografia sa a fost deja reconstituită în amănunt⁷⁴, iar Elie Bufnea ni-l descrie așa cum l-a cunoscut și l-a văzut el cu ochi de copil, un copil crescut de Octavian și Hortensia Goga, după ce celălalt protector al său, profesorul Petru Șpan de la Seminarul andreian din Sibiu, murise⁷⁵. Elie Bufnea a asistat la întâlnirile unor buni prieteni, desfășurate într-un mediu neoficial, și le-a ascultat poveștile de viață. Tocmai de aceea, pentru că vin dintr-un mediu familiar, intim, relatările lui întregesc imaginea personalității mecenatului basarabean.

Dacă Partenie Cosma și Vasile Stroescu au rămas prieteni de-a lungul întregii lor vieți, nu același lucru s-a întâmplat cu prietenia dintre Octavian Goga și boierul basarabean. Cei doi se potrivesc, „s-au pomenit prieteni înainte de-a se cunoaște”⁷⁶, schimbă idei, petrec timp împreună, călătoresc zile întregi, totul până la momentul în care poetul divorțează de sora Minervei, Hortensia⁷⁷, și își schimbă – radical – ideile politice. Sunt informații pe care ni le furnizează Elie Bufnea în manuscrisul său, cu sinceritate, deși le poartă amândurora – atât poetului, cât și mecenatului – aceeași recunoștință. În 1971, a plivit de buruieni „mormântul de om sărac”⁷⁸ din cimitirul Sfânta Vineri din București al lui Vasile Stroescu, cel înmormântat la 17 aprilie 1926 cu funeralii naționale. Pierduți în negura comunismului, românii îl uitaseră!

Și alte personaje contemporane acelor vremi se regăsesc în manuscrisul de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia. Gândurile exilatei de la Davos au zburat nu doar spre „figura sveltă a căpitanului Schafer”⁷⁹, ci și spre casa dragă, spre orașul natal, spre sora mai mică, Hortensia, cu care avea o relație specială⁸⁰, spre sfinții și îngerii pictați de Octavian Smigelschi în Catedrala Mitropolitană din Sibiu⁸¹. Minerva i-a povestit lui Vasile Stroescu despre Ioan Micu

---

(ANSJA, fond *Parohia Ortodoxă Măgina*, acte inventariate, dos. 1/1913, f. 11), 650 lei în 1921 (ANSJA, fond *Parohia Ortodoxă Măgina*, acte inventariate, dos. 1/1921, f. 1). A donat, de asemenea, sume importante pentru activitățile *Astrei* (Ghibu 1928, p. 101, 108, 164, 213).

⁷³ *Revista Economică*, Sibiu, an XVI, nr. 17, 25 aprilie 1914, p. 1.

⁷⁴ Stan 1987, p. 249-258; Sofronie 1992, p. 47-54; Bolovan, Bolovan 2002, p. 22-28; Groza 2003, p. 68-74; Sigmirean, Cojocaru 2014, p. 95-104; Serjant 2020, p. 299-304; o biografie completă, la Constantin I. Stan (Stan 2017).

⁷⁵ Date autobiografice prezentate în manuscrisul dedicat lui Octavian Goga. Vezi MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6823, f. 1-2.

⁷⁶ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6559, f. 3.

⁷⁷ Cu care Goga s-a căsătorit în 1906.

⁷⁸ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6559, f. 31.

⁷⁹ *Loc. cit.*, f. 9.

⁸⁰ *Loc. cit.*, f. 6.

⁸¹ Vătășianu 1982, p. 11.

Moldovan⁸², Emanoil Gojdu⁸³, Ioan Mișu⁸⁴ și, desigur, despre Octavian Goga⁸⁵. Sunt oameni lângă care micul Elie Bufeana a avut șansa să trăiască, să-i asculte, de la care, când a crescut mare, a învățat cum să fie Om. Și fără de care, cu siguranță, nu ar fi putut trece prin încercările grele ale vieții sale, cele voite – înrolarea în Legiunea Română din Siberia – ori nevoite – anii din închisoarea comunistă de la Jilava.

Transcriem în continuare filele manuscrisului său pentru a putea fi lecturate în întregime, așa cum și-ar fi dorit și autorul lor. Atunci când Elie Bufeana le-a scris, România era doar țara în care reușise să supraviețuiască, dar în care nimeni nu avea voie să-l citească. Între timp – poate prea mult – acest lucru a devenit posibil, iar personajele sale au fost, încet-încet, redescoperite. Să ascultăm, așadar, povestea acestei lumi apuse, într-o secvență a ei rămasă inedită.

/f. 1/ Elie Bufeana, Doi prieteni: Vasile Stroescu și Octavian Goga⁸⁶

/f. 2/ În 1921 Octavian Goga vedea în Vasile Stroescu un precursor al Unității, o figură luminoasă, făuritorul unui toiaș de aur pentru drumul rezistenței și apărării românilor ardeleni în anii grei, premergători Unității naționale.

Sprijinul material împăratesc, pe care marele moldovean, întinzând mâna peste granițele a două împărății, l-a dat culturii naționale, într-o vreme de urgie apăsătoare, și acela bancar, dat ardelenilor în acțiunea lor de agitație din țara-mamă, în 1914-1916, pentru războiul de întregire, sprijin administrat de prietenul său Partenie Cosma, prin fiica sa Tania Goga, justifică aprecierea *cântărețului pătimirii* Ardealului.

Gestul lui Octavian Goga, ca ministru al Cultelor Religioase, de a divorța de prima sa soție, pentru calitățile căreia Vasile Stroescu avea considerație și admirație de părinte, l-a decepționat pe Mecena Ardealului. S-a îndepărtat pentru totdeauna cu deziluzie, – spunea el –, nu numai de omul politic, ci și de poetul care îi luminase calea spre Transilvania. Nu s-au mai întâlnit niciodată.

Elie Bufeana

---

⁸² Un necrolog al acestuia a fost publicat de revista *Astrei*, în ultimul număr al anului 1915 (*Transilvania*, an XVI, Sibiu, 1 decembrie 1915, p. 97-100).

⁸³ Despre viața și activitatea acestuia, vezi la Maria Berényi (Berényi, 2002).

⁸⁴ Partenie Cosma este amintit în memoriile acestuia, este recunoscut ca prieten, cei doi au corespondat pentru rezolvarea diverselor probleme politice ori economice (Mișu 1938, p. 41, 55, 119, 124-125, 184-185); despre relația de prietenie dintre Ioan Mișu și Vasile Stroescu, la Constantin I. Stan (Stan 2017, p. 84).

⁸⁵ Manuscrisul dedicat acestuia ne propunem să-l publicăm integral, pe viitor, într-un volum separat, în seria „Memoriale”, inițiată de Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia.

⁸⁶ „Extras din lucrarea: *Octavian Goga acasă. Oameni și crâmpoie din zbuciumul luptătorului pentru Unitatea națională*” (notă: Elie Bufeana).

f. 3/ Doi prieteni: Vasile Stroescu și Octavian Goga

Vasile Stroescu și Octavian Goga s-au pomenit prieteni înainte de-a se cunoaște. De formațiuni spirituale deosebite, cu preocupări zilnice diferite și cu alte concepții și năzuințe, s-au căutat, întregindu-se unul pe altul, pentru același ideal.

Fără să-l cunoască încă, pentru Vasile Stroescu, Octavian Goga era un fenomen natural; pentru Octavian Goga, Vasile Stroescu era o apariție fenomenală.

Vasile Stroescu a fost descoperit, asemenea unei comori, la Davos, de cumnata lui Octavian Goga, domnișoara Minerva Cosma, trimisă de mamă-sa în Elveția, să-și caute sănătatea.

Într-o zi de primăvară, prin 1908-1909, frumoasa domnișoară Minerva stătea gânditoare pe o bancă din parcul orașului. Era mulțumită că, după trei luni de când venise în Elveția, se simțea refăcută. Fusese, de altfel, mai mult o închipuire a mamei sale, decât o realitate, că fata era suferindă.

Alta era însă durerea cea mare: Minerva se îndrăgostise de un ofițer neamț și părinții, îndeosebi mama sa, Maria Cosma, caracter de matroană romană, a cărei viață reprezenta un capitol de mare energie creatoare în frământările românilor ardeleni pentru afirmare națională, nu primea, în *f. 4/* ruptul capului, să-i intre în casă un ginere neamț, alături de celălalt ginere, Octavian Goga, care era de aceeași părere cu soacra. Pe toți cei cinci copii îi botezase cu nume romane: Romulus, Remus, Lucia, Minerva și Hortenzia.

De altfel, în Transilvania, lumea de la sate – țăranii, preoții și învățătorii – își botezau copiii cu nume de sfinți. Intelectualii mai răsăriți, influențați de școala latinistă și de conștiința originii romane, își botezau copiii cu nume romane. Ca model de conduită morală și socială, își luau un personaj roman. Așa, bunăoară, luptătorul bănățean Coriolan Brediceanu din Lugoj și-a luat model pe Scipio Africanul. Pe cei trei copii i-a botezat cu nume din familia lui Scipio: Caius, avocat, și mai târziu, după Unire, ministru plenipotențiar, Tiberiu, compozitor, director al filialei Băncii Albina din Brașov, și Cornelia, soția lui Lucian Blaga.

Ca s-o vindece pe Minerva mai ales de „beteșugul” dragostei, a trimis-o la Davos.

– Minerva dragă, cum îți închipui tu, că eu, fată de țăran român de la Beiuș, nepoata mitropolitului Miron Romanul, soacra lui Octavian Goga, aș putea să-mi calc pe inimă și să mă încuscresc cu nemții? Nu, Minerva dragă, niciodată! Du-te, te rog, la Davos și vindecă-te, că-i beteșug, nu-i dragoste!

Așa i-a vorbit mamă-sa, răspicat, în chiar ziua în care i-a cumpărat bilet de tren pentru Elveția.

După trei luni, fata avea impresia că depărtarea și singurătatea au apropiat-o *f. 5/* și mai mult de căpitanul Schafer.

Făcuse numeroase excursii în toate cantoanele Republicei și acum obișnuia să stea ore întregi în parcul orașului, să mediteze, să citească și să deseneze. Gândurile îi zburau ca niște păsări călătoare, pe străzile Sibiului, pe la casa părinților din strada Schewis, pe la catedrala nu demult terminată, la care și ea dăduse o mână de ajutor

pictorului Smigelschi, punându-i la dispoziție desene colorate de cusături naționale, pentru împodobirea pereților⁸⁷.

Într-o zi, către amiazi, s-a așezat lângă ea, pe aceeași bancă, un bărbat între 60-65 de ani. Era parcă un înțelept desprins din figurile legendare ale Iliadei, cu obrazul roșu de sănătate, cu */f. 6/* nasul grecesc, pfidian și cu pieptul acoperit de o barbă brumărie, ca un caier de lână cănită. Un zâmbet de bunic îi lumina fața și făcea să i se ascundă și mai mult în barbă mustățile stufoase, ca două codițe de veveriță. Figura aceasta distinsă, era totuși, după îmbrăcăminte, a unui om de condiție socială modestă. Așa îl aprecia Minerva.

Fără să-și dea seama ce anume face, fata desena cu capătul umbrelei pe nisipul din fața băncii figuri geometrice de țesături și se pomeni scriind: dragă Tani.

Întrebarea hotărâtă și energică a bărbatului de-alături, îi adună gândurile și o făcu să tresară speriată. Întoarse capul și văzu că în albastrul ochilor vecinului strălucneau scăpărări de briliante și erau iscoditori ca ochii de santinelă.

– Sunteți româncă, domnișoară?

– Da, domnule. Sunt româncă, și Dv? răspunse și întrebă Minerva cu fața îmbujorată de sfială și curiozitate.

– Eu sunt moldovean din Rusia.

– Îmi pare bine, îngână Minerva.

– Eiiii... Cui scrieți, domnișoară? Cine-i „dragă Tani”?

– E sora mea mai mică. Țin mult, foarte mult la ea și-i scriu regulat, în fiecare săptămână. Bineînțeles, nu pe nisip. E căsătorită. Se poate ca pe soțul ei să-l cunoașteți, sau, poate, ați auzit de el. A fost și în Elveția de câteva ori.

– Eiiii... Cine-i soțul doamnei Tani?

– Octavian Goga.

– Îmi pare bine, domnișoară, îmi pare foarte bine. Nu-l cunosc pe tânărul */f. 7/* Goga. Am citit volumul său de poezii, apărut, mi se pare, acum 3-4 ani în urmă, la Budapesta⁸⁸, și am rămas încântat. Mi l-a împrumutat un inginer din România. Eu sunt basarabean. Mă numesc Vasile Stroescu. Trăiesc de multă vreme în Elveția. Sunteți a doua cunoștință românească aici la Davos. Mai cunosc un român, pe dl inginer Trofin din București⁸⁹. Un om tare cumsecade. O să-i facă și lui mare plăcere să vă cunoască. La Davos vin foarte puțini români, deși este o localitate cu multe calități: clima plăcută, iarna domoală și oraș ieftin față de celelalte orașe elvețiene, pentru oamenii cu banii numărați.

---

⁸⁷ Despre pictura religioasă a lui Octavian Smigelschi și decorurile sale inspirate din motivele tradiționale românești, vezi Chituță 2015, p. 14-15; Ișfănoni 2015, p. 12. În *Oferta* înaintată Consistoriului de la Sibiu, alcătuită la Elisabetopole (Dumbrăveni), în ziua de 28 februarie 1904, pictorul oferea detalii referitoare la sursele decorațiilor sale: „[...] 2. Decorațiunea arcurilor celor mari (care poartă pandantivele) este împrumutată de pe un covor textil românesc (Avrig). 3. Încadrarea sub semicerc a câmpului de sub pandantive, asemenea, motiv textil popular. [...] 9. Decorațiunea dintre arcurile de sub galeria corului, după motive textile Turda. [...] 11. Decorațiunea pereților din pronaos: motive textile Sebeșul săsesc și Orăștie” (Chituță 2015, p. 81).

⁸⁸ Volumul a apărut în anul 1905 (Tăslăuanu 1939, p. 135).

⁸⁹ A devenit și el prieten al familiei Cosma, acesta apare în fotografia din 1913 de la casa de vacanță din Călimănești.

– Domnule Stroescu, îmi pare bine că v-am cunoscut. Mă surprinde faptul că vorbiți o limbă românească așa de frumoasă, mai frumoasă de cum o vorbim noi ardelenii.

– Ei... Da cum? Am învățat-o acasă în Basarabia și după un Ciaslov tipărit la Sibiu. Acum, mai în urmă, după versurile lui Octavian Goga, preciză Vasile Stroescu. Aci la Davos nu fac altceva decât citesc... Eiii... Da de unde sunteți dumneavoastră?

– Sunt de la Sibiu. Sunt fiica domnului Partenie Cosma, directorul Băncii Albina, singura mare bancă românească din Austro-Ungaria. Cred că sunt singura româncă din Ardeal, care își permite luxul să-și caute sănătatea în Elveția, deși Davosul e un oraș într-adevăr ieftin, așa cum ați constatat și Dvoastră.

– Deci, sunteți domnișoara Cosma, ținu să precizeze Vasile Stroescu.

– Da, domnule, Minerva Cosma.

– Eiii... Se grăbi să o întrebe Stroescu, cum e posibil, domnișoară, că în întreaga Austro-Ungarie există /f. 8/ o singură mare bancă românească?⁹⁰ Am cunoscut un sas din Ardeal, de la Bistrița, care m-a impresionat cu relatările lui cu privire la puterea economică a sașilor. Au bănci care se întrec cu băncile de la Budapesta și de la Viena.

Vorba moldoveanului era acum domoală și delicată. Prelungirea cuvântului eiii..., cu care începea fiecare întrebare, dădea frazelor sale un și mai dulce accent moldovenesc.

– Sasul de la Bistrița v-a spus adevărul, răspunse Minerva cu hotărâre. Sașii dețin în Ardeal, prin colonizări, ca și ungurii, pământurile cele mai bune și, cine deține pământul, deține bogăția, puterea economică. Noi românii suntem o națiune de țărani săraci. Nu avem moșieri, nu avem boieri. Avem câțiva intelectuali, ieșiți din popor. Prima generație cu ghete. Câțiva advocați și medici, să-i numeri pe degete, preoți și învățători. Atâta tot. Moșierii și boierii au trecut la catolicism și, prin religie, i-au înghițit ungurii. Viața intelectualilor noștri e tot un fel de viață de țărani, legați și ei de sate. Banca Albina nu trăiește după averile românești din Ardeal, ci după depunerile românilor emigrați în America, pe care le fructifică prin împrumuturi chibzuite, continuă Minerva cu vioiciune. Știți, probabil, că toate băncile dau dividende și tantieme. Banca Albina nu dă asemenea remunerații decât în măsură foarte redusă. Veniturile și beneficiile care depășesc un anumit procent sunt destinate pentru scopuri culturale, pentru școli și pentru biserici. Chiar în Sibiu, banca a organizat din îndemnul și cu /f. 9/ îndrumarea mamei mele o școală de industrie casnică și de menaj, în care tinere românce, așa ca mine, învață în mod gratuit cum să-și gospodărească casa după măritiș, să cunoască țesutul, gătitul și oarecare reguli de viață socială și mai ales să învețe să fie românce. În școala aceasta se predau lecții de istoria poporului român. Studiul limbii și literaturii române este predat de profesoare aduse din România. În chiar localul băncii, de ani de zile, să servește masa la amiazi și cina, pe cheltuiala băncii, unui număr de cincizeci de studenți români de la cele două licee din Sibiu: liceul unguresc de stat și liceul confesional săsesc. Masa este gătită de elevele școlii de industrie casnică și de menaj și servită de acestea sub îndrumarea profesoarelor. Așa că, domnule Stroescu, vă

⁹⁰ În *Anuarul băncilor române* din 1901 sunt repertoriote 79 de „institute de bani” și 13 „societăți comerciale”. Dintre acestea, Banca Albina are cele mai mari sume utilizate pentru binefaceri (*Anuarul băncilor* 1900, p. 19).

rog să credeți că tata a făcut un mare sacrificiu material trimițându-mă la Davos, cu toată ieftinătatea de-aci. Avem și noi în Transilvania localități de caracter elvețian, chiar lângă Sibiu, Păltinișul – Hóhe Rinne. Dar și alte motive au îndemnat pe părinți să mă trimită în Elveția

În clipa aceasta în gândul Minervei s-a proiectat figura sveltă a căpitanului Schafer.

**

Vasile Stroescu a rămas pe gânduri, impresionat de noutățile aflate și de sinceritatea cu care i-a vorbit fata. Nu putea pricepe cum se gospodărește o bancă, societate pe acțiuni, care nu dă nici dividende. Ce interes există pentru buna chiverniseală a băncii? Cum? Numai interesul social? Numai interesul național? Ce oameni vor fi ăia de la conducerea băncii? Toate regulele de *f. 10/* chiverniseală economică a unei instituții bancare, pe care Vasile Stroescu le cunoștea din propriile lui preocupări, i se păreau acum interesate și mincinoase⁹¹.

– Mă scuzați, domnule Stroescu, întrerupse tăcerea domnișoara Minerva, iau masa la o cantină familială și țin mult să nu fiu așteptată. Vă rog să credeți că mi-a făcut plăcere cunoștința Dvoastră și sper să mai avem ocazia să ne revedem aci, în parc.

Vasile Stroescu răspuse cu dorința vădită de a o revedea și cu bucurie nestăpânită: la revedere!

În drum, tot spre o cantină familială, Vasile Stroescu și-a văzut umbra pitică, de trei palme, răsfrântă de soare pe pământ, în dreapta lui, și s-a jenat când și-a dat seama că era mai adusă de spate decât el. Cu gândul la domnișoara Minerva a încercat să-și îndrepte corpul ca un gladiator, dar umbra a rămas chircită și cocoșată.

Într-adevăr, Vasile Stroescu era puțin adus de spate. Îți făcea impresia că în tinerețe a cărat saci cu bucate la moara satului.

**

De când cunoscuse pe căpitanul Schafer, Minerva se simțea bine în societatea germană. Vorbea de altfel o limbă nemțescă desăvârșită. O asemenea societate a determinat-o să întârzie câteva zile revenirea în parc.

L-a regăsit pe Vasile Stroescu pe aceeași bancă.

De data aceasta, noua sa cunoștință a fost pentru ea o surpriză. Nu mai era omul cu îmbrăcămintea modestă. Era o figură îngrijită de magnat. Barba nu *f. 11/* mai era un caier brumăriu. I se părea că fiecare fir este așezat cu grije într-un fuior de argint și mustățile stufoase aveau o ținută energetică. S-a simțit mult mai apropiată de Vasile Stroescu și, fără să-și dea seama de ce, s-a jenat când acesta, dând un franc unui băiat să-i aducă ziarul vienez *Neue Freie Presse*, a numărat de două ori restul banilor. Nu era un gest de magnat, și-a zis Minerva.

**

Vasile Stroescu dorea să cunoască toate instituțiile culturale, reuniunile profesionale, societățile studențești, despre care îi vorbise domnișoara, care luptau pentru afirmarea românească în Ardeal, cum sunt organizate și în ce localități funcționează.

---

⁹¹ Interesul lui Vasile Stroescu pentru băncile românești s-a menținut de-a lungul anilor (Stan 2017, p. 89-98).

– Cine și ce măsuri ia pentru întărirea economică a țărâniei, de vreme ce poporul românesc din Transilvania este un popor de țărani?, întrebă cu oarecare energie Vasile Stroescu.

– Băncile, numai băncile, răspuse Minerva. Ele cumpără ocazional moșii și părți de moșii, pe care le vând în condițiuni avantajoase țăranilor, întărind astfel economia acestora.

– Foarte frumos. E o măsură bună, confirmă interlocutorul. Problema pământului va preocupa omenirea cât va exista omenire pe pământ. Toate problemele vieții se nasc în legătură cu pământul și frământările legate de aceste probleme au devenit de multe ori sângeroase, datorită orbirei oamenilor care au avut și au puterea și obligația să le rezolve. Iată, domnișoară, noi în Rusia ne găsim de multă vreme în plină revoluție în ce privește problema pământului. Revoluția europeană de la 1848 n-a influențat Rusia. Mai-marii împărăției au luat /f. 12/ asemenea măsuri, ca nu cumva să treacă granița vreo albină, care să ducă în miera ei idei de libertate și de reforme. Au trecut de la revoluție treisprăzece ani până când țarul Alexandru al II-lea a desființat șe[r]bia sau, cum îi spui Dta, iobăgia, determinat de alte considerații decât acelea ale revoluției europene. A scos țăranilor ochii cu câte o bucată de pământ. Țăranii s-au bucurat, dar marilor latifundiați li s-a otrăvit sângele c-au pierdut o falcă de pământ și otrăviți au rămas până în ziua de astăzi.

**

Cu această ocazie, Minerva a aflat că Vasile Stroescu a fost mare moșier în Basarabia, că partea cea mai mare a moșiilor a împărțit-o țăranilor, iar altă parte a arendat-o, în loturi mici, tot țăranilor, cu obligația ca aceștia să-i plătească o arendă stabilită de ei, nu de proprietar, în raport cu veniturile pământului. Fratele său Mihail a făcut la fel, dar nu a arendat nimic, și-a lucrat-o singur. Din veniturile pământului, fratele său a construit la Stolniceni cel mai modern spital din Rusia, încadrat de medici străini – francezi, germani, englezi și italieni – plătiți cu aur. A dăruit și României, pe la 1880-1882, o sumă de 50000 ruble, cu care s-au construit două școli, una în Tutova, care purta numele Eliza Stroescu-Basarabeanca, soția lui Mihail, și a doua în Dolj, care purta denumirea Mihail Stroescu-Basarabeanul⁹².

**

În legătură cu nevoile satelor ardeleni, Minerva i-a spus lui Vasile Stroescu că țărâniea numai pe cale culturală, prin școli, ca acelea construite /f. 13/ de Mihail Stroescu-Basarabeanul, poate fi ajutată. Construcții școlare avem. Unele sunt totuși abea începute, dar țăranii construiesc cu entuziasm, îndemnați și îndrumați de preoți și învățători. În unele sate, cheltuielile ne depășesc. Câțiva oameni cu inimă au făcut însă lucruri mari pentru cultura națională din Transilvania, a precizat Minerva. Așa, bunăoară, la Budapesta a trăit un avocat vestit, Emanoil Gozdu, un om extrem de bogat. Se născuse în părțile Bihorului, din părinți macedoromâni, comercianți. Lumea românească îl socotea ungar, că-și scria numele ungurește: Gozsdu (Gojdu). Datorită profesiei de om de legi, el nu s-a situat niciodată pe linia zbuciumului public al românilor ardeleni, care se străduiau să smulgă de la puterea de stat ungurească drepturi naționale. El susținea că românii trebuie să-și apere ființa lor națională numai cu legea în

⁹² Despre rolul acestora vezi și Petrescu 1893, p. 6-7, 13, 14-15; Bezvicconi 1943, II, p. 163.

mână. Or, din cetatea Ungariei milenare, nu s-a rupt nimic prin lege. Tata a fost candidat de avocat în cancelaria lui Gozdu și secretarul său personal și i-a spus cândva că opinia sa ar putea fi susținută de un preot, nu de avocat, care prin profesia sa trebuie să fie un combatant⁹³. Omul acesta a murit, mi se pare, la 1870. Vă închipuiți că nimeni n-a manifestat nicio părere de rău, nici ungerii, că-l știau român, și nici românii, că nu l-au văzut agitându-se alături de conștiința lor luptătoare și n-au auzit că s-ar fi încadrat în zbulciumul lor public. Când i s-a deschis testamentul, s-a aflat că din întreaga sa avere, de-a dreptul fabuloasă, a constituit o fundație, din care să dea burse elevilor de liceu și studenților români ortodocși din Transilvania. Nu cred că există astăzi în Austro-Ungaria o fundație cultu^f. *14*/rală de puterea „Fundației Gozdu” și nu există niciun intelectual român mai răsărit, care să nu fi beneficiat de o bursă de la Fundație. Fundația este administrată de Mitropolia din Sibiu și, pentru mărirea fondurilor, s-a creat un exemplu fericit, urmat de toți foștii bursieri: cu foarte puține excepții, foștii bursieri, după ce au ajuns să meargă pe picioarele proprii, au restituit Fundației sumele primite ca burse, unii mai mult, alții mai puțin. În felul acesta, fondurile Fundației cresc simțitor în fiecare an. Ne străduim să câștigăm în toate domeniile ceia ce am pierdut din cauză că am fost și suntem români ortodocși. Dorim ca viața românească să se afirme cu energie pretutindeni și prezența noastră să fie simțită și văzută de toată lumea.

Minerva n-a fost în măsură să răspundă întrebării cu privire la valoarea capitalului Fundației și la valoarea burselor anuale. Nu știa că averea Fundației depășea jumătatea capitalului tuturor băncilor românești din Ardeal și Ungaria. La 31 decembrie 1911 activul Fundației era de 8.467.548 coroane. Capitalul celor 47 bănci românești însuma 16.365.956 coroane⁹⁴. Valoarea burselor anuale se ridica la aprox. 180000 coroane. Și-a amintit însă de Ion Micu Moldovanu, care și el era o Fundație culturală vie și activă, ca un vulcan.

– Să vedeți, la Blaj, trăiește un canonic, Ion Micu Moldovan, copil de țărani. Nu știu ce salariu primește la greco-catolici un asemenea prelat. Ceia ce știu este că omul acesta întreține din salariul lui, în fiecare an, la gimnaziul *f*. *15*/ din Blaj, cel puțin 10 elevi, cu tot ceia ce un tată și o mamă trebuie să dea copilului lor, trimis la învățătură: haine, mâncare, casă, cărți. Ion Micu Moldovanu a crescut până acum câteva generații de intelectuali români. Are 70-75 de ani. Îmi spunea cineva, care l-a vizitat în camera lui de la mitropolia din Blaj, că mănâncă același țipău care se coace pentru copiii din internat.

– Ce-i acela „țipău”? întrebă Vasile Stroescu.

– Țipăul este o pâine mică, neagră, cât e necesară unui tânăr, în plină creștere, la o masă. Are un pat simplu, cu saltea de paie, cearșaf de pânză aspră de cânepă și un țol de lână, adus, pesemne, de la neamurile lui din Varfalău, satul de lângă Turda, o masă de brad și o bibliotecă cu câteva sute de cărți. Acesta-i Moldovănuț al nostru. Așa-i zice lumea, că-i scund. E o mângâiere a ardelenilor. Când l-am văzut odată prin piața Blajului – eram și eu mică pe vremea aceea –, am avut impresia că se rostogolește încet, prin piață, un mare ghem de ață neagră.

⁹³ Moment consemnat în biografia lui Partenie Cosma (Berariu 1938, p. 18-19).

⁹⁴ Probabil, Elie Bufnea luase în calcul doar băncile mari, pentru că *Anuarul băncilor române* din 1911 consemnează un număr de 145 de „societăți pe acții”, 35 de „însoțiri” financiare și 75 de „societăți comerciale și alte întreprinderi” (*Anuarul băncilor* 1911, p. 203-205).

Vasile Stroescu a răs de comparația Minervei și a simțit o mare afecțiune pentru bătrânul de la Blaj și îndurerare că n-a crescut și el măcar un copil.

**

Lui Vasile Stroescu îi făcea mare plăcere să stea de vorbă cu Minerva. Fata vorbea frumos și cu un farmec ce-l încânta. Apoi, sentimentele ei de româncă entuziasată îl entuziasmau și pe el și-l făceau să vină în parc cu o dorință stranie.

Nu întâlnește până atunci nicio ființă care să-l entuziasmeze pentru ce *f. 16/* era românesc, cu pasiunea și cu hotărârea pe care nu le bănuia la o fată de douăzeci și cinci de ani, mai ales că Minerva îi destăinuise, într-o măsură oarecare, și motivele pentru care citea mai mult nemțește și se simțea bine în societatea germană. Se minuna că în Austro-Ungaria sunt asemenea românce. Crâmpielele unor întâmplări din tinerețe și din călătoriile sale se desfășeau proaspete din amintirile lui și nu vedeau, în toată această viață trăită, o fată mai fermecătoare decât Minerva. I se părea că se luptă să-și facă loc cu sila în inima lui.

Minerva Cosma numai la așa ceva nu se gândea.

**

Tot timpul să preocupa ce să facă să treacă timpul mai repede să revină în parc. După cină, a încercat să recitească romanul lui Turgheniev, *Dâm – „Fum”*. Citea mult rusește⁹⁵. În privința aceasta, putea face față, cu deplină autoritate, îndatoririlor unui profesor de limba și literatura rusă. Citea din când în când și câte o carte nemțească. Studiase dreptul la Berlin și posedea limba în mod desăvârșit. Deși din romanul *Dâm* cunoștea pagini întregi pe de rost, de data aceasta a rămas surprins că trebuia să repete unele fraze, ca să le înțeleagă. În timpul nopții s-a trezit de câteva ori și s-a străduit să fugărească din minte figura domnișoarei Minerva.

Afară, un molift tânăr n-avea nici el somn. Își scutura ușor crengile, să nu-l audă nimeni. Luna, iscoditoare, trimitea umbrele crengilor să spioneze odaia. În inima lui Vasile Stroescu, sentimentele se frământau și ele ca umbrele.

Pentru întâia dată îi părea rău că *f. 17/* a trecut vremea și cu vremea a trecut și el. Se revedea copil în satul său natal, Brânzeni, de lângă Sorooca, împreună cu fratele său Mihail. Se revedea în gimnaziul din Kamenetz Podolsk, unde era cel mai frumos școlar. Înalt, bine legat, cu părul castaniu, bogat, ondulat și cu privirea duioasă și pătrunzătoare. Își amintea cu plăcere cum o tânără rusoaică îi șoptise odată pe stradă: „ah, ochii tăi!”

Era stăruitor la carte și nu-l preocupau câtuși de puțin fetele din școala de peste drum. Nu știa cum și de unde unele îl cunoșteau și în clipele de repaos îl strigau pe nume: Vasili Vasilievici. Când se ducea la geam, fetele se ascundeau după perdele și râdeau cu un răs zgometos ce fremăta până la urechile lui.

Trecând de la Kamenetz Podolsk la Institutul Richelieu din Odesa, a cunoscut aci câteva familii moldovenești. A intrat de drept în casa mareșalului nobilimii. Își amintea îndurerarea bătrânului dintr-o baladă rusească, pe care a auzit-o în casa mareșalului, cântată de un cântăreț de la Operă, acompaniat de balalaică. Bătrânul, părăsit de tânăra lui iubită, își purta dezamăgirea în troică și cerea vizitiului:

*„Încet, mână încet călușeii,
Că nu mai am pe unde grăbi*

⁹⁵ Lecturile lui din autorii ruși sunt observate și de Onisifor Ghibu (Stan 2017, p. 151-152).

*Și nu mai am pe cine iubi.
Încet, mână încet călușei”.*

Vasile Stroescu se întreba prin ce asociație de idei și-a adus aminte de balada bătrânului îndrăgostit. O tristețe apăsătoare i-a cuprins întreaga ființă când și-a dat seama că trăiește din amintiri.

La 22 de ani s-a întors de la Universitatea din Moscova. I se strângea /f. 18/ inima că n-a întâlnit atunci o fată ca Minerva. Era poate mai bine dacă ar fi întâlnit-o pe vremea când era judecător la Hotin. Ar fi avut cu cine să-și confrunte gândurile pentru o mai bună împărțire a dreptății împărăției rusești. De altfel, niciodată nu l-a muștrat conștiința că ar fi dat vreo hotărâre nedreaptă. Dacă o asemenea ființă, ca Minerva, ar fi fost alături de el, ar fi fost cu siguranță cel mai bun judecător. Întotdeauna, ori de câte ori se revedea judecător, își amintea greutatea cu care lămurea adevărul în toate pricinile.

– Omul va descoperi și va lămuri, cu vremea, toate tainele și misterele Universului, numai adevărul nu-l va putea descoperi niciodată, își zicea adesea Vasile Stroescu. Acum, cunoscând pe domnișoara Minerva, era încredințat că și adevărul putea fi descoperit.

Gândurile acestea l-au frământat multă vreme. Peste noapte s-a trezit de câteva ori. Obiectele din casă își proiectau contururile în întunericul odăii, așa cum se proiecta în inima lui o afecțiune vagă și dulce, ca un vis frumos. A zâmbit cu duioșie când s-a întrebat:

– Dumnezeu, de ce îmi pare rău că am îmbătrânit? Până acum am fost împăcat cu toate rosturile vieții și îmi ziceam că oricând voi putea cere liniștit dezlegarea, ca Simion din Biblie.

Făcuse tot ce conștiința lui de om de inimă îl îndemnase să facă. A descoperit ca judecător mizeriile și nezasurile împričinaților și a căutat să le aline. Erau multe și grele, că nu încăpeau niciodată pe cântarul dreptății uriașei împărății, indiferentă la toate durerile celor /f. 19/ mulți și năcăjiți. A construit școli pe cheltuiala lui, pentru ca cei nevoiași să învețe carte, așa cum îl îndemnase bătrânul Alecu Hîjdău de la Hotin. Moșiile de la Soroca și Hotin le-a împărțit țăranilor.

În împărăție începuse să bată vânt nou, vânt de întinerire. Adierile vântului acestuia îi învolburase și lui inima ca și călătoriile în lumea întreagă, mai ales acelea în Africa. Dar cu înnoirea aceasta, bătrâna împărăție nu se împăca în ruptul capului. Era convins că, împărțind moșiile între țărani, făcuse un act de dreptate socială, chiar dacă nu era pe placul mareșalului nobilimii, care îi trimisese că instigă contra așezămintelor fundamentale ale imperiului. Mai marii de la Petrograd s-au supărat, și el a trebuit să fugă în Elveția, așa cum – își spunea el – a fugit însuși Mântuitorul în Egipt.

***

Câteva zile n-a mai văzut pe Minerva. Fata citea convorbirile lui Goethe cu Eckermann, are i-au furat vremea. Găsise în cele trei volume idei ce-i completau cunoștințele cu privire la literatură, artă și filozofie și idei minunate pentru viitorul omenirii. Cărțile acestea o făcuseră să uite că veștile de acasă întârziiau ca niciodată.

După câteva zile de așteptare, factorul i-a adus cea dintâi scrisoare închisă, cu adresa scrisă de tatăl său. Faptul acesta a neliniștit-o. Niciodată tatăl său n-a avut ocazie să-i scrie. Aci în Elveția primea scrisori numai de la mamă-sa și de la Tani.

**

Partenie Cosma cerea fiicei sale să se ducă de îndată la o anumită bancă din Geneva, să se intereseze și să-i /f. 20/ comunice cine a trimis Băncii Albina, pentru Mitropolia Ortodoxă a Ardealului, 150.000 coroane. Era o sumă cu care Mitropolia putea întreține Seminarul Teologic și Pedagogic, înființat de mitropolitul Șaguna, cam cinci ani.

Banca elvețiană preciza că suma se pune la dispoziția Mitropoliei pentru nevoile bisericilor și școalelor confesionale ortodoxe din Transilvania.

Minerva și-a adus aminte că tatăl său, discutând cu Octavian Goga problemele școlilor și bisericilor românești, în legătură cu legile școlare ale contelui Appony, spusese că băncile, la capitalul lor de 16.000.000 coroane, contribuie pentru susținerea instituțiilor sufețești și de cultură națională, ortodoxe și unite, cu o sumă de 100.000-110.000 coroane anual.

Suma trimisă de la Geneva la Sibiu era deci, pentru vremea aceia de lipsuri, de-a dreptul fabuloasă.

Cine să fie oare nababul elvețian, se întreba Minerva, dornică să comunice mai repede la Sibiu marea noutate. Fata își dădea seama că întreg Ardealul freamătă să afle cine-i marele donator. Niciodată nu s-a gândit la Vasile Stroescu. Modestia și cumpătarea acestui om l-a scos din preocupările ei. Cu siguranță, și-a zis Minerva, este un ardelean emigrat în America, unde se spunea că românii fac bani grei cu țuica de prune, pe care o filtrează pe ascuns, în pivnițele caselor din Detroit și Cleveland.

I-a comunicat și lui Vasile Stroescu vestea primită de la Sibiu și i-a cerut îndrumări pentru banca de la Geneva. Stroescu nu i-a dat nicio indicație. Și-a /f. 21/ exprimat părerea că încercarea ei va fi zadarnică. Proprietarul banilor este banca, de vreme ce nu figurează alt nume ca expeditor. Asemenea operațiuni cu străinătatea sunt, de obicei, secrete.

Ajunsa la Geneva, n-a fost ușor să afle din al cui cont s-a luat suma trimisă Băncii Albina. Conducerea băncii nu era autorizată să divulge operațiunile deponenților. Numai demnitatea și prestanța deosebită cu care domnișoara Minerva știa să se prezinte și să discute a făcut ca un director să-i arate fișa titularului de cont: cinci numere și după ele Bazil Stroesco.

Minerva a rămas năucă. Nu-i venea să creadă. A strâns în amândouă mâinile mâna directorului, fără să poată articula un cuvânt și ochii i s-au umezit de bucurie. De la bancă, a alergat la poștă. Pe stradă nu vedea pe nimeni, deși se ferea de mulțime de lume. Vedea în fața ei numai pe Vasile Stroescu și pe tatăl său, cu barba mai cănită decât a marelui donator. Vedea pe mamă-sa, frământată de aceeași energie de general în plină bătălie, catedrala, pe mitropolitul Mețianu, cu chipul de patriarh, cu barba îngălbenită de bătrânețe, și o grămadă de aur, cum nu și-a închipuit ea că cineva ar putea avea atâta bănet. În telegramă a scris doar atât: „Partenie Cosma, Hermannstadt, Schewis gasse 15, Ungarn. Vasile Stroescu, vorbesc zilnic cu el, urmează scrisoare, Minerva”.

Revenită la Davos s-a dus la locuința lui Vasile Stroescu. O locuință modestă, ca și locatarul. Când a văzut-o, și-a adus aminte de Ioan Micu Moldovanu. Dacă în mitologia greco-romană ar fi existat un /f. 22/ zeu al modestiei, Minerva l-ar fi văzut reîncarnat în Vasile Stroescu.

– Domnule Stroescu, cum să vă mulțumesc?

Fata a încercat să-i sărute mâna, dar Stroescu nu i-a dat voie și a sărutat pe Minerva pe frunte.

– Domnișoară, să facem o înțelegere: despre aiasta nu mai vorbim niciodată. Nu d-ta trebuie să-mi mulțumești. Eu îți mulțumesc că mi-ai arătat Ardealul așa cum este. La Sibiu scrie ce vrei d-ta.

Au ieșit împreună în parc. La stăruința lui Vasile Stroescu, Minerva i-a vorbit mai bine de o oră în legătură cu ideile exprimate de Goethe în convorbirile cu Eckerman, ultimele cărți citite.

**

La Sibiu a scris în mod amănunțit cum l-a cunoscut pe Vasile Stroescu, ce a discutat cu el și refuzul de a-i da vreo explicație cu privire la suma trimisă Mitropoliei ca și la noile ordonanțări de bani pentru instituțiile culturale din Ardeal, despre care Minerva îi vorbise de câteva ori. A trimis tatălui său și fotografia bunului donator, cu recomandarea să nu se publice⁹⁶.

Pe măsură ce a trecut vremea, Minerva a aflat că Vasile Stroescu cunoștea istoria românilor ardeleni și posedea îndurerat în conștiința lui icoana, sfârcată în bucăți, a întregului neam românesc. Ceia ce nu cunoștea preamodestul moldovean erau particularitățile provinciale și acțiunea statului ungar de maghiarizare a românilor, prin lichidarea instituțiilor lor culturale și sufletești.

Cunoștința lui Vasile Stroescu /f. 23/ i-a prelungit cu mai bine de două luni șederea în Elveția, fără să o vindece de beteșugul dragostei care o zbuciuma de ani de zile.

Înapoiată acasă, sibienii vedeau în ea cea mai interesantă figură a orașului. Toți cunoscătorii îi cereau să știe despre Vasile Stroescu mai mult decât știa. Marele donator în povestirile despre sine însuși era foarte zgârcit. Nu-și aducea aminte niciodată de nimic.

**

Bunătațea marelui moldovean a făcut ca fata să câștige partida matrimonială: s-a căsătorit, împotriva voinței mamei sale, cu căpitanul Schafer.

Mai târziu, soții Schafer au plecat în garnizoana Cernăuți și să spunea că s-au dus pentru totdeauna. Maria Cosma, îndurerată, a înțeles că fiica sa împlinise o mare datorie de româncă: împământenise în Transilvania, în locul său, pe Vasile Stroescu și i-a iertat neascultarea.

Dar Minerva, când s-a văzut departe de Transilvania, s-a simțit înstrăinată. Frământată de dorul de cei dragi de acasă, de orașul copilăriei și al tuturor visurilor și preocupărilor intelectuale în care o crescuse mamă-sa, a revenit, după Unire, la Sibiu. A îmbrățișat năzuințele românești de altădată; a continuat cu zel tineresc cercetările și studiile sale de etnografie, întregind, după douăzeci de ani, frumoasa sa operă artistică din 1905 – *Album de broderii și țesături românești* – cu un al doilea volum, de aceeași apreciată valoare. A dat culturii naționale, în această lucrare, o frumoasă sinteză a unor genuri de artă populară și mamei sale mulțumirea că n-a ieșit din marea familie românească.

---

⁹⁶ Lucru care nu s-a întâmplat, toți dorind să vadă chipul donatorului generos!

/f. 24/ Au mai fost oameni de inimă, ardeleni localnici, care au adus sacrificii materiale pentru învățământul românesc din Transilvania, pentru cultura și sufletul național, ca Emanoil Gozdsu, familia Mocioneștilor, Ion Micu Moldovanu, Ioan Miha, Trandafil, Victor Tordășianu și numeroși alții. Dar Vasile Stroescu venea tocmai de dincolo de Prut, încărcat cu saci de aur, într-o vreme când românismul din Transilvania avea cea mai mare nevoie de sprijin material, pentru apărarea sufletului și conștiinței naționale. Noul Mecena a descoperit toate nevoile într-un fel de-a dreptul împărătesc. În cunoștința lui, asistența frățească a românilor din Ardeal și Ungaria nu mai era numai o problemă de inimă. El declarase război legilor școlare ale contelui Appony, de care luase cunoștință la Davos, în măsura în care Minerva Cosma a știut să le tâlmăcească. Și-a adus aminte și de suma de 25000 coroane care fratele său Mihail o dăruise, cu 30 de ani în urmă, Asociațiunii din Sibiu, dovadă a unității de simțire a întregului neam românesc.

Dacă cineva s-ar osteni să vadă ziarele din Transilvania, îndeosebi *Telegraful Român*, din anii 1910-1915, ar găsi publicate, aproape în fiecare număr, cuvinte de mulțumire, adresate „marelui mecenat și binefăcător Vasile de Stroescu”, pentru ajutoarele materiale substanțiale, acordate în vederea terminării unor construcții școlare bisericești.

Când în 1912 dăruia 100.000 coroane pentru construirea școalei „Reuniunii Femeilor Române din Arad” și zeci de mii de coroane unor așezăminte și instituții studențești, trimitea tot atunci */f. 25/ Astrei* de la Sibiu o primă sumă de 15.000 coroane pentru înființarea de biblioteci populare la sate și fonduri speciale pentru burse, indicând cum să fie folosite.

Pe lângă sumele mari cu care a subvenționat numeroase instituții, niciun apel făcut de comitete școlare și de consilii bisericești n-a rămas nesatisfăcut.

**

Interesat să știe cine e Vasile Stroescu, să-l cunoască și să-l invite la Sibiu, a plecat la Davos Octavian Goga. Minerva îl informase în legătură cu marea simpatie și dragoste a moldoveanului pentru poetul Ardealului.

– Sunt Octavian Goga.

– Vasile de Stroescu.

S-au uitat lung unul la altul și, fără să-și spună vreun cuvânt, s-au îmbrățișat ca două cunoștințe vechi, ca doi frați care nu s-au văzut vreme îndelungată. Și prieteni au rămas, deși, după Unire, Vasile Stroescu, tributari al ideologiei social-democrației ruse, a îmbrățișat, în mod hotărât, idei de extremă stângă, iar Octavian Goga a lunecat spre dreapta.

S-au plimbat amândoi și au desbătut împreună problemele și nevoile Transilvaniei. Vasile Stroescu a mărturisit tânărului său prieten credința sa, că, fără o Transilvanie românească, viitorul neamului este problematic. Acesta este motivul pentru care întinde mână frățească de ajutor. Au fost împreună la Geneva, s-au plimbat pe malurile lacului Lemán și au trecut în Italia. Vizitând Torino, Milano, */f. 26/* Veneția și Florența, Octavian Goga a descoperit în Vasile Stroescu cel mai documentat ghid în arta italiană, om de vastă cultură, mare democrat – românul care cutreierase lumea mai mult decât oricare altul. După trei săptămâni s-a înapoiat singur la Sibiu. N-a reușit să-l convingă pe Stroescu să-l însoțească și în Transilvania.

**

După câteva luni a plecat la Davos Partenie Cosma, mai apropiat de vârstă de Stroescu. Era cu 8 ani mai mare. Partenie Cosma se născuse la Beiuș în 1837, într-o modestă casă de cojocar, iar Vasile Stroescu în satul Brânzeni, într-o casă boierească, cu arborele genealogic al strămoșilor înfipt în secolul de glorie al lui Ștefan cel Mare. El ducea și scrisoarea mitropolitului Ioan Mețianu, care îl invita la Sibiu. Stroescu nu l-a refuzat pe mitropolit, dar, în urma unei indispoziții rezultată din modestia sa de supraom, a amânat și de data aceasta plecarea în Transilvania. Informat de Partenie Cosma cu privire la revirimentul național, ca urmare a darurilor sale, cu privire la simpatia și dragostea ardelenilor, Vasile Stroescu și-a exprimat nemulțumirea pentru popularizarea prin ziare a donațiunilor sale, pe care le voia mai discrete. Apoi îl supărase faptul că un sculptor îi răspândise bustul, sculptat după fotografia dăruită Minervei, cu recomandarea să nu fie publicată niciodată și se publicase în numeroase ziare.

În adevăr, majoritatea instituțiilor românești așezaseră bustul în sălile de ședințe sau în birouri.

/f. 27/ Faptul acesta l-a determinat să-și radă barba, să nu semene cu chipurile lui din Transilvania. A renunțat pentru totdeauna la această podoabă naturală⁹⁷.

**

Ziarul *Minerva* din București, amintind cititorilor săi într-un număr din iunie 1911 de „un binefăcător care ajută instituțiile culturale din transilvania”, scria: „Numele lui e scump tuturor românilor. E un om cu stare din Basarabia. Stă o parte din timp în străinătate, unde-și îngrijește sănătatea. Ziarele au voit să arate publicului cum e la față acest mare român și au publicat o fotografie din care se vedea că Vasile Stroescu poartă o frumoasă barbă neagră, are fruntea mare și ochii vii. Semnalmentele acestea erau de natură să-l facă și mai simpatic.

Dar s-a găsit un ofițer român care, entuziasmat de binefacerile lui Stroescu, s-a dus în Elveția să-l cunoască. A găsit într-un birou de lucru pe un om modest, destul de bine împlinit la trup, foarte simpatic, dar fără barbă. L-a primit și i-a vorbit cu multă însuflețire. I-a spus că are moșii în Basarabia, pe care le cultivă împreună cu țaranii, pentru care are multă dragoste. Trimite ajutoare românilor din Transilvania, că-i vede și știe în suferință și a făgăduit că are să le mai trimită. E un an de atunci și Stroescu s-a ținut de cuvânt. Chiar acum de curând, românii din Transilvania și-au exprimat adâncă lor recunoștință pentru noile ajutoare ce au primit de la Vasile Stroescu.”

**

Când într-o duminică din primăvara anului 1913, mitropolitul Mețianu îl invita pe Vasile Stroescu să ocupe în Catedrala din Sibiu fotoliul primului ctitor /f. 30/⁹⁸ al

---

⁹⁷ În fotografia de la Călimănești (**Fig. 1**), Vasile Stroescu apare cu barbă. Așa și-l amintește și Sextil Pușcariu „prin anii 1912-1913, la Călimănești”, când acesta „își făcea cura în societatea prietenului său Partenie Cosma” (Stan 2017, p. 105-106). Fără această podoabă, îl regăsim într-o fotografie care-i însoțește biografia publicată în 1928 în *Universul literar* (nr. 48 din 25 noiembrie 1928, p. 765-767).

⁹⁸ Pe fila 28 a fost lipită o fotografie din 1913 cu personajele povestirii și prietenii acestora. Grupul de prieteni se afla în vacanță, la Călimănești-Căciulata. Pe fila 29, Elie Bufnea identifică fiecare personaj într-un text care ocupă o filă întreagă a manuscrisului, sub titlul „Legenda fotografiei”. O atașăm și noi, dar la finalul transcrierii manuscrisului, ca pe un document prețios prin personajele imortalizate.

așezământului, nu se mai putea intra și nu se mai putea ieși din biserică. Sub bolta sfântului locaș era o masă de oameni. Erau acolo personalități romano-catolice, greco-catolice și evanghelic-luterane venite să omagieze prin prezența lor, alături de credincioșii ortodocși, pe omul care reprezenta, pentru românii din Ardeal și Ungaria, mai mult decât visteria împărăției austro-ungară. Poate numai când catedrala a fost târnosită, sfinții de pe catapeteasmă au văzut în fața lor atâtea suflete.

**

La 24 mai 1910 fusese ales membru de onoare al Academiei Române, act de consacrare națională, publică, a recunoștinței întregului neam românesc, pentru sprijinul material dat culturii naționale din Transilvania⁹⁹.

**

Azistența marelui moldovean a continuat în Ardeal, prin Banca Albina, până la intrarea României în război, în 1916. Pe refugiații ardeleni din România veche i-a ajutat în acțiunile lor de agitare pentru cucerirea Transilvaniei prin „Banca Carpaților”, filială a Băncii Albina la București, dispunând, în numele lui, prietenul său, Partenie Cosma.

**

Povestea aceasta adevărată – din Elveția – am auzit-o, la Sibiu și la Călimănești-Căciulata, povestită de Minerva și repetată, cu admirație, de Octavian Goga. Mi-a confirmat-o, în parte, și Vasile Stroescu, însoțindu-l în plimbările pe care le-a făcut zilnic, două veri în șir, 1913-1914, de la Căciulata la Călimănești și înapoi, pe cărarea ce traversează pădurea din dreapta /f. 31/ Oltului, paralelă cu șoseaua națională.

**

Ceaslovul lui Șaguna și poezia mea, îmi spunea Stroescu, au fost făcliile care i-au luminat drumul spre Transilvania, afirma Octavian Goga prin 1913.

**

Cei doi prieteni din două generații s-au revăzut în 1918 la Paris, în Consiliul Unității Naționale, prezidat de Take Ionescu. Acolo, contribuția morală și materială a lui Stroescu sprijinea acțiunile pentru unitatea politică a națiunii.

**

Nene Vasile Stroescu, ți-am revăzut mormântul de om sărac în Cimitirul „Sf. Vineri” din București, unde dormi de la 13 aprilie 1926¹⁰⁰. Iartă-mă că am plivit buruienile – florile recunoștinței naționale. Ardelenii care au așezat crucea de pomenire¹⁰¹ au

⁹⁹ Despre atitudinea lui Vasile Stroescu față de această numire, vezi Stan 2017, p. 106-107.

¹⁰⁰ *Universul literar* (București, an XLIV, nr. 48, 25 noiembrie 1928, p. 767) notează ziua de 14 aprilie ca dată a decesului, „în Sanatoriul Elisabeta, la vârsta de 82 de ani”. Alți contemporani ai acestuia consemnează că a decedat în 15 aprilie 1926, într-o cameră a Hotelului Athenée Palace din București (Stan 2017, p. 287, îl citează pe Enea Hodoș). Și Petru Groza reține moartea acestuia „într-o cameră dosită a unui hotel de la periferia Capitalei” (Groza 2003, p. 74). A fost înmormântat în 17 aprilie 1926, serviciul funebru fiind condus de patriarhul Miron Cristea, alături de episcopii Cosma al Dunării de Jos și Grigorie al Aradului (*Foaia Diecezană*, Caransebeș, an XLI, nr. 17, 25 aprilie 1926, p. 2).

¹⁰¹ În 1928 sculptorul Mihai Onofrei a modelat un bust al lui Vasile Stroescu pe care l-a așezat la mormântul acestuia din Cimitirul „Sfânta Vineri”. Sculptura a fost afectată de bombardamentele celui de Al Doilea Război Mondial (Teodorescu 2003, p. 13, 39).

uitat să scrie că ai fost senatorul lor – senatorul Transilvaniei – și – ales cu unanimitatea voturilor – președintele primului Senat al României tuturor românilor.

13 aprilie 1971

Elie Bufnea

Fig. 1 – Familia Cosma la Căciulata

lf. 29/ **Legenda fotografiei:**

În primul plan, în dreapta, în picioare: **Dr. Ioan Mihu**, om politic ardelean din Vinerea, avocat, filantrop, susținător al presei din Transilvania.

Primul pe bancă: **Partenie Cosma**; în dreapta sa: **Vasile Stroescu**. Lângă Vasile Stroescu **Maria Cosma**. Mai la dreapta, **Maria Șerban**, soția deputatului dr. **Nicolae Șerban** de Voila. În spatele Mariei Șerban, în picioare, o englezoaică, **dra Hamilton**.

În ultimul rând, în picioare: **Octavian Goga**, cu capul descoperit. În fața lui, în dreapta, o prințesă **Hohenloe**. Spre stânga poetului, în față, soția **Hortenzia**, având în stânga ei pe sora sa **Minerva**, căsătorită **Schafer**. Pe scaun, în haine închise, **Ioan Fekete-Negruțiu**, directorul liceului din Blaj. Jos, în stânga lui Ioan Fekete Negruțiu: inginerul **Trofin** din București, jos, cântăreța **Lucia Cosma**, având în față, cu capul răzimat de picioarele ei, pe **Morandini**, directorul general al vămilor din Ministerul de Finanțe al României.

În dreapta lui Octavian Goga, în picioare, o doamnă necunoscută. În dreapta acestei[a], dsoara **Vica Tâmpănar** din Săliște, profesoară la Școala de Industrie Casnică și de Menaj din Sibiu.

În dreapta lui Ioan Fekete-Negruțiu, jos, elevul de liceu **Elie Bufnea**.

List of illustrations

Fig. 1 – Cosma Family in Căciulata

Abrevieri bibliografice

- Analele Astra* 1904 – *Analele Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, Sibiu, nr. I, ianuarie-februarie 1904
- Analele Astra* 1905 – *Analele Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, Sibiu, nr. III, mai-iunie 1905
- Analele Astra* 1906 – *Analele Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, Sibiu, nr. I, ianuarie-februarie 1906
- Analele Astra* 1906a – *Analele Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, nr. IV, iulie-august, Sibiu, 1906
- ANSJA – Arhivele Naționale, Serviciul Județean Alba
- Anuarul băncilor* 1900 – *Anuarul băncilor române*, anul II, 1901, Sibiu, 1900
- Anuarul băncilor* 1911 – *Anuarul băncilor române*, anul XIII, 1912, Sibiu, 1911
- Berariu 1938 – Pavel Berariu, *Partenie Cosma în slujba Ardealului*, București, 1938
- Berényi 2002 – Maria Berényi, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu (1802-1870)*, Giula, 2002
- Bezviconi 1943 – Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. II, București, 1943
- Boda 2005 – Gherghina Boda, „Corneliu Diaconovich și expoziția națională a *Astrei* din anul 1905”, în *Țara Bârsei*, nr. 4, 2005, p. 123-132
- Bologa 1911 – Vasile Bologa, *Monografia școalei civile de fete cu internat și drept de publicitate a Asociațiunii pentru Literatura și Cultura Poporului Român din Sibiu la 25 de ani de la înființare*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1911
- Bolovan, Bolovan 2002 – Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, „Vasile Stroescu dans la conscience publique de Transilvanie”, în *Transilvanian Review*, vol. XI, no. 2, 2002, p. 22-28
- Chituță 2015 – Alexandru Constantin Chituță, *Octavian Smigelschi, inițiatorul picturii naționale bisericești*, Sibiu, 2015
- Cosma 1937 – Lucia Cosma, *Parteniu Cosma. Amintiri cetite la Beiuș, cu ocazia serbărilor pentru centenarul nașterii lui (1837-1923)*, Timișoara, 1937
- Dăianu 1944 – Ilie Dăianu, „Gând și faptă. Maria Cosma n. Roman”, în *Luceafărul*, Sibiu, an IV, Serie nouă, decembrie 1944, p. 340-342
- Fleșer 2007 – Gheorghe Fleșer, *Sava Albescu (1885-1957)*, Alba Iulia, 2007
- Ghibu 1928 – Onisifor Ghibu, *Ardealul în Basarabia – o pagină de istorie contemporană*, Cluj, 1928
- Groza 2003 – Petru Groza, *Adio lumii vechi! Memorii*, București, 2003
- Hossu Longin 1932 – Elena Pop Hossu Longin, *Amintiri (1880-1930)*, Cluj, 1932
- Ișfănoni 2015 – Doina Ișfănoni, „Octavian Smigelschi, promotorul unei noi viziuni artistice în pictura religioasă din Transilvania”, în Alexandru Constantin Chituță, *Octavian Smigelschi, inițiatorul picturii naționale bisericești*, Sibiu, 2015
- Lapedatu 2016 – Ion I. Lapedatu, *Memorii și amintiri*, ediție îngrijită, prefață și note Ioan Opreș, București, 2016

- Mateiu 1937 – I. Mateiu, „Personalitatea lui Parteniu Cosma”, în *Asociația profesorilor de la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale Cluj, Conferințele Extensiunii academice, anul 1936-1937*, vol. II, Cluj, 1937 p. 139-161
- Mihu 1938 – Ioan Mihu, *Spicuri din gândurile mele politice, culturale, economice*, Sibiu, 1938
- MNUAI – Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
- Petrescu 1893 – N. P. Petrescu, *Asociațiunea pentru sprijinirea învățăceilor și sodalilor români din Brașov. Informațiuni*, Brașov, 1893
- Raportul 1907 – *Raportul general al Comitetului Reuniunii de Muzică din Sibiu pe timpul de la 15/28 noiembrie 1906 până la 31 august n. 1907*, Sibiu, 1907
- Raportul 1909 – *Raportul general al Comitetului Reuniunii Române de Muzică din Sibiu*, Sibiu, 1909, p. 13
- Reuniunea femeilor 1912 – *Reuniunea Femeilor Române din Comitatul Hunedoarei (1886-1911)*, Orăștie, „Tipografia Nouă” I. Moța, 1912
- Rustoiu 2021 – Ioana Rustoiu, „Un donator generos. Elie Bufnea și colecția sa de la Muzeul Național al Unirii Alba Iulia”, în *Legiunea Română din Siberia*, vol I, seria *Memoriale*, III, editori Ioana Rustoiu, Marius Cristea, Smaranda Cutean, Tudor Roșu, Alba Iulia – Cluj-Napoca, 2021, p. 58-81
- Serjant 2020 – Vera Serjant, „Moștenirea lui Vasile Stroescu”, în *Tyragetia*, vol. XIV, nr 2, 2020, p. 299-304
- Sigmirean 2000 – Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000
- Sigmirean, Cojocaru 2014 – Cornel Sigmirean, Gheorghe Cojocaru, „Un mécène de la culture roumaine en Transylvanie. Vasile Stroescu”, în *Transylvanian Review*, XXII, nr. 4, 2014, p. 95-104
- Sofronie 1992 – Mihai Sofronie, „Vasile Stroescu – un mare mecenat al românilor transilvăneni”, în *Tyragetia*, I, 1992, p. 47-54
- Stan 1987 – Constantin I. Stan, „Vasile Stroescu – sprijinitor al culturii românești din Transilvania”, în *Ziridava*, XV-XVI, 1987, p. 249-258
- Stan 2017 – Constantin I. Stan, *Minunata tăcere a unui boier basarabean, Vasile Stroescu (1845-1926)*, București, 2017
- Șerban 2001 – Ioan I. Șerban, „Un manuscris inedit despre activitatea lui Octavian Goga în România în anii Primului Război Mondial”, I, în *Annales Universitatis Apulensis*, nr. 6/1, 2001, p. 187-196
- Șerban 2002 – Ioan I. Șerban, „Un manuscris inedit despre activitatea lui Octavian Goga în România în anii Primului Război Mondial”, II, în *Annales Universitatis Apulensis*, II, nr. 7/1, 2002, p. 337-350
- Taslăuanu 1939 – Octavian C. Taslăuanu, *Octavian Goga. Amintiri*, București, 1939
- Teodorescu 2003 – Virgiliu Z. Teodorescu, *Sculptorul Mihai Onofrei. Mărturii monografice*, Iași, 2003
- Vaida Voevod 1994 – Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol. I, București, 1994
- Vătășianu 1982 – Virgil Vătășianu, *Octavian Smigelschi*, București, 1982
- Voileanu 1905 – Mateiu Voileanu, *25 de ani din viața Reuniunii Române de Muzică din Sibiu*, Sibiu, 1905

OVIDIU GRITTA: REDESCHIDERA UNEI BIOGRAFII

TUDOR ROȘU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Ovidiu Gritta: Revisiting a Biography ABSTRACT

The article presents a new foray into the biography of Ovidiu Gritta. He was involved in the organisation of the National Assembly of 1 December 1918, which decided the union of Transylvania with Romania. Subsequently, during the interwar period, he was in charge of police headquarters in several important Romanian cities, serving for a period as prefect of Turda County. The author of this article has dedicated several studies to him in recent years, and now presents a series of new information relevant to the biography of this character. For example, an unknown episode is that of the trial in which he was involved in 1908 and as a result of which he was sentenced to six months in prison (non executed, in the end) by the Hungarian state for an article published in the Romanian magazine *Țara noastră*. Another interesting episode presented in this article is that of his seizure in 1924, while he was at the rectorate of the University of Cluj, as head of the local police, after he had put down an anti-Semitic demonstration of Cluj students. Finally, no less interesting is a letter written by a fellow prisoner (Ovidiu Gritta was imprisoned after the Communist takeover of Romania), which speaks of Ovidiu Gritta's personality and condition shortly before his death.

Cuvinte-cheie: Alba Iulia, 1 Decembrie 1918, biografie, Gărzi Naționale, Unire

Key words: Alba Iulia, 1 December 1918, biography, National Guards, Union

În urmă cu cinci ani am publicat, tot în anuarul *Apulum*, un prim material dedicat lui Ovidiu Gritta, sublocotenent în Garda Națională de la Alba Iulia și, după 1919, cu precădere șef al poliției din diferite orașe. Am insistat atunci asupra rolului său în funcționarea Gărzii de la Alba Iulia, organizatoare a Adunării Naționale de la 1 Decembrie, am vorbit despre postura simbolică de conducere a companiei de onoare care i-a întâmpinat pe delegații ajunși în gara Alba Iulia, trecând apoi în revistă funcțiile de conducere din Poliția Alba Iulia, Arad, Timișoara, Cluj, București, Chișinău, Oradea, cea de prefect politic al județului Turda, în timpul decadelor interbelice, laolaltă cu evenimentele notabile de care și-a legat numele în tot acest timp; în fine, articolul respectiv puncta problemele avute de Ovidiu Gritta în timpul guvernării legionare și, mai ales, pe cele de după 1945, anchetele, încarcerarea și decesul său la 5 noiembrie

1953 în Penitenciarul Văcărești¹. Am revenit și ulterior asupra personalității sale, rezumativ, dar și cu câteva informații biografice noi².

În cele ce urmează, voi încerca să nu reiau informațiile din materialele precedente, decât în măsura în care unele noțiuni sunt necesare pentru înțelegerea contextului noilor conținuturi. Astfel, va fi vorba, punctual, de câteva episoade din biografia lui Ovidiu Gritta, nediscutate până acum.

Prima căsătorie – A avut loc la 19 septembrie 1908, cu Iozefina Nicola, la biserica ortodoxă din Ulița Lungă, Sibiu, la ora 6:30 dimineața, după ce anunțul cununiei făcuse turul principalelor organe de presă³. La acel moment, Ovidiu Gritta nu împlinise încă 25 de ani (fiind născut la 13 noiembrie 1883), lucrase la diferiți particulari, își satisfăcuse stagiul militar la Regimentul 50 Infanterie din Alba Iulia, iar din 1906 presta ca funcționar la Banca Albina din Sibiu⁴. Din păcate, deținem foarte puține alte informații despre această primă familie a lui Ovidiu Gritta, pe lângă aceea că din această căsătorie s-a născut fiul Ovidiu jr., probabil în 1910 (în dosarul de securitate al lui Ovidiu Gritta figurează, la un moment dat, trei copii, care în 1953 aveau vârstele de 43 de ani – Ovidiu, 36 – Hortensia, 34 – Octavian. Soție îi era Ecaterina Gritta⁵). Cel puțin o perioadă, Ovidiu jr. a locuit la Sibiu. Nu știm, așadar, cum s-a încheiat căsătoria cu Iozefina și nici când a avut loc a doua căsătorie, cu Ecaterina.

Episodul „Țara Noastră” – În 1908, Ovidiu Gritta era și redactor la revista *Țara Noastră*, ce îl avea ca director pe Octavian Goga. Gritta s-a trezit târât într-un proces de presă, acuzat pentru un articol apărut în revistă (dar scris, de fapt, de Ilarie Chendi), intitulat „În jurul presei”⁶, în care erau deplânse „prigonirile” gazetarilor români, adică cenzura și presiunile la care ziariștii români erau supuși de statul maghiar. Concomitent, și Goga fusese interogat de poliție pentru articolul „Generația nouă”, apărut în revistă, dar cazul a fost abandonat. În fine, procuratura a considerat că articolul pentru care era acuzat Gritta produce agitație, iar procesul s-a judecat de Curtea cu jurați din Cluj. Avocatul apărării a fost Casiu Maniu (unul din frații lui Iuliu Maniu), „care a ținut o lungă și frumoasă vorbire de apărare”, iar acuzatul „a avut o atitudine demnă și s-a apărat românește [în limba română – n.n.]”⁷. Totuși, sentința a fost

¹ Roșu 2018, p. 15-30.

² Roșu 2020, p. 131-137; reluat în Roșu 2021, p. 134-140; Roșu 2022, p. 223-224.

³ *Foaia poporului*, Sibiu, an XVI, nr. 36, 31 august/13 septembrie 1908, p. 391; *Tribuna*, Arad, an XII, nr. 192, 29 august/11 septembrie 1908, p. 5; *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, an LXXI, nr. 189, 28 august/10 septembrie 1908, p. 2; *Telegraful român*, Sibiu, an LVI, nr. 94, 28 august/10 septembrie 1908, p. 389.

⁴ ACNSAS, Penal 34.160/1, f. 37-38.

⁵ Roșu 2020, p. 136.

⁶ *Foaia poporului*, Sibiu, an XVI, nr. 20, 11/24 mai 1908, p. 214.

⁷ „O nouă osândă la Cluj”, în *Foaia poporului*, Sibiu, an XVI, nr. 39, 21 septembrie/4 octombrie 1908, p. 417.

una dură în situația existentă: șase luni închisoare⁸ și 400 de coroane amendă⁹. Presa românească a subliniat la acel moment nedreptatea ce i se făcea lui Gritta, vorbind despre o „monstruoasă osândă de 6 luni, ce lovește pe un om tânăr, însurat de câteva luni, și nepedepsit o singură dată până acum”¹⁰. Delictul pentru care era incriminat era identificat ca *lázitás*, ațâțare împotriva justiției, deși se considera că, în realitate, articolul cu pricina nu făcea decât să vorbească despre libertatea presei¹¹. S-a inițiat însă recurs și, aproximativ o jumătate de an mai târziu, Gritta era achitat de Curtea de Casație, cu motivul că articolul pentru care fusese condamnat inițial nu a atacat o instituție a statului, ci „numai un organ al constituției”¹² sau „cel mult vătămare de onoare la adresa judecătorilor țării”¹³.

În august 1914, Ovidiu Gritta avea să fie mobilizat în armata austro-ungară. Câteva explicații în privința activității sale în război avea să le dea el însuși, câteva decenii mai târziu: „Am fost și cu frontul, dar nu pe front, ci la Biroul Mobilizării, fiind plecat și în Serbia, și în Galiția. Am avut gradul de sublocotenent în armata austriacă și, în urma eliberării mele din armata austro-ungară, am fost preluați de Consiliul Dirigent de la Sibiu și am fost avansat la gradul de locotenent în armata română în anul 1918”¹⁴. Informația că în timpul războiului, încă din perioada de început a acestuia, a avut gradul de sublocotenent este confirmată și de presă¹⁵, astfel că referirile ulterioare, cu tentă ironică la gradul său militar, nu sunt justificate¹⁶.

Asupra *episodului 1 Decembrie 1918*, punctul zenital în biografia lui Ovidiu Gritta, revenim și cu această ocazie, chiar dacă nu avem informații fundamentale noi față de cele publicate anterior. Avem însă propria descriere a lui Gritta asupra poziției și rolului său în organizarea Adunării: „În timpul cât au avut loc ceremoniile de unire la Alba Iulia, fiind cunoscut încă mai dinainte de intelectualitatea română din Alba Iulia, am fost împreună cu col. Florian Medrea, atunci căpitan în organizarea pazei și ordinii. După aceasta, la 1 ian. 1919, am fost numit șeful Poliției din Alba Iulia [...], eu fiind cunoscut bine de oamenii din Alba Iulia, încă de când eram în armata austriacă. Așa, am fost bun prieten cu oameni de seamă din acele timpuri, care au ajuns la unire în Comitetul Național Român din Alba Iulia, fiind fondatorii acestui comitet, care s-a ocupat de toate problemele cu orașul și județul Alba Iulia. Printre cei care au făcut parte

⁸ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, an LXXI, nr. 203, 16/29 septembrie 1908, p. 3.

⁹ *Telegraful român*, Sibiu, an LVII, nr. 25, 5/18 martie 1909, p. 105.

¹⁰ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, an LXXI, nr. 204, 17/30 septembrie 1908, p. 2.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Tribuna*, Arad, an XIII, nr. 49, 4/17 martie 1909, p. 5; *Foaia poporului*, Sibiu, an XVII, nr. 10, 8/21 martie 1909, p. 105.

¹³ *Telegraful român*, Sibiu, an LVII, nr. 25, 5/18 martie 1909, p. 105.

¹⁴ Declarație în ancheta de la Timișoara la 24 iunie 1953 (ACNSAS, P. 34.160/1, f. 38).

¹⁵ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, an LXXVIII, nr. 234, 30 octombrie/12 noiembrie 1915, p. 2.

¹⁶ Vezi Roșu 2018, p. 20-22.

din acest comitet au fost protopopul Teculescu, avocatul Camil Velican, avocat dr. I. Colbazi, farmacistul Virgil Vlad, medicul Fodor și alții, cu care eram buni prieteni. În perioada pregătirii Unirii am fost însărcinat de acest comitet cu paza și ordinea în vederea Unirii în Alba Iulia, iar după Unire, la 1 dec. 1918, am continuat ca să rămân însărcinat cu paza și ordinea, ca șef de poliție al orașului Alba Iulia, iar pe urmă am fost confirmat de Consiliul Dirigent din Sibiu ca șef de poliție. Am fost numit șef de poliție datorită faptului că am depus o intensă activitate în funcția pe care am avut-o, în preajma unirii, la pază și ordine, și fiindcă eram bine cunoscut, având prietenii mei în Comitetul Național”¹⁷.

Revenim și asupra *funcțiilor deținute de Ovidiu Gritta în perioada interbelică*, întrucât anumite repere cronologice ne-au scăpat în articolul anterior¹⁸ în care am luat în discuție traseul său profesional:

- prima funcție deținută după Unire a fost aceea de șef al Poliției Alba Iulia (1 ianuarie 1919 – 4 aprilie 1920);
- mai apoi, a urmat cea de inspector al gardienilor publici la Prefectura Regională de Poliție Cluj (4 aprilie – 20 iunie 1920);
- a fost avansat prefect de poliție și numit șef la Prefectura Regională de Poliție Arad (20 iunie 1920 – 24 februarie 1923);
- apoi, șef al Prefecturii Regionale de Poliție Cluj (24 februarie 1923 – 8 iunie 1926);
- șef al Prefecturii Administrative Județene Turda în guvernarea Averescu (8 iunie 1926 – 1 iunie 1927);
- prefect de poliție la Iași (a fost numit astfel numai pentru că acel post era vacant și era la nivelul funcției lui, dar nu l-a ocupat efectiv niciodată), dar în fapt a activat la Direcția Generală a Poliției București (foarte probabil, la București nu fusese vacant niciun post la nivelul funcției lui de prefect de poliție), având atribuții de control în județele Galați și Bacău (3 iunie 1927 – aprilie/mai 1929);
- a demisionat din poliție „din cauza unor nemulțumiri personale” în aprilie/mai 1929;
- în august 1930 a depus cerere de reîncadrare în poliție și a fost numit chestor al Poliției Chișinău (august 1930 – octombrie 1932);
- a fost transferat ca șef al Chesturii de Poliție Timișoara (octombrie 1932 – februarie 1940);
- mai apoi, a devenit șef al Chesturii de Poliție Oradea (februarie – iunie 1940);
- în iunie 1940, a depus cerere de pensionare, care, probabil, i s-a aprobat începând cu 1 ianuarie 1941, însă în timpul guvernărilor Gigurtu și Antonescu

¹⁷ Declarație dată în ancheta de la Timișoara, la 24 iunie 1953 (ACNSAS, Penal 34.160/1, f. 38).

¹⁸ Roșu 2018, p. 21-24.

(legionare) nu a avut funcție și a stat la Turda; foarte probabil a fost ținut la dispoziție și s-a întârziat cu întocmirea formelor și ordinului de pensionare¹⁹.

Sechestrarea din 1924 – Ca prefect de poliție al Clujului la acea vreme, Ovidiu Gritta fusese chemat, la 19 martie 1924, de rectorul Universității la o discuție, după ce în ajun avusese loc o demonstrație antisemită a studenților. Atunci, adunați la Teatrul Național, după ce li s-a cerut de către poliție să se împrăștie și au ignorat acest îndemn, demonstrații au pornit în paradă, aruncând cu pietre în ferestrele de la Gimnaziul Evreiesc; până la urmă, au fost dispersați de poliție și s-au făcut opt arestări.

Așadar, aflat începând cu orele 11:30 la rectorat pentru discuții pe această temă cu rectorul Nicolae Bănescu, lui Ovidiu Gritta i s-a cerut demisia de către studenții ce aflaseră că se află acolo, ba chiar, mai mult, aceștia au ocupat clădirea. Presa a remarcat mai apoi bizareria evenimentului: „cum de a fost posibil ca în acest oraș cu stare de asediu și forță publică suficientă, șeful autorității polițienești să fie ținut timp de șase ore sechestrat și lăsat fără apărare”²⁰. Desigur, studenții au perceput momentul ca o răzbunare față de intervenția poliției ce le zădărniciise manifestația din ajun. Aceștia au închis porțile, au barat intrările, au umplut coridoarele, izolându-l pe prefectul poliției în cabinetul rectorului. Ca măsură de precauție, rectorul a închis intrarea în biroul său, dar studenții, înarmați cu bâte, au sfărâmat ușa și au intrat în anticameră. Acolo au fost întâmpinați de rector, care le-a spus că Gritta este oaspetele său și că nu vor putea ajunge la el decât trecând peste sine. Între timp, din cabinetul secretarului, Gritta a telefonat autorităților locale și a cerut sprijin. Acesta a venit doar parțial, la ordinele colonelului Popescu, șeful Statului Major al Corpului VI Armată: postarea unor grupe de soldați la intrările Universității. Însă nu numai că soldații nu au pătruns în Universitate, dar au oprit și intrarea trupelor de poliție și jandarmerie ajunse la fața locului între timp. Totuși, o echipă de polițiști a forțat o intrare secundară și a reușit să ajungă la Ovidiu Gritta. Au mai ajuns la fața locului locotenent-colonelul Terpu, comisar regal, și prim-procurorul Cepescu, în timp ce Amos Frâncu trata cu studenții condițiile eliberării lui Gritta, cu condiția demisiei acestuia. Rectorul Bănescu a refuzat aceste tratative. Un public numeros s-a strâns între timp în preajma Universității. În fine, Gritta a fost escortat spre ieșire la orele 18, sub scutul locotenent-colonelului Terpu, procurorului Cepescu, rectorului Bănescu și al echipei de polițiști ce reușiseră să ajungă la el, în huiduielile studențimii²¹.

Imediat după ce a putut părăsi clădirea, prefectul poliției a trimis o telegramă ministrului Internelor pentru a-l informa asupra situației existente, iar

¹⁹ ACNSAS, Fond Informativ Cluj 84.209, f. 1; Penal 34.160/1, f. 38-39.

²⁰ „Un nou scandal la Cluj”, în *Adevărul*, București, an XXXVII, nr. 12.315, 20 martie 1925, p. 3.

²¹ *Ibidem*.

el a luat trenul spre București pentru a cere lămuriri directe la Minister²². Consiliul de Miniștri s-a ocupat de investigarea cazului, ascultând rapoartele verbale ale lui Ovidiu Gritta și Septimiu Mureșianu, prefectul județului Cojocna. Un subsecretar de stat de la Interne, Gheorghe Tătărescu (viitorul prim-ministru), a fost trimis la Cluj pentru a continua ancheta²³. În raportul trimis câteva zile mai târziu lui Ion I. C. Brătianu era incriminată lipsa de experiență a comandantului jandarmilor, care nu a intervenit la timp; în același timp, se arăta că delegații studenților „au dat asigurări” că astfel de manifestații nu se vor mai produce în viitor. Pe lângă aceste explicații inconsistente, raportul a nemulțumit presa și pentru că nu a fost pornită pedepsirea vinovaților, care nici măcar nu au fost identificați²⁴.

Totuși, a urmat un „proces senzațional” la Cluj, în care au fost implicați 231 de studenți. 224 dintre ei au lipsit de la proces²⁵. Studenții erau acuzați că l-au baricadat pe Gritta în sala Rectoratului Universității. Înaintea derulării procesului a existat temerea că Gritta ar fi putut reveni în fruntea poliției clujene, iar Octavian Goga ar fi făcut presiuni în acest sens, ceea ce, estimau detractorii, ar fi putut influența procesul²⁶. Până la urmă, acuzații au fost achitați din cauza insuficienței probelor, considerându-se că făptașii nu au putut fi nici măcar identificați²⁷.

În anii ce vor urma, Ovidiu Gritta va fi adeseori luat în colimator de presa înregimentată politic, în special în perioada în care va activa ca prefect politic al județului Turda. I se vor imputa „lipsa de pregătire și calificare”, „samavolnicia, lipsa de scrupule și reaua voință”, precum și presupuse derapaje verbale²⁸, sau însușirea nejustificată de bunuri și „abuzurile și faptele lui incorecte, săvârșite când la Arad, când la Turda, când la Cluj”²⁹. În ciuda acestor delațiuni, în aprilie 1926, Ministerul de Interne l-a înaintat pe Ovidiu Gritta la gradul de inspector general al polițiilor și siguranțelor din Ardeal, ceea ce îl făcea, de jure și de facto, cel mai înalt funcționar polițienesc din Transilvania³⁰.

²² „Gritta Ovidiu kolozsvári rendőrprefektus...”, în *Brassoi Lapok*, Cluj, an XXX, nr. 67, 21 martie 1924, p. 3.

²³ *Universul*, București, an XLII, nr. 65, 22 martie 1924, p. 3.

²⁴ „Guvernul și scandalul de la Cluj”, în *Adevărul*, București, an XXXVII, nr. 12319, 25 martie 1924, p. 1.

²⁵ „Un interesant proces la Cluj”, în *Adevărul*, XXXVIII, nr. 12793, 28 august 1925, p. 6.

²⁶ „Un proces monstru la Cluj”, în *Lupta*, București, an IV, nr. 1067, 1 iulie 1925, p. 3.

²⁷ „Un interesant proces la Cluj”, în *Adevărul*, București, an XXXVIII, nr. 12793, 28 august 1925, p. 6.

²⁸ „Odiseea unui apel”, în *Patria*, București, an VIII, nr. 181, 20 august 1926, p. 2.

²⁹ „Covorul fostului prefect averescan Gritta”, în *Lupta*, București, an VII, nr. 1999, 20 iulie 1928, p. 3.

³⁰ *Lupta*, București, an V, nr. 1304, 11 aprilie 1926, p. 4.

Episodul arestării din 1940 – În noiembrie 1940, odată cu guvernarea legionară, directorul general al poliției, Alexandru Ghyka, l-a suspendat din funcție, cu pierderea salariului, și l-a ținut sub stare de arest pe chestorul – de la acel moment – Ovidiu Gritta (alături de un anume comisar Octavian Vasilescu) de la poliția din Timișoara, considerându-se că a contribuit la asasinarea legionarului Petruș Stănescu, dar și a altor legionari³¹.

De asemenea, **alte informații** referitoare la perioada celui de-Al Doilea Război Mondial sunt menționate de Ovidiu Gritta ulterior, în timpul anchetelor Securității. Astfel, în 1942 „am vândut o moară, care era proprietatea mea, în comuna Aghireș, Cluj, și am primit în schimb o fabrică de ceramică în orașul Turda”. După Dictatul de la Viena, „am fost nevoit a mă refugia la Turda”, unde, practic, a făcut un schimb de averi cu un evreu, prin intermediul unui avocat maghiar. La întrebarea „Câți muncitori ai exploatat?”, Ovidiu Gritta răspundea că avea circa 30-40 angajați și producția o exporta, iar fabrica a vândut-o în decembrie 1944. Mai apoi, în 1945-1946, a deținut o drogherie, tot în Turda³².

Înainte decesului – În anii din urmă mi-a parvenit un document extrem de interesant, prin grija domnului Ioan Alexandru³³. Este vorba de o scrisoare, adresată de un preot fiicei lui Ovidiu Gritta, Hortensia. Preotul respectiv se întâlnește cu Gritta în ultimele zile din viața acestuia, în spitalul de la Văcărești. Reproducem textul scrisorii, cu ortografia originală:

Sighet, 18 VIII 1954

Mult Stimată Doamnă,

Prin prezenta scrisoare satisfac unei obligațiuni dureroase pe care o am față de D-voastră.

În luna septembrie a anului trecut eram internat în spitalul din Văcărești al penitenciarelor. Cam la mijlocul lunei a fost adus acolo un bătrân de c. 70 ani, cu ochi strălucitori, față jovială și plină de bunătate, cu suflet – ce strălucea din această față – plin de bunătate și noblețe. Era tatăl D-tale, Domnul Ovidiu Gritta. D-sa era paralizat total de picioare, încât era purtat pe brațe de către alții.

Mai târziu, fiind cu paturile vecini, am făcut cunoștință cu D-sa și l-am îndrăgit foarte mult pentru sufletul D-sale plin de bunătate și încredere.

D-sa a aflat că subsemnatul sunt preot greco-catolic, m-a rugat să stăm de vorbă asupra problemelor mari pe care le are un suflet de bun creștin, în special dacă a ajuns la o vârstă înaintată și e bolnav.

Cu o ocazie, după ce și-a expus creștinește umbrele și luminile sufletului său, m-a rugat că în cazul dacă ar muri pe acolo să vă scriu D-vtre și mi-a dat

³¹ *Curentul*, București, an XIII, nr. 4596, 26 noiembrie 1940, p. 1.

³² ACNSAS, Penal 34.160/1, f. 32.

³³ Căruia, la rândul său, documentul i-a parvenit de la pictorul Radu Stoica, probabil nepot al lui Ovidiu Gritta.

adresa, ca să nu credeți că a ajuns în situația în care este din cauza vreunei crime sau mari păcate, ci numai pentru că a fost naționalist convins și a făcut cum îi dicta dragostea de neam și țară. N-a făcut însă nimic ce trece peste legile umanității și a dragostei pe care trebuie să o aibă un om față de aproapele său.

Eu n-am crezut că va muri. Era pre plin de viață și curaj de a suporta orice lovitură a soartei. Totuși i-am făgăduit că voi face ce-mi cere, asigurându-l că n-o să fie nevoie de aceasta, căci D-sa, în curând va putea să vă spună personal aceste lucruri.

Eu am plecat din spital la începutul luni Octombrie, unde l-am lăsat pe D-sa bolnav de diaree serioasă. Totuși, n-am crezut că îi va fi fatală. Dar voința Atotputernicului a fost alta și – dacă mi-am păstrat bine ziua – la 6 Nov. și-a dat sufletul în mâinile Ziditorului Lumii.

Amănunte și poate data mai precisă a morții D-sale desigur le aveți dela Dl avocat Cornel Sava din Hunedoara, care a fost atunci lângă el.

Eu rog pe Atotputernicul Dumnezeu, și-l rugați și D-vtre, la suferințele pe cari le-a îndurat în lume Mult Regretatul Tată al D-vtre să-i fie răscumpărate pentru greșeli și păcate și să-i fie primit sufletul lui în ... Cerești ale Dreptilor. – Cu deosebită stimă, Vasile Popp, preot profesor pensionar.

De fapt, Ovidiu Gritta decedase la 5 noiembrie 1953, deci cu o zi mai devreme față de însemnarea acestui preot. Cauza morții: „Maladie hipertensivă. Enterocolită dezinteriformă. Casexie”³⁴.

Informațiile prezentate mai sus întregesc, sperăm, tabloul biografic al acestui personaj fascinant care a fost Ovidiu Gritta, punând în valoare un om relevant pentru evoluțiile din prima jumătate a secolului al XX-lea și care, în bună măsură, se încadrează în tiparele epocii, dar a cărui personalitate excede, uneori, obișnuințele perioadei în discuție. Cu siguranță pentru un *Curriculum vitae* complet, ce ar putea sta la baza unui volum pe care Ovidiu Gritta îl merită cu prisosință, mai există încă multe lucruri de descoperit și suficiente surse neexplorate încă.

Abrevieri bibliografice

- ACNSAS – Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
 Roșu 2018 – Tudor Roșu, „Portret de gardist: Ovidiu Gritta”, în *Apulum. Series Historia & Patrimonium*, LV, 2018, p. 215-230
 Roșu 2020 – Tudor Roșu, *1 Decembrie 1918*, Cluj-Napoca, 2020
 Roșu 2021 – Tudor Roșu, *1 Decembrie 1918. Radiografia unei zile*, Cluj-Napoca, 2021
 Roșu 2022 – Tudor Roșu, „Un funcționar pentru siguranța oaspeților de la Alba Iulia. Ovidiu Gritta”, în *Dicționarul personalităților Încoronării de la Alba Iulia*, coord. Ioana Rustoiu, Tudor Roșu, Alba Iulia – Cluj-Napoca, 2023, p. 223-224

³⁴ ACNSAS, Penal 34.160/4, f. 3.

**„TABLELE LEGII PENTRU PREZENTUL ȘI VIITORUL NOSTRU”.
PREDICA MITROPOLITULUI NICOLAE BĂLAN AL ARDEALULUI
LA TÂRNOSIREA CATEDRALEI ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA**

JAN NICOLAE

Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia

**”The Law Tablets for our Present and Future”. Sermon by Metropolitan Nicolae Bălan of
Transylvania at the Consecration of the Coronation Cathedral in Alba Iulia**

ABSTRACT

The sermon of Metropolitan Nicolae Bălan of Transylvania at the consecration of the Coronation church of Alba Iulia on 8 October 1922 is a homiletical document of historical and spiritual value and best expresses the enthusiasm that animated the protagonists of the moment. In fact, Metropolitan Nicolae Bălan had been the main editor of the "Revista Teologică" (Theological Review) and professor of Theology at the Andreian Academy in Sibiu, an authentic Șaguna spirit and promoter of the culture of preaching. The Metropolitan's speech also reflects the relations between Church and State after the unification of 1918, when a Byzantine symphony was being created. Situated between historicism and the theology of history, Metropolitan Bălan's sermon inaugurated and highlighted a privileged place of memory, the Coronation Cathedral (1922), linked to the princely and royal past, and later, it would be he who would call it the Cathedral of Reunification (1948), after the tragic events that took place after the communist regime came to power. The centenary of the Coronation (2022) brings back the prophetic resonance of the words of one of the Metropolitan's sermons and the royal scent of the former cathedral.

Cuvinte-cheie: Catedrala Încoronării, mitropolit Nicolae Bălan, predică, teologia istoriei

Key words: Coronation Cathedral, Metropolitan Nicolae Bălan, sermon, theology of history

Introducere. «Biserica de Încoronare» de la Alba Iulia, cunoscută apoi sub numele de Catedrala Încoronării¹, zidită în timp record de un an și jumătate pe acest loc al memoriei și al concurenței aducerilor aminte, după modelul Bisericii Mari a Curții Domnești din Târgoviște, a fost pregătită ca un spațiu privilegiat al desfășurării unui eveniment istoric grandios menit să pecetluiască în chip regal Unirea de la 1918. Evenimentul Încoronării în sine a fost un prilej de dispute și polemici confesionale². Construirea catedralei de la Alba Iulia s-a făcut în urma unei decizii aprobate de Comisiunea de Încoronare, iar în această catedrală se dorea să aibă loc ungerea regelui de către mitropolitul primat.

1. Catedrala Încoronării. Istorie și har. Zidirea catedralei a început în martie 1921, șantierul acesteia fiind vizitat de regii României în aprilie 1921,

---

¹ Mircea 2017; Botoi 2022.

² Ursu 2022, p. 79-94.

momentele vizitei regale fiind surprinse în fotografiile lui Samoilă Mârza și pomenite în ziarele locale³. Momentul punerii pietrei de temelie a bisericii a avut loc destul de târziu, în aprilie 1922, de protopopul Ion Teculescu la diligențele mitropolitului Nicolae Bălan, după ridicarea edificiului și după așezarea a două din cele trei clopote în clopotniță. Adresa mitropolitului Bălan către protopopul Teculescu a fost publicată de curând de Ioana Rustoiu⁴ și lămurește episodul punerii temeliei catedralei:

„Preaonorate Domnule Protopop,
Din cauza împrejurărilor politice, întârziindu-se până acum sfințirea pietrii de la temelia bisericii Catedrale din Alba Iulia, în care va avea loc încoronarea Suveranilor noștri, fiind noi încredințați a îngriji de îndeplinirea acelei slujbe, Te autorizăm pe D-ta a o îndeplini, după ritualul prescris, fără a se aranja din acest incident vreo festivitate mai mare.
Sub % îți transpunem Hrisovul în care vei induce datul așezării și, pus în o cutie masivă, îl vei așeza în locul destinat spre acest scop. Încât vei avea oarecari spese cu această ocaziune, Te poftim a ni le arăta, să ți le restituim.
Despre cele îndeplinite Te poftim a ne raporta.
Sibiu, 23 Faur 1922. Arhiepiscop și mitrop. Nicolae”⁵.

Protopopul s-a conformat ordinului⁶, iar pe versoul adresei a notat:

„Raportez că am îndeplinit slujba promisă la punerea pietrei fundamentale de la Biserica Încoronărei în ziua de 1/14 aprilie 1922 (Vinerea patimilor) de față fiind d. General Glodeanu, D[I] C. Velican, prefect, Dr. A Sava, primar, și alții. Tot atunci am sfințit și cele 2 clopote (al treilea va veni ulterior).
9/22 Aprilie 1922. I. Teculescu, prot[opop].”⁷

Presă locală, foarte atentă la lucrările dedicate încoronării care se desfășurau în oraș, a amintit acest moment succint, ziarul *Alba Iulia*, în numărul din 16 aprilie 1922, notând doar: „Vineri, între ora 4 și 5, s-a pus piatra fundamentală a Bisericii de Încoronare în prezența autorităților civile și militare.

³ *Alba Iulia*, an III, nr. 10, 4 septembrie 1921, p. 3; *Alba Iulia*, an III, nr. 29, 1 decembrie 1921, p. 3.

⁴ Rustoiu 2022, p. 95-114.

⁵ SJAAN, fond *Protopopiatul Ortodox Alba Iulia*, acte inventariate, dos. 1/1922, f. 109.

⁶ *Loc. cit.*, f. 485.

⁷ *Loc. cit.*, f. 109^v.

Serviciul divin a fost oficiat de delegatul mitropolitului din Sibiu, pâr. protopop Teculescu”⁸.

Așadar, după obținerea aprobării din partea Comisiei de Încoronare, căreia îi trimisese o copie după „ordinul” mitropolitan, „însoțită de o copie a actului comemorativ ce se va zidi în Biserică” (Hrisov), protopopul de Alba Iulia, Ion Teculescu, a pus piatra de temelie retroactiv în ziua de 1/14 aprilie în după-amiaza zilei de Vinerea Mare a anului 1922.

În ziua de 19 septembrie 1922, a fost anunțat momentul important al sfințirii Bisericii de Încoronare, stabilit pentru data de 8 octombrie 1922. Programul întreg a fost transmis de către mitropolitul Nicolae Bălan:

„Prin prezenta vă încunoștințăm că sfințirea Bisericii de Încoronare se va face din partea noastră în 8.X a.c. n. În scopul acesta vom sosi în 7/X a.c.n. la orele 8 30 m. la Alba Iulia cu trenul prin Vinț, însoțit de 2 episcopi cu suitele lor – cam 15-20 de persoane –, precum și cu corul seminarial constător din 70-80 de persoane. Vă rugăm să aduceți acestea la cunoștința D-lui inginer Ștefănescu, președintele comisiei de încoronare de la Alba Iulia, și împreună cu dânsul să luați măsurile convenite pentru încvartiruirea Noastră, precum și a coriștilor. Te rugăm ca să aduci aceasta la cunoștința tuturor autorităților, armatei și confesiunilor, invitându-i să participe la această solemnitate. Te rugăm, totodată, ca să iei dispozițiile de lipsă ca să participe la acest act solemn cât mai mulți preoți și popor din împrejurimile orașului, ca să fie o manifestare impunătoare și demnă la această ocazie rară – în cetatea Marelui Mihai. Despre eventualele dispoziții ce ar mai fi de luat – Vă vom aviza ulterior. Cu binecuvântare arhierescă – de tot binevoitoriu, Sibiu, 19/X 1922. Nicolae. Arhiepiscop și mitropolit”⁹.

De asemenea, de protocolul primirii mitropolitului s-a ocupat episcopul Clujului, Nicolae Ivan, prin corespondența cu același protopop Ioan Teculescu:

„[...] Î.P.S Sa sosește Sâmbătă în 7 Octobrie cu trenul de 8 oare dimineața dinspre Vințul de Jos în gara Alba Iulia unde îi vei eși întru întâmpinare cu frunțașii parohiilor din oraș și Maieri și o delegație de circa 5-6 preoți din apropiere. Subsemnatul voiu sosi în aceeași zi la Alba Iulia cu trenul de 9 dimineața ce vine dinspre Teiuș, eventual, și mai verosimil, cu automobilul dinspre Teiuș,

⁸ *Alba Iulia*, an IV, nr. 22, 16 aprilie 1922, p. 4.

⁹ SJAAN, fond *Protopopiatul Ortodox Alba Iulia*, acte inventariate, dos. 1/1922, f. 374.

între oarele 3-4 după-prânz. Despre acesta vei primi aviz până Vineri în 6 Octobrie. Pentru încuartairea I.P.S. Sale și a întregii suite, vei lua dispozițiunile necesare în conțelegere cu factorii de la administrație, eventual cu comitetul aranșor al festivităților de încoronare. Eu am primit invitarea deputatului sinodal și conșresual Dl. Ioan Pop și voiu descinde în casele acestui frunțaș al bisericii noastre”¹⁰.

Așadar, la ceremonia de sfințire a catedralei s-au implicat comunitățile din preajma orașului Alba Iulia, dar și din alte părți, unde presa locală și națională a transmis informații bogate¹¹ despre eveniment, fără să publice imagini/fotografii de la fața locului: „La oarele 8 și un sfert un cortegi cu adevărat impozant a pornit de la biserica ortodoxă trecând prin Cetate, a ajuns, după o oră de mers, la Catedrală. În fruntea cortegiului se aflau mitropoliții Bălan al Sibiului și Pimen al Moldovei, episcopul Gurie al Basarabiei, episcopii Bartolomeu al Argeșului și Nicolae Ivan al Clujului și peste 100 de preoți din Sibiu, Alba Iulia și împrejurimi”¹². În alte locuri se spune despre un sobor mai mic, probabil cel al slujitorilor implicați direct, pe lângă arhieriei: 24 de preoți și 4 diaconi¹³.

Momentul sfințirii Bisericii Încoronării apare consemnat și într-o serie de cronici parohiale, precum Cronica Parohiei Ortodoxe din Deal (Pr. Nicolae Dura) și Cronica/Condica Parohiei Ortodoxe Pâclișa (Pr. Nicolae Cado), prezentate în detaliu de Ioana Rustoiu¹⁴.

Sub presiunea și febra pregătirilor pentru Încoronare, momentul tânosirii și inaugurării catedralei destinate Încoronării a trecut cumva mai puțin mediatizat, mai ales în ceea ce privește imaginile de la fața locului. Singurele fotografii care au immortalizat slujba de sfințire au fost realizate și publicate de o revistă franțuzească, săptămânalul francez *Le Monde Illustré* din 21 octombrie 1922, care completează cu imagini articolul intitulat „La benediction solennelle de la Cathedrale d’Alba-Julia”, fiind regăsite în preajma Centenarului Încoronării din anul 2022. Cu atât mai mult are valoare ilustrativă predica festivă rostită cu acel prilej solemn de mitropolitul gazdă, Nicolae Bălan¹⁵, care a slujit împreună cu mitropolitul Pimen Georgescu al Moldovei, episcopii Gurie Grosu al Basarabiei, Vartolomeu Stănescu al Argeșului, Nicolae Ivan al Clujului, un

¹⁰ *Loc. cit.*, f. 378.

¹¹ *Foaia diecezană*, Caransebeș, nr. 39, 25 septembrie/8 octombrie 1922, p. 6; *Lumina satelor*, Sibiu, an I, nr. 40, 15 octombrie 1922, p. 2.

¹² *Foaia diecezană*, Caransebeș, nr. 40, 2 octombrie/15 octombrie 1922, p. 4.

¹³ *Foaia poporului*, Sibiu, nr. 41, 15 octombrie 1922, p. 4.

¹⁴ Rustoiu 2022, p. 108-109.

¹⁵ Cherescu 2001.

sobor de peste 100 de preoți¹⁶, elita politică și administrativă: miniștri, senatori, deputați, prefecți de poliție, oficialități locale. Răspunsurile liturgice au fost date de Corul Catedralei Mitropolitane din Sibiu și Corul Școlii Normale din Sibiu, dirijate de Timotei Popovici.

În anul 1922, Catedrala Încoronării a fost sfințită, primind, pe lângă hramul vechii Mitropolii, „Sfânta Treime”, și hramul „Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil”, în memoria voievodului Mihai Viteazul. Rostirea solemnă din ziua de grație 25 septembrie/8 octombrie 1922 are valoarea unui document istoric și spiritual și exprimă cel mai bine entuziasmul care-i anima pe protagoniștii momentului. De altfel, mitropolitul Nicolae Bălan fusese în calitate de redactor principal al *Revistei Teologice* și dascăl de Teologie al Academiei Andreiene de la Sibiu, un autentic spirit șagunian și promotor al culturii predicii¹⁷. Pe de altă parte, discursul mitropolitan oglindește cumva și relațiile dintre Biserică și Stat¹⁸ după momentul Unirii de la 1918, atunci când se creiona o simfonie de sorginte bizantină în aceste raporturi.

2. Alba Iulia, Ierusalim și Sion românesc. Mottoul ales de predicator din cea de a treia Carte a Regilor 6, 12-13 exprimă cu tărie și încredere existența unui legământ între Dumnezeu cel viu și neamul românesc:

„Pentru casa aceasta care tu zidești, de vei umbla întru poruncile mele și vei face judecățile mele... voi a întări cu tine cuvântul meu... și nu voi părăsi pe poporul meu” (Cartea III a Împăraților 6, 12-13).

Mitropolitul Nicolae se pune pe sine în postura regelui Solomon la isprăvirea Templului, unde, de la amvon, cuvintele cele mai potrivite sunt cuvintele unei rugăciuni pătrunzătoare de mulțumire:

„Împăratul Solomon, isprăvind zidirea templului celui «care e din Ierusalim, s'a urcat pe amvonul lui, a îngenunchiat cu smerenie înaintea a toată adunarea poporului și, întinzându-și mâinile spre cer, și-a revărsat în cuvinte pătrunzătoare către Dumnezeu prinosul inimii sale.» Cu astfel de simțeminte însoțim și noi sărbătoarea sfințirii acestui Sion al neamului românesc și, din adâncul inimilor noastre, dăm laudă și mulțumită lui Dumnezeu, că ne-a învrednicit să ajungem marea zi de astăzi. Căci ceea ce a fost Ierusalimul și templul dintr-însul pentru poporul Legii Vechi, aceea este această

---

¹⁶ Rustoiu 2022, p. 95-114.

¹⁷ Necula 2017, p. 1-18; Comșa 1921; Erdei 2001.

¹⁸ Trîncă 2016.

veche cetate a Albei Iulii și această sfântă casă a măririi pentru poporul nostru românesc”¹⁹.

Partea evhologică din debutul acestei predici solemne se înscrie în tradiția bizantină a rugăciunii amvonului²⁰, unde avea loc intersecția între Biserică și cetate, între Legământ și polis, între vestirile teologice și cele politice. Bună Vestirea care se aduce acum adunării festive de la Alba Iulia este eliberarea/salvarea/mântuirea neamului românesc din robia lui seculară/istorică prin jertfă, încheiată în momentul 1 Decembrie 1918, pecetluită acum prin sfințirea locului pentru pregătirea Încoronării regilor:

„Ba aici e chiar mai mult decât acolo. Pentru că templul, cu toată strălucirea lui, nu eră decât umbra celor viitoare – aici însă e Hristos însuși, cu darurile Lui; acolo eră numai casa făgăduinței și a așteptării – **aici e biserica mântuirii împlinite: a mântuirii sufletelor prin jertfa de pe Golgota și, prin pilda ei, a mântuirii unui neam din robia sa seculară, pe urma suferințelor și jertfelor fără seamăn ce le-a îndurat până în clipa în care și-a văzut înfăptuit idealul unității sale naționale**”²¹.

Pronia lui Dumnezeu a rezervat un rol special cetății de mucenicie și lumină de la Alba Iulia, așezată în centrul simbolic și vital al Transilvaniei și al României Mari, purtând vigoarea și puterea de rezistență a civilizației noastre romanice în fața terorii istoriei:

„Pământul care poartă temeliiile acestei biserici e sfințit prin amintiri și tradiții scumpe fiecărei inimi românești. Această cetate a Albei-Iulii, așezată în inima Ardealului, la încrucișarea căilor cari ca niște artere vii se ramifică în spre toate văile și câmpiile lui, a fost sortită delă început să aibă un rol hotărâtor în destinele neamului nostru. Așezările închegate ale elementului nostru purtător de civilizație romană în aceste părți le-au dat strămoșilor noștri celor mai îndepărtați puțința să reziste tuturor intemperiilor cari s’au deslănțuit asupra lor și în vârtejul cărora păstrându-și nealterată ființa, și au afirmat cu statornicie dreptul la vieață și la un viitor pe acest colț de pământ”²².

---

¹⁹ Bălan 1922, p. 301-306.

²⁰ Rugăciuni 2017.

²¹ Bălan 1922, p. 301-306.

²² *Ibidem*.

3. Mitropolia de la Alba Iulia, chivot al legii românești. Pe urmele istoricului Nicolae Iorga, mitropolitul Nicolae Bălan prezintă Mitropolia de la Alba Iulia ca pe cel mai sfânt, trainic și luminos așezământ al românilor, numindu-l explicit drept chivot al legii românești și loc al memoriei noastre culturale și al îngemănărilor credinței cu îndemnul iubirii de limbă și neam, cu referire concretă în primul rând la mitropolitul Simion Ștefan, editorul moral al Noului Testament de la Bălgrad, prima ediție în limba română, tipărită în contextul favorabil propovăduirii *Evangheliei* în limbile vernaculare cultivat de principii calvini ai Transilvaniei, după cum știm, cu avantajele și dezavantajele survenite atunci:

„Iar când valul cutropitor al năvălirilor s'a domolit și rânduieli de vieață mai pașnică au prins a se arăta, în această cetate a fost așezat, din vremuri neștiute, **sicriul legii ortodoxe și scaunul mitropoliților românești ai Ardealului**. Delă altarul lor, pe lângă lumina credinții mântuitoare, s'a desprins îndemnul iubirii de limbă și neam, și razele nădejzii în sosirea unor zile mai bune s'au pogorât în sufletul mulțimii care primea cu încredere îndreptările lor. Unul din șirul acelor păstori, cari știau sufletul românesc unul și același dincoace ca și dincolo de Carpați, a pecetluit principiul unității noastre de limbă, simțindu-se dator să dea cuvântul lui Dumnezeu, pe care-l tipărise în această cetate, pe înțelesul tuturor celor de-un sânge și de-o lege”²³.

Predicatorul trece apoi la momentul de glorie efemeră al voievodului Mihai Viteazul de la 1600, potrivit istoriei noastre naționale din perioada romantică a lui Nicolae Bălcescu, al cărui destin s-a îngemănat cu cel al Mitropoliei de la Bălgrad, instituție și biserică, distruse la începutul secolului al XVIII-lea sub presiunile regimului habsburgic:

„Și când prin fulgerarea săbiei biruitoare a Eroului delă Călugăreni și Șelimbăr, sufletul acestui neam s'a cutremurat pentru întâiași dată la vederea frumoasei minuni a unității sale naționale, de aici, din această cetate a Albei-Iulii, stăpâna Voevodul Mihai cuprinsul pământului românesc. În haină nouă de sărbătoare îmbrăcase măritul Voevod lăcașul vechei noastre mitropolii și drum de glorie deschisese pentru toată suflarea românească. Dar și dușmanii cari ne pânneau norocul au înțeles ce însemna această Albă-Iulie a noastră. Ei nu s'au mulțumit să doboare numai capul lui Mihai, ci

---

²³ *Ibidem*.

s'au încumetat să înfigă pumnalul uneltirilor lor în chiar sanctuarul unității noastre de credință, ca să ne spargă rândurile și să ne sfășie sufletul. Astfel, vechea noastră mitropolie a fost desființată, biserica lui Mihai distrusă, prin ademeniri și amare prigoniri s'a pornit vânătoarea pierzătoare de suflete"²⁴.

Predicatorul accentuează puterea modelului oferit istoriei naționale de voievodul unificator, ideea de unitate religioasă și națională comparată cu cămașa/tunica Mântuitorului, adăugând muceniei voievodului Mihai Viteazul figurile muceniei țărănești Horia și Cloșca și icoana eroului moșilor, Avram Iancu:

„Dar forța dușmană a putut distruge numai partea materială a alcătuirilor noastre. Ideea a rămas. Alba-Iulia unității noastre religioase și naționale a rămas închisă în sufletul poporului, care, ca și cămașa necusută a Mântuitorului, s'a păstrat în toată vremea neîmpărțită, și gata la orice jertfe aștepta cu răbdare ceasul izbăvirii. Dar cupa suferințelor încă nu se umpluse. Țărâna aceasta a trebuit să fie stropită și cu jertfa de sânge a lui Horia și Cloșca, muceniei țărănimei noastre care se ridicase împotriva împilatorilor. Și tot între zăbrelele acestei cetăți și-a tors și eroul legendar Avram Iancu durerile desamăgirii”²⁵.

Mitropolitul Nicolae Bălan face acum trecerea de la simbolul istoric Alba Iulia la realitatea politică concretă a Albei Iulia, loc al victoriei și al mărturisirii solemne a unității politice naționale românești după trecerea armatei peste Carpați și proclamarea unirii Transilvaniei cu Regatul României:

„Astfel această Albă-Iulie, acoperită de gloria și de jertfele trecutului ei, a primit, în ochii întregului nostru neam, importanța unui mare simbol: simbolul aspirațiilor noastre la libertate și la unitate națională. Și cu cât apăsarea aici creștea, în altă parte a neamului se pregătea, conștient și stăruitor, ajutorul mântuirii. A fost o grație a Cerului, că la gurile Dunării se găsea, în clipa hotărârilor, statul român organizat și liber. Binecuvântată să fie amintirea tuturor acelor cari și-au împletit înțelepciunea și munca lor în alcătuirile lui, pentru ceasul jertfei celei mari prin care simbolul nostru avea să se facă trup și realitate. Când oștirea țării a

---

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem.*

primit ordinul de plecare, cu Alba-Iulia pe buze, cu Alba-Iulia ca țintă a trecut Carpații, și, cu Alba-Iulia în inimi, vai, atâția fii ai ei și-au dat supremul lor tribut. Iar când dușmanul și-a pierdut puterea și dreptatea noastră sfarmă în bucăți cătușele seculare, atunci am scos Alba Iulia din taina sufletelor noastre, și întregul nostru popor, cu un glas și cu o inimă, a făcut în această cetate mărturisirea solemnă, că vrea să se unească cu frații săi de-un sânge de pretutindeni în statul nostru național”²⁶.

După excursul istoric, predicatorul ajunge să conjuge trecutul cu prezentul, gloria trecutului cu momentul glorios al festivităților Încoronării într-un loc privilegiat în care prin Biserica de Încoronare târnosită se restaurează simbolic vechea Catedrală Mitropolitană a voievodului martir, simbol al unității religioase:

„Ca rod al jertfelor trecutului, ca triumf al luptelor de până aci, ca izbândă a dreptului nostru de stăpânire asupra acestui pământ, Alba-Iulia noastră, strălucind în glorie, va vedea peste câteva zile așezându-se coroana pe capul celui dintâi Rege al tuturor Românilor și al slăvitei noastre Regine. De la acest sfânt altar, zidit pe locul vechei biserici a mitropoliei noastre ortodoxe ardelenene, în care s’au închinat întru dreapta credință strămoșii noștri din cele mai îndepărtate vremuri, Dumnezeuul mării va trimite darul său peste iubiții noștri Suverani și peste tot poporul Său, și – zice Domnul – «Îl voiu încredința pe el în casa mea și întră împărăția lui până în veac și scaunul lui va fi îndreptat până în veac» (I Paralip. 17, 14). Astfel, făcând acest loc de închinare, legătura trecutului cu prezentul se împlinește pentru cei ce am stărui neclățiți întru credința strămoșească, cuvântul Scripturii: «cel ce va răbda până în sfârșit acela se va mântui» (Mat. 10, 22)”²⁷.

4. Virtuțile strămoșești, «tablele legii pentru prezentul și viitorul nostru». Cuvântarea festivă de la sfințirea Catedralei Încoronării, rostită de mitropolitul Nicolae Bălan în ziua de 25 septembrie/8 octombrie 1922, se termină în cheie evhologică, așa cum a și început, și, dacă la început predicatorul se simțea ca Solomon la amvonul Templului, căutând cuvinte de mulțumire potrivite, acum se vede în postura mitropolitului Simion Ștefan, căutând un cuvânt de înțelepciune pe care să-l primească și să-l înțeleagă toți românii, iar

---

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *Ibidem.*

acest cuvânt este un îndemn de a rămâne în virtuțile întemeietoare, numite explicit „table ale legii românești pentru prezent și viitor”:

„Doamne Dumnezeu, cum să-ți mulțumim pentru facerile Tale de bine, câte ni-ai făcut nouă? Cu smerenie ne proșternem înaintea bunătății Tale și mulțumită îți aducem pentru zilele senine, puține câte-au fost, de cari neamul nostru s'a împărțășit în lungul său trecut. Îți mulțumim și pentru suferințele și jertfele fără număr prin cari tot Tu ni-ai dat tăria ca să răzvim și pe cari noi le iubim, fiindcă în ele vedem cuprinsă viața noastră și prețul răscumpărării noastre. Îți mulțumim că, din toate izbăvindu-ne, ai dat poporului românesc spre moștenire țara făgăduinții, după care atâta au oftat părinții noștri. Din mijlocul praznicului acestei zile – căutând cuvintele pe cum le căuta odinioară înaintașul meu, **mitropolitul Simeon Ștefan** din acest loc, ca să le înțeleagă toți Românii – pentru generația de astăzi am și eu un singur cuvânt. O vorbă înțeleaptă spune că o împărăție se poate păstra numai prin aceleași virtuți prin cari ea a fost întemeiată. La temelia împărăției noastre românești stau: răbdarea, iubirea și jertfa. Ele sunt poruncile trecutului nostru și tot ele trebuie să fie **tablele legii pentru prezentul și viitorul nostru**. La aceste virtuți chem, din mijlocul tuturor preocupărilor trecătoare, pe fiii neamului și ai țării noastre, ca, pregătiți sufletește, să ne apropiem într'un cuget și într'o simțire de măreața sărbătoare a încoronării glorioșilor noștri Suverani. Și acum, Doamne, să fie ochii Tăi deschiși și urechile Tale să auză rugăciunea locului acestuia... Trimite-ne din casa aceasta care Ți-am zidit-o Duhul Tău cel sfânt, ca să ne învețe a umbla întru poruncile Tale și a face judecățile Tale... întărește cu noi cuvântul Tău și nu părăsi pe poporul Tău... Ocrotește cu brațul Tău pe iubitul nostru Rege Ferdinand I și pe slăvita noastră Regină Maria, ca întru îndelungime de zile să ne conducă spre virtuțile cari înalță neamurile pe pământ... Pune voia Ta în inimile noastre, ca, în ziua «când vei face judecata între popoare, să-Ți putem răspunde Ție, Dumnezeu milostivirii noastre: «O Doamne, în lume cât am stat, Pe Tine Te-am reprezentat» Amin.»²⁸.

Concluzii. În același orizont, un mărturisitor trecut prin temnițele comuniste afirma în anii 90 că istoria neamului nostru nu este o istoriografie ci este o relație vie cu Dumnezeu din ceruri (Părintele Ioan Iovan de la Recea de

²⁸ *Ibidem*.

Mureș), adică istoria unui Legământ. Fragmente din această predică festivă au pătruns până în rugăciunea care se rostește cu ocazia slujbei de *Te Deum* din Ziua Națională și exprimă viziunea unei teologii a istoriei după modelul vechiului Israel călăuzit de Dumnezeu spre Țara Făgăduinței și întemeiat pe baza unui Legământ sau succesiuni de legăminte între Dumnezeu cel Viu și poporul Său. Teologia exprimată în această pareneză festivă este similară cu cea exprimată de părintele Gheorghe Ciuhandu²⁹ în Rugăciunea specială de îngenunchere, rostită după cea a amvonului, alcătuită pentru slujba de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, la finalul Liturghiei:

„Doamne Dumnezeu nostru! (Daniel 9, 15). Păcătuit-am Ție și noi și părinții noștri (Daniel 9); rătăcit-am de la calea adevărului și lumina dreptății nu ne-a strălucit nouă, și soarele nu ne-a răsărit nouă (Înțelepciunea lui Solomon 5, 6) și, iată, robi suntem în pământul ce ai dat părinților noștri, spre a mânca rodul lui și bunătățile lui (Neemia 9, 36). Drept ești, Doamne, și drepte sunt judecățile Tale (Ps. 118, 137). Drept ești, Doamne, și toate lucrurile Tale sunt milă și adevăr și judecată și drept judeci în veac (Tobit 3, 2). Cutremurat-ai pământul, Doamne! (Ps. 59, 2). Cine este asemenea Ție mărit între sfinți, minunat întru mărire, făcător de minuni? (Ieșirea 15, 11).

Iată, noi venim la Tine, că Tu ești Dumnezeu nostru (Ieremia 3, 22), căci Tu ai zis: O, poporul Meu! Rana ta este dureroasă (Miheia 6, 3; Ieremia 30, 12); pedeapsa fărădelegii tale împlinitu-s-a (Plângerile lui Ieremia 4, 22), scoală-te (Isaia 60, 1), Eu sunt Domnul Dumnezeu vostru (Iezechiel 20, 19); Eu sunt cu tine; de voi și nimici toate popoarele între care te-am împrăștiat, pe tine nu te voi nimici (Ieremia 30, 11). Sfărâma-voi jugul de pe tine și voi rupe cătușele tale (Naum 1, 13); lărgi-voi hotarele tale (Ieșirea 34, 24). Aduna-vă-voi dintre popoare și vă voi strânge din țările în care sunteți împrăștiați (Iezechiel 11, 16); voi întoarce judecătorii tăi, ca mai înainte, și sfetnicii tăi, ca la început (Isaia 1, 26).

Și acum, Doamne Dumnezeu nostru (Daniel 9, 15), Cel mare, Cel puternic, Cel înfricoșat, Cel ce păzești legământul și îndurarea (Neemia 9, 32); Dumnezeu cel mare în sfaturi, puternic în lucruri, ai Cărui ochi pururea sunt deschiși asupra faptelor fiilor oamenilor (Ieremia 32, 19); Cel ce înalți pe cei smeriți și ridici la mântuire pe cei ce plâng, Care zădărnicești sfaturile celor vicleni, pentru ca mâinile lor să nu împlinescă cugetele lor (Iov 5, 11-12), să nu se

---

²⁹ Vesa 2011.

pară mică înaintea Ta toată strâmtoarea ce a venit asupra noastră, a părinților noștri și asupra întreg poporului Tău (Neemia 9, 32).

Doamne, Tu stăpânești peste viață și peste moarte și pogori la porțile iadului și iarăși ridici (Înțelepciunea lui Solomon 16, 13); înaintea Ta aducem rugăciunile noastre, nu pentru dreptățile noastre, ci pentru multele Tale îndurări (Daniel 9, 18). Scoală-Te întru ajutorul nostru și mântuiește-ne pentru mila Ta (Ps. 34, 2). Dă-ne ajutor ca să scăpăm din strâmtorare (Ps. 107, 13), Dumnezeule, Mântuitorul nostru, ajută-ne nouă pentru mărirea Numelui Tău (Ps. 78, 9), ca să se sălășluiască mărirea în pământul nostru (Ps. 84, 10), acum și pururea și în vecii vecilor. Amin!³⁰

Mitropolitul Nicolae Bălan inaugura astfel Catedrala Încoronării, loc regal al memoriei românești, iar mai târziu, după instalarea regimului comunist, odată cu evenimentele tragice petrecute în domeniul religios, tot el o va numi, la 21 octombrie 1948, Catedrală a Reîntregirii, iar, mai târziu, la 21 octombrie 1955, la câteva luni după moartea acestuia, loc al proclamării solemne a canonizării unor sfinți mărturisitori: Visarion Sarai, Sofronie de la Cioara și Oprea Miclăuș. În anul 1975, Biserica Încoronării devenea Catedrala Episcopiei de Alba Iulia, ridicată în ziua de 21 octombrie 1998 la rangul de Arhiepiscopie. În mod paradoxal, momentul festiv al Centenarului Încoronării ne-a făcut să regăsim Catedrala albaiuliană mai degrabă sub acest semn auroral și martiric al Încoronării de care ne privase regimul comunist, care ascunsese atât portretele votive ale regilor, cât și simbolurile regale ale Catedralei. Acestea au fost redescoperite și redatate privirii obștești, iar, de câțiva ani, regii de atunci, prin busturile lor, ne invită să trecem pragul măreței catedrale, rezonator al istoriei și spiritualității românești. Predica mitropolitului Nicolae Bălan, situată între istorism și teologia istoriei, ne aduce și pe noi ca martori la sfințirea catedralei din inima țării.

---

³⁰ Lițiu 2018, p. 43-50; Sinodul eparhial, întrunit la Arad în ziua de 10 noiembrie 1918, a emis *Circulara cu nr. 147/1918 prez.* „către iubitul cler al mitropoliei ortodoxe române din Ungaria și Transilvania”. În cadrul acesteia se rândăiește formula de pomenire la serviciile divine a noii autorități de stat: „înalta stăpânire națională și Marele Sfat al Națiunii Române”. Circulara se încheie cu *Rugăciunea de ingenunchere*, rânduită a se citi în toate bisericile, după *Rugăciunea amvonului*. Aceasta este rugăciunea pe care episcopul Miron al Caransebeșului a rostit-o în fața altarului Catedralei din Alba Iulia, în memorabila zi de 1 Decembrie 1918. Autorul ei este pr. dr. Gheorghe Ciuhandu, referentul de la Episcopia Aradului, care, înainte cu 14 ani, publicase *Rugăciunea românului*.

List of illustrations

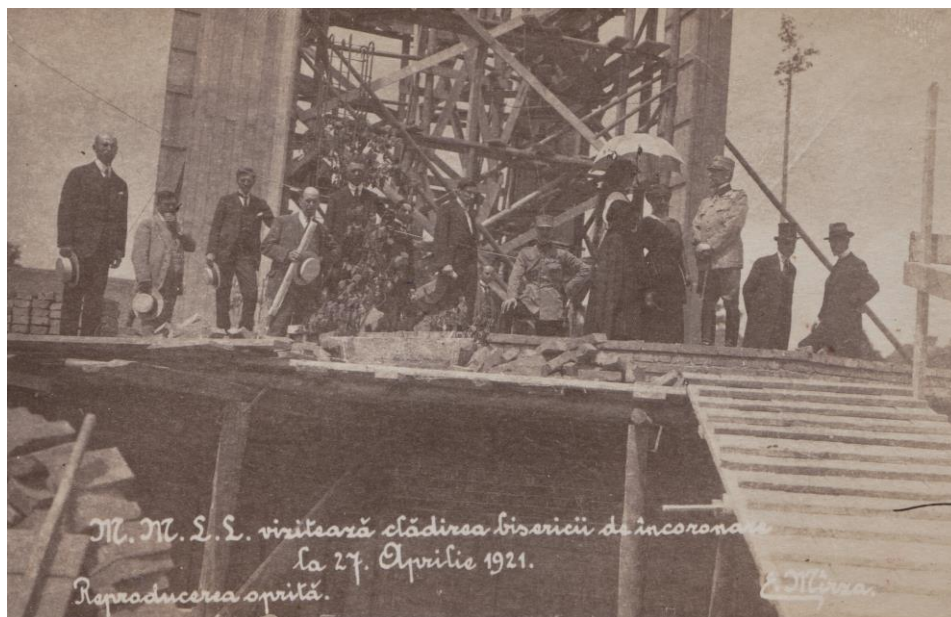
Fig. 1 – Visit of the Romanian sovereigns to the site of the Coronation Church (27 April 1921)

Fig. 2 – Coronation Church, construction phases (3 June 1921)

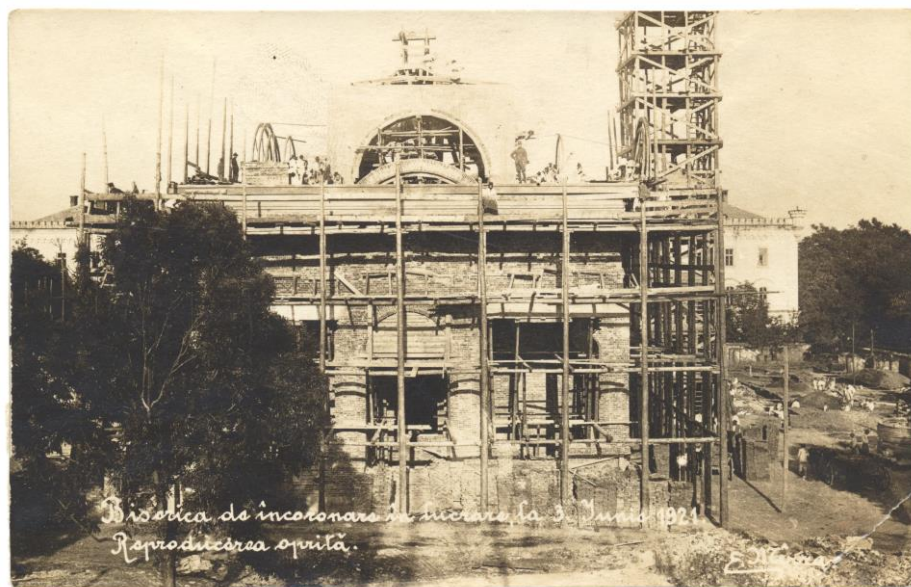
Fig. 3 – Coronation Church, construction phases (27 June 1921)

Fig. 4 – Coronation Church, construction phases (7 September 1921)

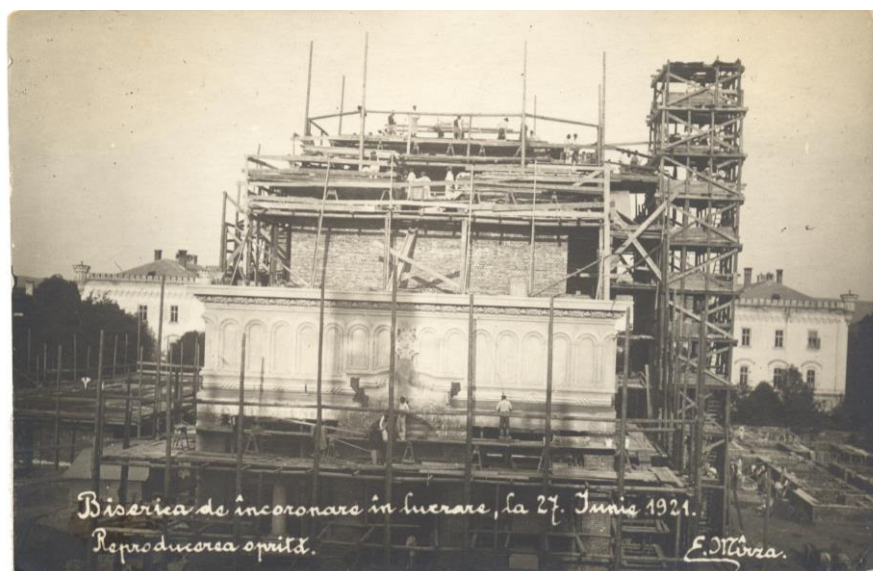
Fig. 5-6 – The clerical retinue at the consecration of the Cathedral, 8 October 1922. Photos from *Le Monde Illustrè*, issue of 21 October 1922, p. 340

Fig. 1 - Vizita suveranilor României pe șantierul Bisericii de Încoronare (27 aprilie 1921)
(colecția Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, inv. CF. 692)

Fig. 2 – Biserica de Încoronare, faze de construcție (3 iunie 1921)
(colecția Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, inv. CF. 695)

Fig. 3 – Biserica de Încoronare, faze de construcție (27 iunie 1921)
(colecția Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, inv. CF. 696)

Fig. 4 – Biserica de Încoronare, faze de construcție (7 septembrie 1921)
(colecția Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, inv. CF. 699)

Fig. 5-6 – Alaiul clericilor la momentul sfințirii Catedralei, 8 octombrie 1922. Fotografii din *Le Monde Illustrè*, numărul din 21 octombrie 1922, p. 340 (Biblioteca Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, inv. nr. 4083)

Abrevieri bibliografice

- Bălan 1922 – „Cuvântarea Î. P. Sf. Sale Mitropolitului Nicolae, rostită la sfințirea Bisericii Încoronării din Alba-Iulia, în ziua de 25 Septemvrie (8 Octomvrie) a. c.”, în *Revista Teologică*, nr. 12, an XII, decembrie 1922, p. 301-306
- Botoi 2022 – Oliviu Botoi (ed.), *Catedrala Ortodoxă și Reședința Arhiepiscopală din Alba Iulia*, Alba Iulia, 2022
- Cherescu 2001 – Pavel Cherescu, *Mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului (1920-1955) – teolog, ierarh și patriot*, Oradea, 2001
- Comșa 1921 – Diac. Dr. Gheorghe Comșa, *Istoria Predicei la Români*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1921
- Erdei 2001 – Miron Erdei, *Propovăduirea în Biserica Ortodoxă Română din Transilvania, în prima jumătate a sec. XX*, Oradea, 2001
- Lițiu 2018 – Pr. Gheorghe Lițiu, „Rugăciunea de la Alba Iulia”, în *Biserica Ortodoxă Română și Marea Unire*, vol. I, București, 2018
- Mircea 2017 – Ionela Simona Mircea, *Catedrala Încoronării. Istorie și har*, Alba Iulia, 2017
- Necula 2017 – Pr. Constantin Necula, „Amvonul Catedralei, înălțimea Logosului rostit. Începuturile propovăduirii și reflectarea lor în cultura Revistei Teologice din Sibiu (1907-1925)”, în *Transilvania*, nr. 1, 2017, p. 1-18
- Rugăciuni 2017 – *Rugăciuni uitate ale dumnezeieștii Liturghii – Rugăciunile amvonului, după cele mai vechi manuscrise liturgice de limbă greacă, sec. VIII-XII*, trad. rom. Gabriel Mândrilă, Laura Mândrilă, București, 2017
- Rustoiu 2022 – Ioana Rustoiu, „În umbra zidurilor orașului Încoronării: protopopi și preoți din județul Alba despre regii României Mari și momentul 15 octombrie 1922”, în *Apulum. Series Historia & Patrimonium*, LIX, 2022, p. 95-114
- Trîncă 2016 – Sorin Lucian Trîncă, *Relațiile dintre statul român și Biserica Ortodoxă din Transilvania (1918-1928)*, teză de doctorat în istorie sub îndrumarea prof. Petrencu Anatol, Chișinău, 2016
- Ursu 2022 – Dragoș Ursu, „Poziția bisericilor față de Încoronare, între diplomație religioasă și tensiuni confesionale”, în *Apulum. Series Historia & Patrimonium*, LIX, 2022, p. 79-94
- Vesa 2011 – Pr. dr. Pavel Vesa, *Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu (1875-1947) (După documente, manuscrise, corespondență)*, Arad, 2011

MITROPOLITUL PRIMAT MIRON CRISTEA ȘI ROLUL ACESTUIA ÎN DESFĂȘURAREA ÎNCORONĂRII DE LA ALBA IULIA

PAUL-ERSILIAN ROȘCA
Muzeul Mitropoliei Clujului

Primate Metropolitan Miron Cristea and His Role in the Coronation Ceremony at Alba Iulia ABSTRACT

The coronation of King Ferdinand and Queen Marie at Alba Iulia on the 15th of October 1922 was to become one of those emblematic and historic moments in the process of Romania becoming whole. Consequently, this was the beginning of an ample and ambitious project, which aimed for the construction of a Coronation Cathedral, the preparation of the anointment ceremony of the two sovereigns, immortalising the enthronement of King Ferdinand and Queen Marie, for which a special commission was established. As expected, the Primate of the Romanian Orthodox Church, Primate Metropolitan Miron Cristea, the future patriarch, received an extremely important role, that of conceiving the protocol and the liturgical structure of the religious services during the Coronation ceremony, the hierarch being given a free hand to sketch the project in the first stage. Gradually, however, in a political, religious and even quite complicated diplomatic context, Miron Cristea found himself faced with more or less camouflaged imperatives regarding the change or complete removal of certain ceremony elements considered unacceptable by King Ferdinand I. Consequently, the role the Primate Metropolitan expected the Romanian Orthodox Church to play in the Coronation ceremonies turned into a secondary one, an almost marginal one. It was proved that driving away from the „Byzantine Symphony”, the relations between Monarchy and the Church were entering a new phase of their relationship, one in which interdependence was no longer a sine qua non condition.

Cuvinte-cheie: monarhie, Biserica Ortodoxă Română, Ferdinand I, Simfonia bizantină, 15 octombrie 1922

Key words: monarchy, Romanian Orthodox Church, Ferdinand I, Byzantine Symphony, 15th of October 1922

România de după Primul Război Mondial consemna o nouă realitate statală, politică, socială, economică și chiar confesională, acest fapt urmând a fi reflectat și într-un prestigiu internațional neegalat până la acea dată. Asemenea proclamării României ca Regat, în anul 1881, și constituirea României Mari trebuia, simbolic (dar și formal), marcată prin încoronarea regelui Ferdinand I și a reginei Maria ca suverani ai tuturor românilor, indiferent de provincia istorică în care supușii se găseau. Evenimentul impunea o bună pregătire și programare, fiind necesară încheierea, în linii mari, a complicatului și dificilului proces al unificării naționale (legislative, monetare, politice și chiar bisericești). O încoronare în chiar iarna anului 1918 sau în primele luni ale anului 1919, atunci când încheierea tratatelor internaționale de pace și recunoașterea noilor granițe

nu erau încă realizate (și țara era figurativ, dar și faptic, presărată cu „ruine încă fumegânde și răni însângerate”), nu putea fi decât hazardată. Așa se face că doar în anul 1920¹ a putut fi demarat complexul proiect al planificării unei încoronări în adevăratul sens al cuvântului.

Încoronarea regelui Ferdinand și a reginei Maria avea să constituie un moment de referință în istoria României Mari, un eveniment care trebuia să marcheze, în chip văzut și plener, unitatea unei națiuni atât de greu încercate în timp. Tocmai de aceea, ceremoniile impuneau o atentă pregătire, cele mai mici detalii neputând fi lăsate la voia întâmplării. Astfel, s-a decis constituirea unei *Comisiuni pentru organizarea Serbărilor Încoronării Suveranilor*, această structură „multidisciplinară” (în componența ei se regăseau arhitecți, istorici, pictori, militari, diplomați, politicieni, specialiști în protocol și, nu în ultimul rând, reprezentanți ai clerului) fiind coordonată de către prim-ministrul României, generalul Alexandru Averescu. Numeroase personalități au primit cu bucurie onoranta invitație de a-și pune experiența în slujba Majestății Sale, Victor Ștefănescu, Nicolae Iorga, Octavian Goga, Anghel Saligny, Constantin Coandă, Petre Antonescu, George Enescu, Nicolae Titulescu, Paul Angelescu sau Arthur Verona fiind doar câteva dintre numele ilustre care s-au alăturat proiectului. Evident, vorbind despre o ceremonie de încoronare, dimensiunea religioasă juca un rol deosebit de important, cel desemnat a coordona această componentă a programului fiind însuși mitropolitul primat Miron Cristea².

Odată finalizată constituirea comisiei, prioritară s-a dovedit alegerea localității în care încoronarea urma să se desfășoare, atenția tuturor oprindu-se asupra unui mic oraș de provincie, Alba Iulia, care nu se remarcă nici prin infrastructura deosebită, nici printr-o importanță economică majoră și nici măcar prin dimensiunea numerică a populației sale, toate aceste caracteristici „mundane” pălind însă în fața argumentelor istorice și simbolice. Referințele istorice la Mihai Viteazul, la răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan, dar mai ales la încă proaspăta, în memoria contemporanilor, Adunare Națională de la 1 Decembrie 1918, toate s-au dovedit hotărâtoare în înclinarea balanței³. Decizia cu privire la alegerea localității trebuia să fie întregită și prin desemnarea locului propriu-zis al desfășurării ceremoniei, opțiunile fiind, la acel moment, limitate:

¹ Berindei 1994, p. 381; Chiorean 1995, p. 211; Dobrinescu 1993, p. 46-100.

² Tănase, Vijulie 2017, p. 106; Scurtu 2016, p. 196.

³ Inițial, discuțiile au privit chiar scindarea ceremoniei în două părți majore, ungerea având să fie făcută la Alba Iulia, iar încoronarea (așezarea coroanelor pe cap) – la București, lăcașul de cult desemnat a găzdui istoricul eveniment fiind Biserica „Mihai Vodă”. Propunerea nu avea să se bucure de o prea mare susținere, în special din partea regelui, Suveranul considerând că momentul trebuie să se desfășoare într-un singur loc. Mai târziu, în programarea evenimentelor, Bucureștiului i-a revenit șansa găzduirii unei părți a ceremoniilor, posterioare celor de la Alba Iulia, prin aceasta nefiind văduviți locuitorii capitalei de bucuria participării la împlinirea istorică (Iorga 1939, III, p. 111-112; Stan 2003, p. 162).

Câmpul lui Horea, locul atât de marcant pentru ideea de Unire, sau un alt spațiu public din oraș. Regele Ferdinand nu părea încântat de ideea unei ceremonii „pe câmp”, într-un cadru rustic și lipsit de elemente fundamentale ale unei încoronări. Argumenta, într-o manieră plastică, prin faptul că, „așa cum țăranul nu ar accepta să-și facă nunta aiurea, undeva pe un câmp, nici încoronarea sa nu poate fi făcută în altă parte decât într-un lăcaș de cult”⁴. Prin urmare, decizia a fost luată: încoronarea se va desfășura într-o biserică.

De îndată, factorii implicați în organizarea evenimentelor s-au confruntat cu o problemă majoră: în Alba Iulia, cu excepția catedralei romano-catolice (opțiune exclusă din start datorită elementului etnico-confesional, biserica fiind strâns legată de comunitatea maghiară din Transilvania), nu exista o biserică demnă de a găzdui istoricul eveniment. Prin urmare, în lipsa vechii ctitorii a lui Mihai Viteazul (construită în anul 1597, dar dispărută odată cu amplele lucrări de fortificare de la începutul secolului al XVIII-lea⁵) și chiar a planurilor după care lăcașul de cult a fost edificat, s-a apelat la renumitul arhitect Victor Ștefănescu (exponent al stilului neoromânesc) pentru proiectarea unei noi catedrale, o Catedrală a Încoronării. Evaluându-se opțiunile arhitectonice potrivite rolului noii biserici, s-a optat pentru planul lăcașului de cult ridicat de către Petru Cercel, domnul Țării Românești, în 1585, la Târgoviște, acea biserică surprinzând foarte bine specificul arhitectonic al epocii lui Mihai Viteazul. Astfel, avându-se în față modelul care trebuia să fie urmat, s-a decis și locul zidirii: un teren aflat în imediata vecinătate a Sălii Unirii (reamenajată și extinsă cu acest prilej), spațiu eliberat de cele câteva construcții auxiliare ale vechii garnizoane militare.

În luna martie a anului 1921 s-a așezat piatra de temelie, lucrările desfășurându-se într-un ritm atât de susținut, încât, la începutul lunii decembrie a aceluiași an, lăcașul de cult a fost finalizat. Au urmat, vreme de 10 luni, lucrările de înfrumusețare, pictare și finisare, acțiuni coordonate de către Costin Petrescu, C. Babic și Dumitru Noroce⁶, la 8 octombrie 1922, după montarea clopotelor, Catedrala fiind sfințită⁷. În fața ochilor tuturor, într-un timp record (dar și cu utilizarea unor fonduri pe măsură), se înălțase un splendid complex arhitectonic,

---

⁴ Iorga 1939, III, p. 116; Noica 2015, p. 19.

⁵ Biserica zidită de Mihai Viteazul la Alba Iulia, în anul 1597, pentru a sluji ca sediu al Mitropoliei Ortodoxe Române din Transilvania, a dispărut în negura istoriei, în contextul amplelor lucrări de fortificare, în manieră Vauban, începute în 1714. Alături de biserica voievodală, cetatea a pierdut alte elemente edilitare medievale, aspectul final, în mare parte vizibil astăzi (grație restaurării cetății), transformând Alba Iulia într-o citadelă aproape inexpugnabilă. Mai multe informații cu privire la ctitoria lui Mihai Viteazul a se vedea la: Anghel 2005, p. 205-228; Porumb 2005, p. 143-151.

⁶ Noica 2015, p. 20.

⁷ Stan 2003, p. 163-164.

biserica fiind înconjurată de un veritabil „palat” și o curte care aminteau tuturor de frumoasele mănăstiri brâncovenești de la sud de Carpați.

În paralel cu lucrările edilitare, care erau în grafic, frământări și tulburări importante aveau loc în privința componentei „umane”, o primă fisură survenind în momentul înlocuirii guvernului generalului Alexandru Averescu. Distinsul militar de carieră nu se îndoia de faptul că el avea să stea „de-a dreapta” regelui în istorica zi, cu atât mai mult cu cât fusese însărcinat tocmai cu coordonarea pregătirilor. Era convins că, pentru buna desfășurare a evenimentelor, scena politică nu va fi „aruncată în aer” prin schimbarea Executivului și reconfigurarea alianțelor. Se pare că a crezut sincer că amânarea încoronării (pe care el o vedea potrivit a fi organizată în toamna anului 1921) se datora doar micilor sincope de natură tehnică (nefinalizarea ținutelor, mici întârzieri în terminarea Catedralei Încoronării etc.)⁸, în fapt, lucrurile complicându-se prin revenirea la putere a Partidului Liberal (în luna decembrie a anului 1921, Cabinetul condus de Alexandru Averescu a fost înlocuit cu un altul, de „tranziție”, avându-l în frunte pe Take Ionescu, Ionel I. C. Brătianu instalându-se în fruntea Guvernului la 19 ianuarie 1922).

Schimbările nu puteau rămâne fără urmări vizibile și în ceea ce privea încoronarea. Revenirea la putere a liberalilor, dincolo de miza politică normală, era interpretată de către opoziție și în cheia unei „confiscări” a programatei încoronări, consacrarea regelui Ferdinand și a reginei Maria ca suverani ai României Mari având să se transforme într-o mare „sărbătoare de partid”. De îndată au apărut și amenințările cu boicotul, Ferdinand I fiind pus în ingrata postură a negociatorului. A fost nevoit să ducă, atât deschis, cât și în culise, ample tratative cu cei nemulțumiți, permanent monarhul subliniind dimensiunea transpartinică a evenimentului și faptul că, într-un astfel de context istoric, orgoliile personale nu-și aveau locul. Din păcate, după cum avea să se dovedească, suspiciunile opoziției, în special cele ale transilvănenilor conduși de Iuliu Maniu, nu au dispărut, stăruiind bănuiala că Brătienii își vor asuma meritul „așezării coroanei regale pe capul lui Ferdinand Întregitorul”⁹. Presupunerea era întărită și de gesturile mici, dar semnificative, precum a fost stabilirea de către liberali a datei încoronării (15 octombrie 1922) sau trimiterea de către ei (interfața fiind Guvernul) a invitațiilor de participare, acest ultim aspect fiind, în

---

⁸ Constantin Argetoianu, unul dintre oamenii politici importanți ai interbelicului românesc, prolific și prin consistenta operă memorialistică, era de părere că generalul Averescu trăda naivitatea unui om nedepins cu jocurile de putere ale mediului politic, el nesusizând asaltul pe care, în tăcere aproape, liberalii îl dădeau poziției Guvernului său. Era doar o chestiune de timp până ce Ionel I. C. Brătianu, ilustru strateg politic, avea să revină la putere. Generalul Averescu spera (sau credea) că eventuala sa remaniere avea să se producă doar după momentul încoronării, stabilitatea politică fiind prioritară în ducerea la bun sfârșit a pregătirilor (Argetoianu 1996, p. 263-264).

⁹ Scurtu 1991, p. 74-75.

opinia opoziției, atributul Casei Regale. În tot acest tumult politic, unii lideri (deși adversari declarați ai liberalilor lui Brătianu) au trecut peste aversiunea personală, călcându-și pe orgoliu, cum a fost cazul generalului Averescu sau al lui Nicolae Iorga, ei înțelegând faptul că, peste secole, absența lor de la eveniment va fi descifrată în cheia unei impoliteți condamnabile¹⁰. În cazul țărăniștilor și al reprezentanților Partidului Național Român, lucrurile și-au urmat cursul, ei rămânând fermi pe pozițiile boicotului: încoronarea era o „simplă demonstrație de partid” (din păcate, istoria consemnează lipsa liderilor marcantă ai opoziției de la încoronare, posteritatea nefiind, în esență, interesată de culisele jocurilor politice de la acea vreme).

Componenta religioasă a încoronării, asupra căreia ne vom opri în paginile următoare, nu a rămas nici ea străină unor tensiuni și veritabile șocuri, chiar dacă, asemenea zonei edilitare, părea că se află într-un grafic imperturbabil. Garantul buneii rânduiei era tocmai mitropolitul primat Miron Cristea, cel desemnat a stabili tipicul slujbei religioase a încoronării. Era o sarcină onorantă, dar, în același timp, dificilă, deoarece la momentul 1920-1922 singura ceremonie „proaspătă” în mentalul colectiv o reprezenta încoronarea regelui Carol I, la 10 mai 1881¹¹.

¹⁰ Istoricul și omul politic Nicolae Iorga a subliniat limpede faptul că refuzul său de a boicota încoronarea se datora exclusiv respectului pe care-l avea față de Ferdinand I și, „profesional”, însemnătății istorice a evenimentului. Ironia nu putea totuși să lipsească: „Bineînțeles însă, când se va încorona dl. Ion Brătianu, nu voi avea aceeași atitudine” (Mamina, Scurtu 1996, p. 45).

¹¹ Asemenea încoronării din 1922, și în anul 1881, mitropolitul primat al Bisericii Ortodoxe Române, Calinic Miculescu, a fost consultat cu privire la ceremonialul care trebuia urmat. A propus, cum era de așteptat, aplicarea vechilor tradiții ale ungerii și încoronării domnitorilor români. Într-un mod lipsit de echivoc, Carol I a refuzat propunerea, invocându-se faptul că, la ceremonie, trebuia să asiste un număr cât mai mare de oameni, implicit, Catedrala din Dealul Mitropoliei nu oferea un spațiu interior suficient. Sărbătorile încoronării au început încă din seara zilei de 9 mai, atunci când coroanele au fost transportate cu mult fast la Catedrala Mitropolitană din București, în fruntea alaiului regăsindu-se prim-ministrul Dumitru Brătianu (10 aprilie-8 iunie 1881) și alți membri ai Cabinetului. Simbolurile suveranității și independenței, coroanele, au fost depuse în lăcașul de cult, în fața iconostasului, fiind încadrate toată noaptea de patru soldați ai gărzii regale. A urmat mai apoi o retragere cu torțe a regimentelor prezente în Capitală. În ziua încoronării, 10 mai 1881, zi cu multiple semnificații istorice, ceremonialul a fost deschis prin cele 24 de salve de tun, ele marcând începutul evenimentului. Cuplul regal, însoțit de oaspeții străini veniți în țară pentru a asista la ceremonii și de numeroase oficialități, s-a deplasat de la Palatul Cotroceni în Dealul Mitropoliei, pe tot parcursul itinerarului fiind aclamat de o mulțime entuziastă. La Mitropolie, monarhii și cei mai importanți oaspeți au intrat în biserică pentru scurtul Te Deum asupra căruia se convenise, cu toții ieșind mai apoi în curte. Aici au ocupat locurile desemnate în tribuna special amenajată pe platoul Mitropoliei. Din celelalte tribune, amplasate în apropiere, au asistat la moment diplomații străini acreditați în România, parlamentarii și oficialitățile române, lor adăugându-li-se și reprezentanții orașelor și comunelor din țară. Vreme de două ceasuri (de la 12.00 la 14.00), asistența a urmărit o ceremonie militară și civilă, răstimp în care doi generali români au scos din Catedrală coroanele, aceștia fiind încadrați de patru steaguri de luptă. Abia în fața tribunei regale, afară, cele două coroane au fost binecuvântate și sfințite de ierarhii prezenți

De la bun început, ierarhul a constatat lipsa unui protocol amănunțit privitor la ceremonialul urcării pe tron a suveranilor României, fapt de înțeles în contextul unei existențe încă tinere a statului român (dacă ne raportăm la România Mare, cerneala nu se uscaseră încă bine pe tratatele internaționale de pace care-i recunoșteau existența). În plus, considera că noua Românie are o cu totul altă vizibilitate, dimensiune și, implicit, o poziție superioară în spațiul geopolitic european și mondial, impunându-se, așadar, organizarea unei ceremonii exemplare, reprezentative și deosebite (nu se urmărea epatarea prin fast și opulență, dar Miron Cristea nu-și dorea nici o ceremonie austeră și cvasicivilă, cum a fost cazul celei din anul 1881), un punct de plecare pentru viitoarele încoronări ale monarhilor români. După cum mărturisește în însemnările sale din septembrie 1922, structurarea slujbei încoronării a pornit tocmai de la faptul că, în acel moment, lipsea un ceremonial prestabilit: „Încoronarea Regelui Carol I din 1881, citind decursul ei, nu m-a mulțumit ca mitropolit primat al Bisericii Ortodoxe Române. M-am retras cu directorul meu dr. Nae Popescu, un bun cunoscător al limbii grecești și istoric. Am studiat împreună, mai ales cronicile moldovene. Eu cunoșteam din documente germane încoronarea țarilor rusești. Am văzut încoronarea unui rege ungar. Am studiat după Porphyrogenetos încoronarea împăraților bizantini. Pe baza acestora am compus un tipic de încoronare, pe care eu îl găseam foarte demn pentru biserica ortodoxă și frumos. L-am dat în manuscris regelui Ferdinand, încă din vara anului 1921, ca – mergând la băi în Franța – să-l citească în orele libere și la urmă să-și facă observările, și noi vom schimba, conform dorinței, ce va fi de lipsă. După reîntoarcere, dl. Mișu, ministrul palatului, îmi spune: *Regele e mulțumit cu manuscriptul*. Acum nu sunt în clar dacă la spatele acestei observări era sau nu rezerva mintală că *la timpul său nu se va observa nimic din cele proiectate*¹².

Vedem, așadar, faptul că lipsa unui ceremonial prestabilit nu l-a descurajat pe mitropolitul primat Miron Cristea, acesta apelând la o serie de izvoare

---

(sfințirea de atunci a coroanelor a fost invocată, în 1922, pentru evitarea resfințirii de către clerul ortodox a coroanei regelui Ferdinand I), prim-ministrul Dumitru Brătianu aducând spre semnare regelui Carol I documentul care înscrisa în istorie evenimentul. Puțin mai târziu, după ce alaiul s-a deplasat la Palatul Regal, președinții celor două camere ale Parlamentului, Dimitrie Ghica (președintele Senatului) și C. A. Rosetti (președintele Camerei Deputaților), au citit discursuri pline de emoție, oferindu-le pe urmă coroanele regelui Carol I și reginei Elisabeta. Luând în mâini coroana de oțel, Carol I a ținut un scurt cuvânt, solemn, dar plin de semnificație. Apoi, într-un gest nemaivăzut în spațiul românesc, și-a așezat coroana pe cap, tot el încoronând-o și pe regina Elisabeta. Cei prezenți au izbucnit în urale și au felicitat monarhii români, dorindu-le o viață și o domnie cât mai lungă (Mamina 2004, p. 120; Tănase, Vijulie 2017, p. 40-41; Lindenberg 2016, p. 270; Bacalbașa 2014, p. 122-123; Kremnitz 2014, p. 138).

¹² Cristea 1999, p. 62-63.

documentare și de protocol, atât bizantine¹³, cât și românești¹⁴, în cazul celor din urmă putând fi identificate și acele elemente specifice tradiției locului. Complexitatea ceremoniei, atât în versiunea constantinopolitană¹⁵, cât și în cea românească¹⁶, a fost temperată prin inserarea unor elemente occidentale moderne,

¹³ Principalele izvoare bizantine care cuprind și descriu în amănunt complexul ceremonial al încoronării sunt: *De Ceremoniis*, atribuit împăratului Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913-959) și *De Officiis*, lucrare legată de „enigmaticul” Pseudo-Kodinos (sec. XIV) (Bury 1907, p. 209-227; 426-448; Pseudo-Kodinos 1966; Macrides, Munitiz, Angelov 2016).

¹⁴ În spațiul românesc, cele mai importante surse documentare referitoare la ceremonialul de curte, implicat la încoronare (unele doar amintind ceremoniile, fără a intra în detalii, iar altele descriindu-le în amănunt), sunt: Grigore Ureche – *Letopisețul Țării Moldovei*; Constantin Cantacuzino – *Istoria Țării Rumânești (Letopisețul Cantacuzinesc)*; Axinte Uricariul – *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*; Franco Sivori – *Memorial*; Anton-Maria del Chiaro – *Revoluțiile Valahiei*; Paul de Alep – *Călătoriile Patriarhului Macarie al Antiohiei*; Dimitrie Cantemir – *Descrierea Moldovei (Descriptio Moldaviae)* și *Condica lui Gheorgachi*, alcătuită în anul 1762 de către Gheorgachi, diminutiv grecizat al numelui Gheorghe, la cererea domnului Moldovei Grigore Calimachi (1761-1764; 1767-1769). Ultima lucrare menționată rămâne până astăzi unică în literatura și istoriografia românească veche, volumul constituindu-se în primul „manual de ceremonial” care prezintă detaliat, în șaptesprezece „capitole”, ceremoniile, laice și religioase, privitoare la instituția domnească, acesta fiind, de altfel, și unicul scop pentru care a fost redactat.

¹⁵ „Împăratul, împreună cu anturajul său, ajunge pentru începerea încoronării sale la intrarea sud-vestică a catedralei Sfânta Sofia, la fel cum este obiceiul în cazul sărbătorilor majore, și este întâmpinat de către patriarh la intrarea în pronaos. De acolo, ei intră împreună în naos pe ușile centrale (imperiale) și se îndreaptă spre *solee*, partea ridicată și mărginită de o balustradă care pornește de la amvon, marea strană aflată în mijlocul bisericii, și se oprește la iconostas. Când ajung la ușile împărătești ale altarului, împăratul, cu o lumânare aprinsă în mână, se roagă împreună cu patriarhul, în fața ușilor sfântului altar, dar nu intră în incinta lui. Mai degrabă, el și patriarhul se întorc și urcă în amvon (marea strană), unde elementele încoronării, coroana, hlamida și fibula sunt deja pregătite pe o măsură mică (*Αντιμύσιον*). După o ectenie rostită de către diacon, patriarhul citește o rugăciune specială deasupra hlamidei și fibulei imperiale, după care le înmânează curtenilor, care îl înveșmântează pe împărat. Apoi, patriarhul citește o rugăciune asupra coroanei imperiale și făcând semnul crucii cu ea, o așază pe capul împăratului, rostind: „În numele Tatălui, și al Fiului, și al Sfântului Duh”, iar apoi exclamă: „Vrednic este!” (*Αξιός*). Comunitatea repetă exclamația patriarhului „Vrednic este!” (*Αξιός*) de trei ori (t. n.)” (Majeska 2004, p. 2-3).

¹⁶ „După aceasta toți cei de față se ridicau în picioare și îl petreceau pe domn până la Mitropolie cu mare alai, având în frunte pe mitropolitul și slujitorii bisericii. La ușa bisericii, mitropolitul îl întâmpina cu două lumânări mari, îl tămâia cu o cățuie și-i dădea să sărute sfânta cruce și sfânta Evanghelie, față de care acesta își arăta evlavie, iar apoi era lăsat să intre înăuntru. După aceea domnul pășea până la altar, în fața ușilor numite împărătești, cădea în genunchi și-și pleca fruntea pe marginea sfântului altar, iar mitropolitul îi punea patrafirul pe cap și citea cu glas tare rugăciunea cea de obște la înscăunarea domnilor drept credincioși, ungându-i fruntea cu sfântul mir. După această ceremonie premergătoare, domnul se ridica în picioare și săruta cu evlavie sfânta masă din altar și sfintele icoane. Când se trăgea îndărăt, mitropolitul, în mijlocul bisericii, îi pune pe cap o coroană de aur împodobită cu pietre scumpe și, în timp ce psalții cântau *αξιός ἐστιν* (Axion estin), îl apuca de brațul drept, iar postelnicul de cel stâng și-l urcau pe un tron cu trei trepte, așezat în partea dreaptă a bisericii. În vremea aceasta, se slobozeau tunurile ce se aflau împrejurul cetății, iar muzicanții începeau să cânte din instrumente. După sfârșirea slujbei bisericești, domnul era înveșmântat în tinda bisericii cu straie domnești, iar boierii se îmbrăcau

preluate din ceremonialul încoronării regilor și împăraților apuseni, familiare, evident, și regelui Ferdinand I.

Prezentarea proiectului (după cum amintea mitropolitul primat Miron Cristea, Ferdinand I a avut timp câteva luni bune pentru a-l citi și a face observațiile necesare) nu avea să ducă la rezultatul scontat, cele câteva mici modificări la care se aștepta ierarhul dovedindu-se, în final, substanțiale (și nu doar simple completări), fapt surprins în jurnalul său: „*Însemnare*. La pagina 18 din Rânduiala Doxologiei. La paragraful 4,5 și 6 se zice că „*cei doi mitropoliți rămași lângă coroana regelui și reginei conduc pe Maiestățile lor la amvon (estradă), unde ei trebuie să îngenuncheze pentru ca să li se citească rugăciunea de încoronare*”. Această ceremonie trebuie omisă. Rugăciunea să fie făcută fără ca suveranii să fie invitați a merge la amvon și a părăsi locurile. Ceremonia întregă trebuie să aibă caracterul unei *Doxologii (Te Deum)* obișnuit, fără modificări care ar putea părea jignitoare. Înaltpreasfinția Sa mitropolitul primat, în înalta sa înțelepciune, hotărâse să se păstreze caracterul unei curate Doxologii. Procedura de urmat ar trebui să fie următoarea: „*la intrare, suveranii, întâmpinați de mitropolitul Pimen și cler, să fie conduși la jilțurile sau locurile lor, unde Maiestățile Lor rămân până la terminarea slujbei, când ies afară, pentru a îndeplini actul de încoronare, după care merg în apartamentul lor, până la ora prânzului*”¹⁷.

Prin modificările aduse ceremonialului propus, se relativiza, paradoxal, tocmai menirea Catedralei Încoronării, aceasta pierzându-și rolul fundamental pentru care a fost construită în timp record. În plus, erau eliminate aproape toate etapele incluse în tipicul elaborat de mitropolitul primat (întâmpinarea regelui și a reginei trebuia să fie urmată de conducerea acestora înspre naosul Catedralei, aici, pe o estradă special construită, similară ca funcție amvonului bizantin, monarhii având să îngenuncheze și să fie încoronați de către ierarh după rostirea rugăciunii speciale etc.). Rămânea să fie aplicat un parcurs ceremonial cu o extrem de redusă componentă sacramentală (se agreea, în principiu, cel mult o rugăciune de binecuvântare – Doxologie), implicit, cu o implicare marginală a

---

îndată cu veșminte strălucitoare și mai vesele, lepădând pe cele cernite purtate până atunci. După ce se împlineau acestea, domnul încăleca din nou pe cal și se întorcea la curte, însoțit de mitropolit și de întregul sfat al țării și, intrând în sala cea mare, se urca pe tronul domnesc, la care solemnitate, după datină, hatmanul îi ținea poala din dreapta a straiului domnesc, iar postelnicul cel mare poala din stânga. După domn venea mitropolitul și întregul sfat, care se așezau pe scaunele lor după rânduială. După aceea, mitropolitul pășea cel dintâi spre domn, care ședea pe tron, îi săruta mâna și-i ura, în puține vorbe, domnie norocită, îl încredința de sprijinul său și-i cerea ocrotire pentru dânsul și pentru oamenii bisericii. După aceea se întorcea către norod, îl binecuvânta și-l îndemna să fie cu credință domnului. După mitropolit urmau episcopii și celelalte fețe bisericești ale Moldovei. După ce aceștia își arătau supunerea față de noul stăpân, veneau să-i sărute mâna și marele logofăt și ceilalți boieri” (Cantemir 1998, p. 79-81).

¹⁷ Cristea 1999, p. 64.

clerului ortodox, acestuia revenindu-i un rol preponderent de asistare (simpli spectatori).

În fața unui asemenea „asalt”, Biserica Ortodoxă Română se vedea pusă într-o majoră dilemă, inclusiv mitropolitul primat Miron Cristea. Ierarhul înțelegea sensibilitățile confesionale ale suveranului său și marea dorință a acestuia de a se reconcilia cu Vaticanul, dar, în același timp, nu putea permite asumarea de către Biserica pe care o conducea a unui rol marginal în cadrul încoronării, miza simbolică fiind una mult prea mare. Protestele sale, la început destul de timide, au fost respinse într-un mod tranșant: vechile tradiții bizantine și românești aveau să se regăsească într-o pondere mult mai mică procentual, în cuprinsul ceremonialului, accentul având să cadă pe dimensiunea civil-militară și, referindu-ne la locații, pe momentele desfășurate în aer liber.

Radicala schimbare de optică pe care o dovedea regele Ferdinand I era greu de explicat pentru vlădica Miron, acesta neputând bănuși cu adevărat întregul mecanism pe care Biserica Catolică îl pornise din dorința de a nu-și vedea „credinciosul” încoronat de Biserica Ortodoxă „schismatică”¹⁸. În acest demers, rolul principal de agent de influență l-a jucat nunțiul papal Francesco Marmaggi, acesta depunând întregul efort de care era capabil pentru ca ierarhia ortodoxă să nu se bucure de privilegiul încoronării lui Ferdinand¹⁹.

În cheia acestor jocuri de culise trebuie înțelese și intervențiile pe care Guvernul, aici putând fi amintiți Ionel I. C. Brătianu sau Nicolae Mișu, le-a făcut pe lângă mitropolitul primat în încercarea de a-l determina (forța?) pe acesta să admită modificările consistente solicitate²⁰. Dialogul și negocierile au condus, în

¹⁸ Ciupercă 1996, p. 66; Herban 2002, p. 62.

¹⁹ „Voi face totul pentru ca mitropolitul primat să nu-l încoroneze pe regele catolic sau să-l ungă în vreun fel. Am trimis deja pe cineva la rege, pentru mediere, iar astă-seară vine domnul Brătianu la mine. Lumea se teme că voi pleca. [...] Vor fi împiedicate încoronarea și ungerea de către mitropolit” (Petcu 2010).

²⁰ Ierarhul s-a străduit să argumenteze faptul că a planificat organizarea unei ceremonii care avea în vedere orice posibilă sensibilitate a regelui Ferdinand I, un exemplu în acest sens fiind tocmai înlocuirea Sfântului Mir cu untdelemn sfințit, prin aceasta evitându-se confundarea ungerii Suveranului cu primirea în rândul Bisericii Ortodoxe: „Eu am apărat tipicul cât privește biserica; iar ce privește chestiile de drept public, *aveți drept să dispuneți*, dar a se reduce la nimic nu am admis, deși i-am asigurat că nu este «taina mirului» aplicată unui catolic, ci o ungere exclusiv regală – pentru care am proiectat sfințirea untului de lemn chiar în cadrele slujbei de încoronare, la vederea tuturor. N-au admis-o. Arătând că atunci slujba devine prea scurtă și ne va imputa lumea că prea am făcut un lucru superficial, au acceptat părerea mea, ca să intercalăm acolo *sfințirea coroanei reginei, care-i nesfințită, nouă*. [...] Eu proiectasem încoronarea în lăuntrul bisericii. N-au admis-o, ci să iasă toți afară. Acolo președintele senatului dă coroana să și-o pună pe cap fără nicio intervenție a bisericii. Nici chiar s-o binecuvânteze mitropolitul de departe. Brătianu n-a admis, Mișu, da. Brătianu spunea – la început – că episcopii și mitropoliții slujitori să rămână chiar în biserică, să nu iasă deloc afară. I-am arătat imposibilitatea acestui lucru. *Cum, noi îmbrăcați, în plen, cu odăjdii să stăm în biserică goală? Unde s-a mai pomenit asta? Deci ieșim și noi?*. Regele

cele din urmă, la admiterea sfințirii coroanei reginei Maria (în cazul celei purtate de Ferdinand, fiind vorba de aceeași piesă folosită și în 1881 la încoronarea regelui Carol I, s-a invocat sfințirea ei la acel moment) și a includerii (nu a încadrării cuplului regal) a doi ierarhi în grupul desemnat a-i conduce pe monarhi de la Catedrală la baldachinul aflat în fața clopotniței. Cu toate protestele mitropolitului primat Miron Cristea, care evidenția absurdul nefolosirii Catedralei ca spațiu al încoronării efective, s-a optat pentru ceremonialul în aer liber, ca și în anul 1881, invocându-se dorința de a face momentul accesibil, vizual, mulțimii adunate în proximitatea Catedralei (cei peste 20.000 de țărani și aproape 40.000 de soldați aveau să fie însă poziționați, din rațiuni de securitate și de spațiu, la o distanță destul de mare față de zona în care s-au regăsit politicienii, diplomații, ofițerii superiori și invitații speciali)²¹.

Miron Cristea a rămas cu un gust amar, în paginile jurnalului său notând ironic rolul pe care nu el, ci Mihail Pherekyde, președintele Senatului, avea să-l joace: „Aceasta era porunca venită de la palat (Ferdinand) pentru ca la încoronare biserica să n-aibă niciun rol, ci o simplă «Doxologie» ca totdeauna și la fine regele iese din biserică și merge – sub baldachinul ridicol – afară de biserică; ca astfel să-l încoroneze Terekide”²².

Lucrurile aveau să depășească, în scurt timp, chiar nivelul pe care întâi-stătătorul Bisericii Ortodoxe Române îl credea de netrecut. Astfel, prin același ministru al palatului, Nicolae Mișu, îi era cerută permisiunea de a lăsa și celelalte culte, ba chiar și reprezentantul cultului mozaic în România²³, să rostească rugăciuni în cadrul ceremoniei: „Ministrul palatului – Mișu, un bun ortodox – vine seara la 9 la mine, într-o zi, ca să ia unele informațiuni. *Uite, Înaltpreasfințite! Așa cum veneam în automobil pe drum, fără să vorbesc cu cineva, m-am gândit așa în teorie, așa ca o idee de discutat. Oare acolo, afară, la încoronare, n-ar putea să rostească toți o rugăciune: uniții, catolicii, reformații, chiar rabinul?* Am răspuns: *mie mi se pare străină această idee. Ar fi un ghiveci religios!* Cunoscând că Mișu e un bun ortodox, ideea nu putea veni de la el. La o săptămână vine un trimis al d-lui I. I. C. Brătianu, cineva din familie. Tot un Brătianu... *Dl. ministru președinte dorește să știe că așa în teorie este admisibil ca să participe în biserică și uniții, făcând și ei o rugăciune?* Am

---

nu s-a mai pronunțat. Eu solicit că-i lucru urgent; episcopii cer tipicul. Urmează tentativele” (Cristea 1999, p. 63-64).

²¹ Regina Maria, o fire mult mai deschisă elementului ecumenic (admira de altfel Ortodoxia, pe măsura trecerii timpului ea apropiindu-se tot mai mult de spiritualitatea țării ei adoptive), privea cu o oarecare iritare întreaga dezbatere, ea înclinând să accepte ceremonialul ortodox complet. În plus, considera că încoronarea putea marca, vizibil și oficial, adoptarea de către Familia Regală a credinței mării majorități a supușilor ei (Pakula 2017, p. 347).

²² Cristea 1999, p. 64.

²³ Rabinul-șef, participant la încoronarea de la Alba Iulia, a fost Yehuda Leib Zirelsohn (1859-1941), rabinul Chișinăului.

răspuns că biserica noastră nu-i o hermafrodită religioasă, ci are un singur caracter: ortodox”²⁴.

Încercarea, care s-a dovedit în final lipsită de succes, trecea în ochii tuturor ca o imixtiune în atributele liturgice și canonice ale Bisericii Ortodoxe Române, faptul fiind cu atât mai intrigant, cu cât ea venea din zona liberală (ortodoxă), și nu din cea a partidelor transilvănene (în care elementul greco-catolic era unul preponderent). În fața acestui „asalt”, care ar fi relativizat complet rolul Bisericii sale, viitorul patriarh Miron Cristea s-a arătat intransigent, el afirmând răspicat faptul că deja făcuse concesii mai multe decât și-ar fi dorit. În plus, fiind un ierarh născut și format în Transilvania (prin urmare, bun cunoscător al particularităților specifice tuturor cultelor prezente în această provincie), el a invocat și piedicile canonice pe care greco-catolicii le aveau în chestiunea concelebrării cu ortodocșii (Roma interzicea clericilor săi slujirea și chiar participarea, inclusiv intrarea în lăcașurile de cult ortodoxe, la slujbele Bisericii Ortodoxe, abia după Conciliul II Vatican – 1962-1965 fiind ridicată această interdicție), intervențiile miniștrilor Arthur Văitoianu și Constantin Banu dovedindu-se astfel caduce²⁵. Înalțul ierarh considera că se impunea, pe modelul monarhiilor occidentale, aplicarea principiilor care funcționau acolo: bisericile „naționale” (majoritare) erau cele care aveau atributul încoronării, implicit, în cazul României, Biserica Ortodoxă Română era îndreptățită să săvârșească ceremonia consacrării regelui, fapt care nu excludea participarea (în asistență) a celorlalte biserici sau culte.

După toate aceste tumultuoase negocieri și discuții s-a conturat un protocol cadru cu privire la ceremonialul încoronării, retrospectiv privind, mult diferit față de cel propus de către Miron Cristea. Astfel, suveranii României,

---

²⁴ Cristea 1999, p. 64-65.

²⁵ Mitropolitul primat Miron Cristea nu omite, din însemnările sale, intervenția miniștrilor: „La câteva zile, în 10/23 vine ministrul de Interne, general Văitoianu, cu aceleași dorințe. «*Au fost la mine niște deputați și solicită răspuns, că așa în teorie oare ar fi cu puțință să rostească și uniții o rugăciune la încoronare?*» I-am repetat răspunsul meu: a) Uniții în trecut credeau că-i o profanare a intra într-o biserică ortodoxă. Episcopul Radu n-a intrat niciodată. Cum ar putea deci acum să intre? Văitoianu: *Dar dacă ei ar cere aceasta? M-aș mira de cerere.* b) Biserica ortodoxă, după constituție, are singură acest privilegiu [Constituția în vigoare era cea din anul 1866 n.n.]. c) Biserica Ortodoxă e numai ortodoxă și n-o poate încăleca și alta. S-ar vătăma demnitatea ei. Niciun episcop n-ar admite asta. Ar refuza de a merge la Alba Iulia; iar eu aș demisiona imediat. Așa ceva nu se poate. Noi suntem toleranți, concesivi, dar azi avem și o demnitate, la care ținem. Anglia încă-i liberală, dar biserica anglicană încoronează, în Belgia cea catolică etc. Ceilalți asistă fără nicio supărare. Deci de ce atâta insistență? Văitoianu scuză. Ba nu, catolicii mereu intrighează. Pe prințul Carol au stăruit să-l boteze nici catolic, nici ortodox, ci așa pe la mijloc: greco-catolic. Biserica noastră s-a opus. Ultimul care a mai intervenit a fost ministrul de Culte, Banu. (El, înainte de a merge la Blaj să se înțeleagă cu uniții asupra participării, mi-a cerut sfatul. Eu i-am spus: va fi bine ca fiecare biserică să slujească în biserica sa. Uniții ar fi bine să gate mai iute și să vie în biserica noastră, să asiste și ei în rândul românilor)” (*ibidem*, p. 65-66).

însoțiți de Familia Regală, aveau să sosească la Alba Iulia în dimineața zilei de 15 octombrie, la ora 9.15. De la gară, într-un cortegiu impunător alcătuit din două plutoane ale Regimentului de Gardă, oaspeții, transportați în trăsurile de gală, se deplasau (într-un ritm potrivit pentru a fi admirați și aclamați de mulțime) înspre Catedrală, sosirea lor în acest loc urmând a fi la ora 10. Invitații trebuiau deja să-și fi ocupat locurile, nominal desemnate, în biserică, afară, în pridvor, rămânând doar prim-ministrul României și președinții Senatului și Camerei Deputaților, aceștia având să-i aștepte pe regele Ferdinand și pe regina Maria. Tot în pridvor, suveranii urmau să fie întâmpinați de către Miron Cristea, mitropolitul primat al Bisericii Ortodoxe Române, cu toții intrând apoi în Catedrală pentru săvârșirea scurtei slujbe. Odată încheiată ceremonia religioasă, Majestatele Lor și toți ceilalți înalți oaspeți (Familia Regală Română, principii străini, misiunile străine, președintele Consiliului, miniștrii, președinții Corpurilor Legiuitoare etc.), în ordinea stabilită, aveau să se îndrepte spre baldachinul poziționat în fața clopotniței. Aici, Ferdinand I și Maria urmau să fie încoronați, evenimentul fiind marcat prin citirea, de patru crainici poziționați în cele patru colțuri ale mulțimii din piață, proclamației către popor. La acest eveniment istoric, oficialitățile și invitații (care anterior se regăsiseră în Catedrală) aveau să asiste din tribunele ridicate în proximitatea clopotniței. Regele și regina, de îndată ce slujba religioasă și ceremonia încoronării se încheiau, urmau să-și depună coroanele în apartamentele regale²⁶.

Acest protocol a fost respectat în ziua istoricului eveniment, manifestările demarând chiar din ajun, la data de 14 octombrie 1922 fiind aduse la Alba Iulia coroanele și mantiile regale. Ele au fost transportate, într-o procesiune fastuoasă, la Catedrala Încoronării de către prim-ministrul Ionel I. C. Brătianu și de miniștrii George Mărdărescu și Arthur Văitoianu²⁷, înalții demnitari fiind întâmpinați la intrarea în sfântul lăcaș de cult de către membrii Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în fruntea ierarhilor aflându-se mitropolitul primat Miron Cristea²⁸. Însemnele suveranității, după modelul aplicat și în anul 1881, au fost depuse în altarul Catedralei în așteptarea încoronării de a doua zi. În ziua de 15 octombrie, la ora anunțată, trenul regal i-a adus la Alba Iulia pe regele Ferdinand și pe regina Maria, alături de aceștia aflându-se și alți oaspeți cu sânge regal. Primarul orașului, dl. Aurel Sava, i-a întâmpinat cu pâine și cu sare, respectându-se vechiul obicei românesc, transmițându-le și caldele sale

²⁶ ANIC, Fond *Casa Regală – Regele Ferdinand I*, vol. 35/1922, f. 27.

²⁷ Wolbe 2011, p. 192-193.

²⁸ Venerabilul episcop de Oradea, Roman Ciorogariu, s-a arătat profund emoționat atunci când a văzut coroanele regale, pentru el, prețioasele obiecte făcând trimitere la întreaga tradiție a unui trecut glorios. În plus, „scumpele odoare” așezate pe Sfânta Masă de către mitropoliții Moldovei și Ardealului simbolizau unitatea națională a tuturor românilor (Ciorogariu 1926, p. 371).

urări de bun venit²⁹. De la gară, în ordinea prestabilită, consemnată și de regina Maria în jurnalul său³⁰, întregul alai s-a pus în mișcare înspre Catedrala Încoronării.

În pridvorul bisericii, suveranii au fost așteptați de către mitropolitul primat Miron Cristea, înconjurat de toți ceilalți ierarhi (doar mitropolitul Vladimir Repta al Bucovinei a lipsit din rândul mitropoliților, fiind bolnav)³¹, Ferdinand I și Maria fiind conduși spre jilțurile regale. La acest moment al ceremoniei a început Doxologia, mult redusă ca întindere, complexitate și frumusețe în comparație cu încoronarea în tradiția vechilor ceremonii bizantine. Printre concelebranți s-a aflat și mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului, acestuia revenindu-i protia primei părți a slujbei, ierarhul fiind și cel care a dat citire pericopei evanghelice. În continuare, rolul central i-a revenit mitropolitului primat, Miron Cristea fiind cel care a rostit importanta rugăciune a încoronării, aceasta fiind completată de rostirea binecuvântării „Doamne Dumnezeu nostru, cu mărire și cu cinste încoronează-i pe dânșii” asupra regelui Ferdinand și a reginei Maria, aflați, în continuare, în jilțurile regale (și nu îngenuncheați). Ultimul element care, palid și puțin consolator, aducea aminte de vechile încoronări, atât romane, cât și bizantine sau românești, a fost exclamația (polihroniul) pe care ierarhii și cei prezenți au făcut-o înainte ca Majestățile Lor să părăsească Catedrala: „Vrednic este!”³². Cu aceasta, ceremonia reintra în registrul „civil-laic”, după sfințirea coroanei reginei Maria însemnele fiind preluate din mâna ierarhilor de către cei desemnați a le duce la baldachinul și estrada amenajate special pentru încoronare. Coroana regelui Ferdinand i-a fost încredințată lui Mihail Pherekyde – președintele Senatului, iar coroana reginei, lui Mihai Orleanu – președintele Camerei Deputaților. Celelalte două elemente,

²⁹ Scurtu 2016, p. 218.

³⁰ „Oaspeții s-au îndreptat spre biserică înaintea noastră pentru a ne aștepta acolo. Eu împreună cu Nando i-am urmat în trăsura oficială, închisă, care avea patru cai. Cerul era înnorat, drumurile erau înnoroiate, dar cel puțin nu picura. Carol și Sitta ne urmau în a doua trăsură. Alba Iulia era așezată într-un loc încântător. Era un vechi mic oraș fortificat, liniștit, între zidurile căruia Averescu, în timpul fostei guvernări, construise mica catedrală destinată încoronării. Era situată în centrul pieței încadrate de o clădire ca o mănăstire. A fost destul de criticată și s-au făcut probabil unele greșeli, dar în ansamblu arată foarte frumos și este primitoare, este bine finisată și îngrijită. Am sosit la biserică, acolo unde toți oaspeții își ocupaseră deja locurile. Nando și cu mine ne aflam pe tronuri, unul în fața celuilalt. Slujba a fost deosebită, demnă, nu prea lungă, iar corul a cântat excelent. Interiorul bisericii, deși nu prea mare, este impunător, iar frescele, frumoase” (Mandache 2011, p. 142).

³¹ La încoronarea de la Alba Iulia, soborul arhierilor și preoților a fost format din 17 episcopi și mitropoliți, 4 diaconi, 4 ipodiaconi și doi preoți (un protopop și un arhimandrit). Răspunsurile „stranei” au fost date de cei 120 de soliști ai corului Carmen. Imaginea l-a impresionat puternic pe regele Ferdinand, dar... era prea târziu pentru modificarea ceremonialului (Scurtu 2004, p. 123; Stan 2003, p. 179).

³² Ciorogariu 1926, p. 371.

hlamidele regale, au fost duse de doi reprezentanți ai armatei, generalii Alexandru Lupescu și Ioan Popovici³³.

Alaiul format la ieșirea din Catedrală îi avea în frunte pe regele Ferdinand și pe regina Maria, cei doi fiind urmați, în ordinea strictă precizată de protocol, de principele Carol, moștenitorul Tronului, principesa Elena și mitropolitul primat Miron Cristea (apoi veneau toți ceilalți oaspeți). Încet, în sunetul clopotelor și al aclamațiilor mulțimii, cortegiul s-a îndreptat spre estrada aflată în proximitatea clopotniței, la ora 11, conform programului, suveranii fiind înveșmântați cu hlamidele regale. Apoi, într-o atmosferă plină de emoție și tensiune (se consuma un eveniment cu adevărat istoric), Mihail Pherekyde i-a oferit coroana regelui Ferdinand, care, cu propriile sale mâini, și-a așezat-o singur pe cap, act similar celui făcut de unchiul său, regele Carol I, la 10 mai 1881³⁴. Îndată după aceea, având-o pe Maria îngenuncheată în fața sa, Ferdinand i-a așezat și ei coroana de aur pe cap, gestul fiind completat prin sărutarea reginei pe obraji. La acel moment, un vuiet a pornit din mijlocul tuturor celor de față, aclamațiile marcând săvârșirea încoronării primilor regi ai României Mari și Întregite. Au fost trase și 101 salve de tun, în paralel, în întreaga Românie clopotele anunțând istoricul eveniment³⁵.

---

³³ Stan 2007, p. 149-150.

³⁴ Autoîncoronarea reamintea celor familiarizați cu istoria Europei de momentul petrecut la 2 decembrie 1804, în catedrala Notre Dame din Paris, cu prilejul autoîncoronării lui Napoleon Bonaparte. Era de față și papa Pius al VII-lea (1800-1823), pontiful fiind „un simplu spectator”, gestul „sfidător” demonstrându-i faptul că împăratul era „alesul lui Dumnezeu”, validarea sa nevenind însă din partea Bisericii. Autoritatea monarhului se fundamenta pe dorința poporului și pe puterea armatei. Momentul nu a trecut neobservat, el constituind un precedent urmat și de alți suverani în secolele care au urmat (Black 1999, p. 182; Downer 1917, p. 294).

³⁵ Regina Maria consemna, cu vădită emoție, acest moment înălțător: „Odată terminat serviciul religios, Nando împreună cu mine, urmați de cei ce ne purtau coroanele și mantiile, am ieșit din biserică, în marea piață, acolo unde o estradă era ridicată, având un baldachin deasupra ei. Toți oaspeții s-au așezat de jur împrejurul acestei estrade, acolo unde Nando și cu mine stăteam singuri. Bătrânul Pherekyde, ca președinte al Senatului, iar Orleanu, ca președinte al Camerei, au adus coroanele. Generalul Lupescu purta mantia Majestății Sale regele, iar generalul Popovici o aducea pe a mea. Aceștia erau asistați, potrivit dorinței mele, de către colonelul și cel mai tânăr sublocotenent de la regimentele noastre, așa că în acea zi a zilelor am avut Regimentul 4 Roșiori alături de mine. Pherekyde a înaintat spre Majestatea Sa cu coroana de oțel după ce generalii au așezat mantiile regale pe umerii noștri. Mantia mea era toată de un auriu-ruginiu, așa cum am descris-o, iar a lui Nando de culoarea purpuriului regal, ambele fiind brodate cu însemnele heraldice ale României unificate. Nando a luat coroana de la acesta, iar după ce a ținut un discurs de credință și-a pus singur coroana pe cap. Apoi a urmat Orleanu care a venit spre mine cu coroana și a ținut un discurs deosebit de frumos. Am îngenuncheat în fața lui Nando, care mi-a pus pe cap marea și greaua coroană, timp în care toți cei prezenți au salutat cu toată măreția, iar fanfarele militare au început să cânte imnul național. Cred că era o privilegie încântătoare și sper că Majestatea Sa împreună cu mine ne-am îndeplinit cât de bine am putut misiunea în ceea ce atunci părea copleșitor. Ah, adevăratul soare românesc nu a putut să dea strălucire și culoare ceremoniei pe un fundal pitoresc. Ce păcat, dar cel puțin nu ploua” (Mandache 2011, p. 142-143).

Punctul următor al programului a constat în intonarea imnului regal și în rostirea scurtelor alocuțiuni pregătite de către cei doi președinți ai Camerelor, pe urmă, cei patru crainici poziționați în mijlocul auditoriului dând citire Proclamației către Țară, text care cuprindea simțămintele regelui Ferdinand în acel moment cu adevărat istoric³⁶. Apoi, suveranii au coborât de pe estradă și, acoperiți de baldachinul purtat de ofițerii de gardă, s-au îndreptat spre pavilionul regal, toți înalții oaspeți secundându-i. De aici, Majestățile Lor au salutat mulțimea și, cu emoție, au semnat Actul comemorativ închinat acelui moment. Este important de subliniat faptul că următorul moment, cel al sărutării mâinilor suveranilor de către oaspeți, nu a fost omis, el marcând și una dintre puținele tradiții vechi care au fost păstrate în rânduiala alcătuită de mitropolitul primat Miron Cristea³⁷. Ultima etapă a ceremoniei încoronării a constat în depunerea coroanelor în apartamentele regale, cu aceasta încheindu-se ceremoniile programate la Catedrala Încoronării din Alba Iulia.

Ziua a continuat printr-o serie de alte momente festive, cum au fost defilarea trupelor sau banchetul de gală oferit oaspeților prezenți (nici mulțimea „oamenilor simpli” nu a fost uitată, pentru zecile de mii de români veniți de departe sau din proximitatea Albei Iulia fiind organizată o mare masă câmpenească). În acest punct trebuie să subliniem un aspect deosebit de important în cadrul temei noastre, detaliu care vine să accentueze tensiunea în care mitropolitul primat Miron Cristea a fost nevoit să conceapă și să gestioneze ceremonia religioasă a încoronării. Astfel, la banchetul organizat în Sala Unirii,

---

³⁶ „Cu adâncă emoțiune primesc, în chip solemn, această coroană, moștenită de la neuitatul și înțeleptul meu unchi, ce, ca un simbol al vitejiei românești și al unirii între Coroană și Țară, plină de strălucire s-a așezat, acum 41 de ani, pe capul întâiului rege al României, după războiul de independență și proclamarea Regatului. Atotputernicul ne-a învrednicit s-o vedem azi mai strălucitoare, azi când în urma grelelor lupte purtate de întreaga suflare românească ea simbolizează îndeplinirea aceluia mare și sfânt dor secular: Unirea tuturor țărilor locuite de români. Dea Domnul ca această Coroană, împreună cu aceea a scumpei mele soții și vrednică tovarășă de muncă și suferințe pentru binele obștesc, să încununeze din neam în neam pe iubiții noștri urmași într-o Românie pururea glorioasă și fericită. Sus inimile! Și să glăsuim după chipul strămoșilor: Aceasta este ziua pe care a făcut-o Domnul să ne bucurăm și să ne veselim într-însa, și unii, și alții să ne îmbrățișăm și să zicem fraților și celor ce ne urăsc pe noi: să iertăm toate pentru sfânta Unire. Așa să fie!” (Scurtu 2016, p. 220).

³⁷ În însemnările reginei Maria găsim menționat și acest vechi obicei al sărutării mâinii noului domn, ca semn al supunerii și al recunoașterii venite din partea celor prezenți: „Mergeam foarte încet sub baldachinul purtat de ofițerii regimentelor noastre, îndreptându-ne către palat (care este construit ca o mănăstire, în jurul pieții bisericii), urmați de familia noastră și de oaspeți. Am urcat încet scările și am pornit spre centrul balconului cu coloane spre a saluta mulțimea care ne adresa salutări și strigăte de bucurie. Apoi fiecare, începând cu familia, a venit să ne felicite și să ne sărute mâinile. Totul a decurs bine, ținând cont că în țara noastră marile ceremonii erau dificil de organizat din nenumărate motive. Cel principal era acela că tradiția nu exista, a trebuit ca totul să fie pregătit de cei care aveau cunoștință despre acest lucru. Întreaga ceremonie a fost pitorească, plină de demnitate și în același timp deloc pretențioasă” (Mandache 2011, p. 143).

la care au luat parte doar cei mai importanți 80 de oaspeți și membri ai Familiei Regale (pentru celelalte oficialități civile, militare, bisericesti, delegații diplomatice etc., au fost desemnate locații mai generoase ca spațiu), în dreapta regelui Ferdinand s-a aflat însuși Miron Cristea³⁸, onoarea fiind una cu totul aparte, dacă ținem cont că de față se găseau Ducele de York sau generalul Henri Mathias Berthelot, personalități a căror poziție putea fi considerată superioară ierarhului român. A fost evident, pentru mulți dintre cei de față, că gestul plin de politețe și reverență venea ca o „recompensă morală” pentru un ierarh ce dovedise diplomație și suficientă „clemență” în fața cererilor suveranului privitoare la conținutul ceremoniei încoronării. Retrospectiv privind, este greu de bănuț care ar fi fost condițiile desfășurării încoronării dacă în fruntea Bisericii Ortodoxe Române se găsea un alt ierarh, poate chiar „regătean”, mai puțin familiarizat cu un context confesional divers (așa cum era cel din Transilvania sau cel care marca Familia Regală a României) și puțin dispus la cedări de natură tipiconală. Gestul regelui Ferdinand nu a trecut neobservat nici de către nunțitul apostolic Francesco Marmaggi, Nicolae Iorga fiind cel care relatează scurtul dialog avut cu reprezentantul Romei, la 19 octombrie 1922, pe acest subiect³⁹, fiind evident faptul că sacerdotul catolic vedea în această detaliu un gest neașteptat. Totuși, în condițiile „câștigării” partidei (regele nu fusese încoronat de ierarhul ortodox), Marmaggi a trecut, cu siguranță, ușor peste acest fapt.

În concluzie, putem sublinia faptul că Încoronarea de la Alba Iulia a marcat un moment cheie în parcursul relațiilor dintre Monarhia română și Biserica Ortodoxă Română, acestea înscriindu-se într-o realitate a colaborării reglementate de cadrul legislativ. Lipsa vechea „simfonie bizantină”, acea interdependență reflectată într-o complementaritate aproape ontologică. Nu mai era cazul, mitropolitul primat Miron Cristea realizând acest fapt în momentul când, după cum am văzut, rând pe rând au început să sosească cerințe care, în final, au amputat aproape integral elementele tradiției bizantine și ale celei vechi românești. Ierarhul s-a văzut pus în situația mediatorului, un mediator însă care trebuia să apere interesele propriei sale Biserici. Era, fără doar și poate, un sacerdot influent, dar acest fapt nu constituia un argument în încălcarea canoanelor Bisericii Ortodoxe Române. S-a dovedit suficient de maleabil pentru a nu agrava o criză și așa majoră (aminteam în paginile anterioare despre boicotul pe care partidele de opoziție l-au făcut), dar concesiile au fost, până și pentru ierarhul transilvănean la origine, poate prea mari. Considera că este

---

³⁸ Stan 2003, p. 183.

³⁹ Nicolae Iorga avea să-l reîntâlnească pe Francesco Marmaggi la Legația franceză, în ziua de 19 octombrie, în urma momentului, istoricul notând: „Seara la Legația franceză. [...] Lungă convorbire cu Știrbei. Nu acordă importanță atențiilor regale față de Marghiloman și Averescu. Nunciului Marmaggi, care spunea regelui, că scuză, că a stat lângă primat, i se răspunde: «Da, mitropolitul nostru e un om cu spirit larg și tolerant»” (Iorga 1939, IV, p. 5).

ultima ceremonie a încoronării la care Biserica Ortodoxă Română nu va primi rolul cuvenit, în care ceremonialul se va abate de la parcursul istoric atât de bine cunoscut din sursele documentare, aceasta deoarece, principele Carol era ortodox, la fel și micul Mihai, la data Încoronării de la Alba Iulia în vârstă de un an. Istoria avea să-i joace însă „o festă”, cei doi neavând parte de acea încoronare visată de Biserica Ortodoxă și de o mare parte a populației. Miron Cristea, în final, nu a jucat rolul principal pe care îl sperase și care, conform tradiției, i-ar fi revenit, dar a primit unul important, ierarhul legându-și numele, din nou, la patru ani distanță de la Marea Unire, de Alba Iulia.

Abrevieri bibliografice

- ANIC – Arhivele Naționale Istorice Centrale
- Anghel 2005 – Gheorghe Anghel, „Ctitoria Mitropolitană din Alba Iulia”, în Camil Mureșanu, Ion Silviu Nistor (ed.), *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Cluj-Napoca, 2005, p. 205-228
- Argetoianu 1996 – Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. VI: 1919-1922, București, 1996
- Bacalbașa 2014 – Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. II: 1878-1884, București, 2014
- Berindei 1994 – Dan Berindei, *Istoria României – pagini transilvane*, Cluj-Napoca, 1994
- Black 1999 – Jeremy Black, *From Louis XIV to Napoleon. The Fate of a Great Power*, London, 1999
- Bury 1907 – J. B. Bury, „The Ceremonial Book of Constantine Porphyrogenetos”, în *The English Historical Review*, XXII, LXXXVI, 1907, p. 209-227
- Cantemir 1998 – Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1998
- Chiorean 1995 – Ion Chiorean, *Geneza și sfârșitul Imperiului Austro-Ungar*, Târgu-Mureș, 1995
- Ciorogariu 1926 – Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926
- Ciupercă 1996 – Ioan Ciupercă, *România în fața recunoașterii unității naționale. Repere*, Iași, 1996
- Cristea 1999 – Elie Miron Cristea, *Note ascunse. Însemnări personale (1885-1937)*, Cluj-Napoca, 1999
- Dobrinescu 1993 – Valeriu Florin Dobrinescu, *România și sistemul Tratatelor de Pace de la Paris (1919-1923)*, Iași, 1993
- Downer 1917 – Hazen Charles Downer, *The French Revolution and Napoleon*, New York, 1917
- Herban 2002 – Adela Herban, *România – Vatican. 1920-1940. Relații diplomatice*, Deva, 2002
- Iorga 1939, III – Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. III: *Tristețea și sfârșitul unei domnii*, București, 1939
- Iorga 1939, IV – Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. IV: *Încoronarea și boala regelui*, București, 1939
- Kremnitz 2014 – Mite Kremnitz, *Regele Carol al României. Povestea unei vieți*, București, 2014
- Lindenberg 2016 – Paul Lindenberg, *Regele Carol I al României*, București, 2016
- Macrides, Munitiz, Angelov 2016 – Ruth Macrides, J.A. Munitiz, Dimiter Angelov, *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies*, London, 2016
- Majeska 2004 – George P. Majeska, „The Emperor in His Church: Imperial Ritual in the Church of St. Sophia”, în *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, Harvard, 2004, p. 1-12

- Mamina 2004 – Ion Mamina, *Regalitatea în România. 1866-1947: instituția monarhică, Familia Regală, domniile, contribuții la dezvoltarea instituțiilor culturale, monumentele de for public, cronologie*, București, 2004
- Mamina, Scurtu 1996 – Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți (1916-1938)*, vol. II, București, 1996
- Mandache 2011 – Diana Mandache, *Regina Maria a României. Capitole târzii din viața mea: memorii redescoperite*, București, 2011
- Noica 2015 – Nicolae Șt. Noica, *Lucrări publice în vremea regelui Ferdinand*, București, 2015
- Pakula 2017 – Hannah Pakula, *Ultima romantică – Biografia reginei Maria*, București, 2017
- Petcu 2010 – Adrian Nicolae Petcu, „Încoronarea monarhilor României la Alba Iulia”, în *Ziarul Lumina* (ediție electronică), 15.11.2010, consultat la 5.11.2022, <http://ziarullumina.ro/Incoronarea-monarhilor-romaniei-la-alba-iulia-19636.html>
- Porumb 2005 – Marius Porumb, „Mihai Viteazul, ctitor și ocrotitor al artei și culturii românești din Transilvania”, în Camil Mureșanu, Ion Silviu Nistor (ed.), *Mihai Viteazul și Transilvania. Culegere de studii*, Cluj-Napoca, 2005, p. 143-151
- Pseudo-Kodinos 1966 – Pseudo-Kodinos, *Traité des offices*, Jean Verpeaux (ed.), Paris, 1966
- Scurtu 1991 – Ioan Scurtu, *Monarhia în România. 1866-1947*, București, 1991
- Scurtu 2004 – Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, vol. I, București, 2004
- Scurtu 2016 – Ioan Scurtu, *Ferdinand I*, București, 2016
- Stan 2003 – Constantin I. Stan, *Regele Ferdinand I „Întregitorul” (1914-1927)*, București, 2003
- Stan 2007 – Constantin Stan, „Elie Miron Cristea și încoronarea regelui Ferdinand la Alba Iulia și București (15-17 Octombrie 1922)”, în *Angustia*, 11, 2007, p. 141-156
- Tănase, Vijulie 2017 – Stelian Tănase, Elena Vijulie, *Dinastia*, București, 2017
- Wolbe 2011 – Eugen Wolbe, *Ferdinand I, Întemeietorul României Mari. O biografie*, București, 2011

ÎNCORONAREA REGILOR ROMÂNIEI MARI REFLECTATĂ ÎN PRESA SIGHIȘOREANĂ

NICOLAE TEȘCULĂ
Muzeul de Istorie Sighișoara

The Coronation of the Kings of Greater Romania Reflected in the Press of Sighișoara ABSTRACT

This article presents the way in which the event of 1922 was reflected in the German language press of Sighișoara, namely the coronation of the kings of Greater Romania in Alba Iulia. From this short presentation of the events surrounding the coronation of the kings of Greater Romania, one can observe the care with which the editor of the newspaper informs the public in Sighișoara about the unfolding of the events in Alba Iulia, Bucharest and Sighișoara. The attitude of the newspaper is favourable to the event. The Saxon population of Sighișoara was confident about the auspices under which the new Romanian state would function after the Great Union of 1918. Everywhere in the reports, there is an emphasis on the participation of the representatives of the Transylvanian Saxons headed by the Evangelical bishop Friedrich Teutsch, the Saxon deputies in the Parliament and ending with the people of the Transylvanian cities and villages. In Sighișoara, the press chronicles describe how the Germans of the city participated in the manifestations, but also the deficiencies in the organisation, such as the superficial involvement of the owner of the Steaua Hotel in the organisation of the banquet and the excess of zeal of the volunteer firefighters at the Sighișoara railway station on the occasion of the arrival of the royal train. Last but not least, the article reveals the loyalty of the Sighișoara Saxons towards the new state and its sovereigns and the hope that the rights and freedoms of the Transylvanian Saxons will be respected in the future.

Cuvinte-cheie: Încoronare, Regele României, Alba Iulia, Sighișoara, presă
Key words: Coronation, King of Romania, Alba Iulia, Sighișoara, press

Sighișoara, întemeiată în secolul al XIII-lea de către coloniști germani, a jucat un rol important în istoria Transilvaniei, evidențiindu-se în special în domeniul meșteșugurilor, ale căror tradiții în cadrul breslelor se întinde pe o perioadă de secole. Epoca modernă găsește orașul sub impactul procesului de înnoire, care a determinat o rupere a tradiției breslelor și, implicit, o modificare a structurii etnice a populației orașului. Dacă la 1851 se înregistrau 7206 suflete¹, în 1866 erau 8354². Numărul populației va crește pe parcursul secolului al XX-lea, astfel că în 1910 va ajunge la 11587, dintre care 5686 de locuitori, adică

---

¹ Schäßburg 1998, p. 61.

² Haltrich 1867, p. 80.

majoritatea, erau sași, urmați de români, cu 3031 de suflete, maghiari cu 2687 de suflete și 383 de altă naționalitate³.

Din anul 1876, odată cu noua lege privind împărțirea administrativă a Ungariei, Sighișoara pierde statutul medieval de reședință a scaunului omonim, însă devine reședința nou înființatului comitat Târnava Mare, aici avându-și sediul toate instituțiile comitatense.

În această situație se găsea urbea de pe Târnava Mare la începutul Primului Război Mondial. După cum se știe, prima conflagrație mondială a avut reverberații puternice la nivelul conștiinței colective prin impactul produs asupra participanților. Războiul a angrenat milioane de oameni, a determinat pierderi imense, atât umane, cât și materiale, ce vor duce, în cele din urmă, la schimbarea mentalităților colective.

Același conflict militar a grăbit prăbușirea marilor imperii europene și a permis afirmarea deplină a principiului naționalității, a dreptului fiecărui popor de a-și hotărî singur soarta. Acest lucru a dus în Europa Centrală și de Est la crearea statelor naționale, în urma conferințelor de pace de la Paris.

Pentru români, sfârșitul războiului a avut ca rezultat crearea României Mari. După cum se știe, la 1 Decembrie 1918, Marea Adunare Națională de la Alba Iulia a votat în unanimitate Unirea Transilvaniei, Crișanei, Banatului și Maramureșului cu România.

La 2 ianuarie 1919 s-a stabilit, pentru data de 8 ianuarie, o întrunire lărgită a Comitetului Central Săsesc la Mediaș. Alegerea orașului de pe Târnava Mare nu a fost una întâmplătoare, fiind favorizată de poziția centrală a urbei. Adunarea a fost convocată în sala festivă a Gimnaziului Evanghelic, unde au participat 138 de delegați. Adunarea de la Mediaș a aprobat în unanimitate unirea Transilvaniei cu România, însă aceeașă decizie, ca să fie valabilă trebuia să fie aprobată de Adunarea Națională Săsească, care, conform tradiției politice a sașilor ardeleni din secolul al XIX-lea, avea rol reprezentativ și decizional. Adunarea Națională Săsească întrunită la Sighișoara în zilele de 5 și 6 noiembrie 1919 a confirmat decizia luată în ianuarie la Mediaș. A fost un lung proces, care a dus la recunoașterea actului de la 1 decembrie 1918 de către sașii ardeleni⁴.

În paginile următoare, vom încerca să prezentăm modul în care, în anul 1922, presa de limbă germană din Sighișoara a reflectat acest eveniment major din istoria României interbelice: cum a fost receptată, la nivel local, încoronarea de la Alba Iulia.

La Sighișoara, în anul 1869, a fost tipărit primul ziar. El s-a numit *Das Sächsische Volksblatt (Foaia populară săsească)*, în tipografia nou înființată a lui Friedrich Kraner, care a avut o existență scurtă, de doar 10 luni. În 1872

---

³ Giurgiu 1982, p. 57.

⁴ Vezi pe larg: Ciobanu 2013, *passim*.

apărea, în tipografia lui Friedrich Jördens, *Schäßburger Anzeiger* (*Informația Sighișoarei*). Din 1879, foaia lui Jördens a avut o concurență serioasă din partea lui *Groß-Kokler Bote* (*Vestitorul Târnavei Mari*), apărut în tipografia lui Friedrich J. Horeth, cu o apariție săptămânală. Ziarul se dorea a fi un oficios al comitatului Târnavă Mare⁵.

Cele două publicații vor funcționa în paralel până în anul 1900, când *Schäßburger Anzeiger* își va schimba proprietarul și se va numi *Schäßburger Zeitung* (*Ziarul Sighișoarei*), nume sub care va apărea până la dispariția lui, la sfârșitul lunii iunie 1919, prin contopirea cu *Groß-Kokler Bote*.

Revenind la evenimentul anului 1922, la 15 octombrie a avut loc încoronarea regelui Ferdinand și a reginei Maria la Alba Iulia. Coroanei de oțel a regelui Carol I i se adăugau acum însemnele Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei. Manifestările s-au desfășurat la Alba Iulia și București în prezența a numeroși oameni politici români și străini, cu participarea a zeci de mii de persoane⁶.

Referitor la încoronarea regelui Ferdinand și a reginei Maria la Alba Iulia, în numărul din 15 octombrie 1922 al săptămânalului sighișorean se arată: „La 15 octombrie se vor încorona în mod festiv la Alba Iulia Majestatea Sa Regele Ferdinand I și Regina Maria. Este o sărbătoare importantă pentru țară și un act statal major, care sperăm să aibă o semnificație de lungă durată”. Autorul articolului continua expozeul, arătând că este a doua încoronare a Casei Regale Române, după cea a regelui Carol I și a reginei Elisabeta din 1881, dar încoronarea de acum are o semnificație specială. În 1918 se realizase un ideal al românilor, și anume unirea într-un singur stat. Încoronarea a avut loc la Alba Iulia, deoarece s-a dorit a se onora actul lui Mihai Viteazul de la Alba Iulia din 1 noiembrie 1599, când s-a realizat prima unire a tuturor românilor. Astfel: „[...] duminică dimineață vor bate toate clopotele în țară, ele anunță că regele și regina au primit cea mai înaltă consacrare a majestății. În simbolul încoronării se păstrează o străveche amintire prin ungerea făcută de clerici. Se face apel la puterea lui Dumnezeu, care este peste toți cetățenii statului. Are o importanță această simbolică azi? Foarte mulți regi și împărați au fost nevoiți să renunțe la privilegiile lor excepționale. Cu toate acestea, încoronarea de la Alba-Iulia își păstrează semnificația specială”⁷.

Această încoronare este văzută ca o șansă istorică pentru păstrarea și respectarea drepturilor și libertăților sașilor ardeleni în noile granițe, aceștia asigurând conducerea statului de fidelitatea lor: „Dacă noi, ca cetățeni loiali ai statului, participăm la această sărbătoare a încoronării, străvechea noastră

---

⁵ Teșculă 2005, p. 231-248.

⁶ Istoria Românilor 2003, p. 253.

⁷ *Groß-Kokler Bote* 1922, p. 1.

concepție germanică ne spune că (cei încoronați n.n.) trebuie să stea deasupra partidelor, să urmărească respectarea legii și a libertății, să pună accent pe protecție, ordine și securitate, unde cele mai sacre bunuri, limba și credința, trebuie să fie asigurate. Atâta vreme cât principi și regi au domnit peste noi sașii, niciodată nu ne-am pierdut valoarea de cetățeni harnici, care s-au simțit legați, obligați și protejați de lege, evitând întotdeauna actele de violență”. În acest sens, pentru a dovedi fidelitatea față de noul stat și față de suveran: „Reprezentanții poporului nostru vor fi prezenți în număr mare la festivitățile încoronării, o dovadă că avem încredere în conducătorii țării [...]”⁸.

Numărul următor al ziarului sighișorean, cel din 22 octombrie 1922, este dedicat aproape în exclusivitate descrierii acestui eveniment. Se începe cu prezentarea pe larg a ceea ce s-a întâmplat la Alba Iulia în ziua de 15 octombrie 1922, apoi se prezintă evenimentele din capitala țării, de la București, și se termină cu prezentarea manifestărilor derulate la Sighișoara.

Revenind la manifestările de la Alba Iulia, după modul în care sunt prezentate secvențele, cel mai probabil a existat un corespondent prezent la eveniment. Relatarea este foarte lungă și plină de detalii. Se arată că pregătirile pentru ceremonie au debutat în 1920, când s-a început construirea noii catedrale, sub supravegherea inginerului Tiberiu Ieremia. Legat de oraș arată că: „Orașul a primit o stare sărbătorească datorită bogatelor decorațiuni cu steaguri, a frumoaselor ornări a caselor și străzilor. S-a construit și un drum al încoronării spre cetate”⁹.

Articolul continuă, arătând că la data de 14 octombrie au sosit de la București cele două coroane regale, împreună cu o delegație compusă din prim-ministrul Ionel Brătianu și din generalii Mărdărescu și Văitoianu, care au sosit la orele 15, în gara din Alba Iulia, cu un tren special. Trenul a fost primit cu onoruri militare, s-a intonat imnul regal și întreaga delegație a fost primită de primarul Albei Iulia. De aici, delegația, împreună cu cele două coroane regale, s-a deplasat către Catedrala Încoronării, însoțită de armată, în sunet de muzică militară¹⁰.

A doua zi, înainte de începerea manifestărilor, redactorul ziarului sighișorean vorbește despre prezența la evenimentul încoronării regilor României Mari a unor delegați externi: „Majoritatea statelor europene au avut câte un reprezentant. Imperiul german – prin atașatul său la București Freytag și consilierul de legație Grundherr, germanii austrieci – prin atașatul său Stork și secretarul de legație Vollgruber, Anglia – prin prințul de York, amiralul Campell și colonelul Roland Walterhouse, Spania – prin infantul Alfonso și infanții Don

---

⁸ *Ibidem*.

⁹ Groß-Kokler Bote 1922a, p. 1.

¹⁰ *Ibidem*.

Jose de Landecho, Don Uzouiano și căpitanul Santa Maria, Franța – prin mareșalul Foch, generalul Berthelot și generalul Weygard, sud slavii – prin prințul Paul acompaniat de un adjutant; Italia a fost reprezentată de Marche de Genua, generalul Frederico de Grossi și generalul Giacomo Stanisci, cehoslovacii – prin Vaclav Girsă, generalul Radieč și colonelul Machar, Olanda – prin generalul Jonkherr T.L. von Suchtelen, baronul von Hordenbroek și Jonkherr D.W. Sichingle, Danemarca – printr-un deputat și consilierul atașat Digler, Statele Unite – prin atașatul Peter Jay, Bulgaria – prin atașatul său la București, Titschef. În afară de aceștia au mai fost reprezentanți prin atașați din Polonia, Japonia, Grecia ș.a.m.d.”. Pe lângă aceștia, „din țară au fost reprezentanți ai comunelor și orașelor, ai asociațiilor, instituțiilor, băncilor ș.a.m.d. Au fost reprezentate la încoronare partidele din țară cu excepția țărăniștilor și a Partidului Național din Transilvania”. Alături de ei au fost reprezentate corpurile de armată, care au avut un rol special la ceremonie și în asigurarea ordinii și a liniștii publice¹¹.

Printre aceștia se remarcă și germanii din România: „[...] în primul rând, prin deputații și senatorii lor, și în al doilea rând, au fost prezenți numeroși reprezentanți ai localităților [...]”; după aprecierea ziarului, pentru germani, la întreaga manifestare, „[...] numărul se poate estima la aproximativ două sute [...]”¹².

Relatarea continuă, arătând că dimineața, în ciuda vremii ploioase, tot orașul era animat de reprezentații diferitelor localități. Intrarea în biserică a delegaților se făcea prin vestul curții interioare. Perechea regală a fost întâmpinată la gară de primarul orașului cu pâine și sare, fiind prezentă și garda de onoare, de unde au mers spre Catedrală într-o caleașcă regală. Dintre oaspeții de onoare, care au urmat după perechea regală și au intrat în Catedrală, ziarul remarcă pe episcopul evanghelic Friedrich Teutsch. Slujba religioasă a fost condusă de mitropolitul-primat Miron Cristea. După ceremonia de încoronare, pe un podium tapițat cu covor roșu și sub un baldachin, s-au așezat perechea regală, prinții cuplului regal, președintele Senatului, Pherekyde, și președintele Camerei Deputaților, Orleanu. S-a cântat imnul, s-au tras clopotele și salve de tun, iar: „Aceleași urale au izbucnit atunci, când regele a luat coroana de aur din mâinile președintelui Camerei, Orleanu, și a pus-o pe capul reginei îngenunchiate. Uralele au crescut, când regina, profund mișcată și cu lacrimi în ochi, și-a îmbrățișat soțul”¹³.

Apoi, s-a citit proclamația încoronării și: „Perechea regală, Altețele lor, generalii, corpul diplomatic, înalții demnitari eclesiastici, inclusiv episcopul

---

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 2.

¹³ *Ibidem*.

evanghelic al sașilor, dr. Teutsch, au mers la banchetul unde s-au ținut toasturi, în clădirea recent renovată, în care s-a proclamat Unirea în 1918. La teatru s-a ținut un banchet pentru restul invitaților, iar poporul a primit mâncare pe o pajiște, în apropierea zonei de festivități”¹⁴.

După banchet, de la o tribună aflată în fața curții Catedralei, au fost trecute în revistă trupele: „Banchetul abia s-a terminat, când a trebuit să ne grăbim să vedem defilarea. Aceasta a avut loc într-un spațiu larg din fața curții exterioare a bisericii. Aici s-au ridicat două tribune solide, acoperite, de unde se putea asista la un splendid spectacol. La paradă au luat parte trei divizii: o divizie de vânători de munte, divizia de infanterie <Mihai Viteazul> și o divizie de artilerie. Întreaga defilare a fost condusă de generalul Cihoski. La orele 3 și jumătate, când se adunaseră oaspeții festivităților și o mulțime inconfundabilă, au apărut regele și regina, ambii călări, și au atras atenția împreună cu atașaii militari străini în uniformele lor magnifice. Regina purta o rochie neagră cu o mantie verde, o căciulă de blană maronie cu o pană albă. Majestățile lor au trecut călări în revistă întregul dispozitiv organizat pentru paradă, care aștepta de o oră, acolo”. A urmat apoi parada militară. Aceasta a fost deschisă de 16 grupe de cercetași și cercetașe, au urmat elevii școlilor militare și apoi cele trei divizii. Prima a fost cea de vânători de munte condusă de prințul moștenitor Carol, urmat de prințul Nicolae, în fruntea unui regiment de cavalerie. A urmat infanteria, și ultima divizie care a defilat a fost cea de artilerie, împreună cu 15 tancuri. Au fost și 15 avioane. Legat de ele, mândru, redactorul ziarului menționează: „[...] comandantul escadronului a fost majorul Dahinten [...]”, deci un sas transilvănean¹⁵.

Cu aceasta se încheie descrierea manifestărilor legate de încoronarea regilor României Mari la Alba Iulia, dar prezentarea continuă cu expunerea manifestațiilor care au avut loc în Capitala țării, la București.

Astfel, în ziua de luni, 16 octombrie, la ora 10, a sosit de la Alba Iulia trenul regal în gara Mogoșoaia. A fost întâmpinat de garda de onoare, de membrii guvernului și ai misiunilor diplomatice. A coborât din tren regele Ferdinand, urmat de regina Maria, de regina Elena a Greciei și Mărioara a Iugoslaviei. Au fost întâmpinați de primarul Bucureștiului, Corbescu, cu pâine și sare, și s-au ținut alocuțiuni. Mai târziu, la ora 13, în Piața Universității, în fața statuii lui Mihai Viteazul, membrii guvernului, în frunte cu prim-ministrul Ionel Brătianu, membrii corpului diplomatic, ai Parlamentului, militari au așteptat sosirea suveranilor: „Procesiunea a fost deschisă de o escadrilă din garda de onoare, apoi cuplul regal aflat într-o magnifică trăsură Daumont trasă de patru cai negri [...] urma apoi un alt escadron din garda de onoare, membri ai familiei

---

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

regale și reprezentanți ai statelor străine”. A urmat parada militară, la care au participat în jur de 120 de persoane. După defilarea corpurilor de armată, a urmat o defilare alegorică cu personaje istorice: regele Decebal și împăratul Traian, domnitori medievali și parada portului popular, „[...] unde au fost aclamate în special grupurile șvabilor bănățeni și ale sașilor transilvăneni”¹⁶.

Manifestările acestui grandios eveniment nu puteau să ocolească Sighișoara. Ziarul prezintă manifestările derulate, în special, în cadrul comunității germane din Sighișoara: „Ziua încoronării a fost sărbătorită festiv în orașul nostru. În toate bisericile din oraș punctul principal a fost sărbătorirea omagierii cuplului regal. Proclamația regelui a fost citită în biserica evanghelică, de la amvon. După serviciul religios au avut loc festivitățile pentru toți elevii școlilor noastre săsești, în Biserica Mănăstirii. Discursul susținut de profesorul dr. Hans Markus a arătat importanța zilei pentru poporul român și a subliniat interesul sașilor ardeleni pentru existența regatului în trecut și în prezent. La sărbătoarea școlară a ajuns și domnul prefect. La scurt timp după ora 11, tinerii elevi de la instituțiile școlare locale au defilat în fața oficialităților Prefecturii și Primăriei, care erau în piața orașului. Parada era condusă de elevii de la Gimnaziul Evanghelic, urmați de seminariști¹⁷, au urmat apoi elevii de la școlile de stat de fete și băieți, de la școala maghiară și de la școala catolică și au încheiat defilarea elevii de la școlile evanghelice de fete și băieți. Au defilat apoi și o companie de vânători de munte. Melodiile de marș au fost cântate de elevi de liceu acompaniați de fanfara pompierilor voluntari!”¹⁸.

Au urmat discursurile, începând cu prefectul Ioan Prescuria, apoi ale preoților de diferite confesiuni, al subprefectului, al directorului Gimnaziului Evanghelic, dr. Johann Wolff. După discursuri, a urmat un banchet la restaurantul Hotelului Steaua de Aur, unde s-au ținut toasturi în onoarea casei domnitoare române. Aici, redactorul observă că: „Din păcate, hangiul nu a reușit să se ridice la momentul înălțător al încoronării, nici prin amenajări și nici prin masa oferită. Cine este de vină pentru acest lucru?”¹⁹.

Seara, s-a organizat o defilare cu torțe, acompaniată de muzica de fanfară, care a pornit din cetate, din fața clădirii Primăriei, de aici la clădirea Prefecturii și sub turn, în orașul de jos, iar apoi, la gară, unde are loc un eveniment interesant: „[...] din dorința prefectului, s-a ajuns la gară pentru a aduce un omagiu Majestății Sale regelui, care urma să treacă cu trenul prin gară între orele 10 și 11. Degeaba. Alte puteri s-au amestecat. După ce pompierii au cerut alaiului să părăsească locul gării, a rămas doar muzica. Fanfara a cântat imnul în

---

¹⁶ *Ibidem*, p. 3.

¹⁷ Este vorba despre elevi de la Seminarul Teologic Evanghelic, care funcționa încă din secolul al XIX-lea pe lângă Gimnaziul Evanghelic din cetatea Sighișoarei.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

timp ce trenul intra, iar Majestatea Sa a fost informată de prefect despre omagiul făcut de sighișoreni, unde nu trebuiau să fie prezenți pompierii. [...] Festivitatea cu torțe din oraș a continuat prin poporul adunat pe străzi”²⁰.

Din această scurtă prezentare a evenimentelor din jurul încoronării regilor României Mari se observă grija cu care redactorul ziarului informează publicul sighișorean cu privire la derularea manifestărilor de la Alba Iulia, București și Sighișoara.

Atitudinea ziarului este favorabilă evenimentului. Populația săsească din Sighișoara era încrezătoare cu privire la auspiciile sub care va funcționa noul stat român după Marea Unire din 1918. Peste tot, în relatări, se pune accentul asupra participării reprezentanților sașilor transilvăneni, în frunte cu episcopul evanghelic Friedrich Teutsch, cu deputații sași din Parlament și terminând cu oamenii din orașele și satele ardelen. La Sighișoara, cronica de presă prezintă modul cum au participat germanii din urbe la manifestări, dar și lipsurile în organizare, cum ar fi implicarea superficială a proprietarului Hotelului Steaua în organizarea banchetului și excesul de zel al pompierilor voluntari din localitate în gara Sighișoarei cu ocazia venirii trenului regal.

Nu în ultimul rând, din prezentare se degajă fidelitatea sașilor sighișoreni față de noul stat și față de suveranii săi, dar și speranța că drepturile și libertățile sașilor transilvăneni vor fi respectate în viitor.

Abrevieri bibliografice

- Ciobanu 2013 – Vasile Ciobanu, *Germanii din România în anii 1918-1919*, Sibiu, 2013
 Giurgiu 1982 – Emil Giurgiu, *Sighișoara*, București, 1982
 Groß-Kokler Bote 1922 – *Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung*, nr. 2284, 15. Oktober 1922, XLIV Jahrgang
 Groß-Kokler Bote 1922a – *Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung*, nr. 2285, 22. Oktober 1922, XLIV Jahrgang
 Istoria Românilor 2003 – *Istoria Românilor*, vol. VIII, *România Întregită (1918-1940)*, București, 2003
 Haltrich 1867 – Joseph Haltrich, „Culturhistorische Skizze aus Schässburg”, în *Sächsischer Hausfreund*, XXX Jahrgang, Kronstadt, 1867, p. 68-96
 Schäßburg 1998 – *Schäßburg. Bild ein siebenbürgischen Stadt*, Herausgegeben, Heinz Brandisch, Heinz Heltmann und Walter Lingner Rautenburg Verlag, 1998
 Teșculă 2005 – Nicolae Teșculă, „Presa săsească sighișoreană 1869-1900”, în *Revista Bistriței*, XIX, 2005, p. 231-248

---

²⁰ *Ibidem*.

FLORIAN RUSAN, PREOT MILITAR ȘI PAROH ORTODOX LA MAIERI, ÎN ALBA IULIA. CONTRIBUȚII DOCUMENTARE

RĂZVAN MIHAI NEAGU
Colegiul Tehnic Turda

Florian Rusan, Military Priest and Orthodox Parish Priest in Maieri, Alba Iulia. Documentary Contributions ABSTRACT

In the last issue of *Apulum* journal, we tried to bring to light the essential data from the biography of priest Florian Rusan, the parish priest of the Maieri Alba Iulia Orthodox parish. He was a lesser-known clerical personality, and some data from his biography are unreliable. In the present material, we will try to present to the reading public a new side of his clerical career, that of a military confessor. Priest Rusan took care of the shepherding and guidance of the young Romanian soldiers with great dedication and solicitude. His mission was not easy. Florian Rusan faced many problems, and not a few times he had to call on his own resources. Among the problems he faced in his activity, one of the most important was the phenomenon of sectarianism. Florian Rusan managed to gather the soldiers around the church, taking care of their problems very carefully. He gave them numerous sermons and speeches through which he instilled in them the love of nation and country, as well as attachment to the Royal Family. The tireless priest also carried out his work at the military hospital in Alba Iulia or at the penitentiary.

Cuvinte-cheie: preot militar, garnizoană, Alba Iulia, sectarism, activitate pastorală
Key words: military priest, garrison, Alba Iulia, sectarianism, pastoral activity

Preliminarii

În numărul trecut al revistei *Apulum*, am încercat să aducem la lumină datele esențiale din biografia preotului Florian Rusan, parohul bisericii ortodoxe din Maierii Alba Iuliei¹. Acesta a fost o personalitate clericală mai puțin cunoscută, iar unele date din biografia sa, nesigure. În prezentul material vom încerca să prezentăm publicului cititor o latură inedită a carierei sale clericale, aceea de confesor militar.

Una dintre fațetele activității pastorale a preotului Florian Rusan a fost cea de confesor al Garnizoanei Alba Iulia. Foarte puține lucruri se cunosc despre acest aspect, iar în cele ce urmează vom încerca să prezentăm această latură deloc explorată a activității sale. Precizăm că informațiile și datele (toate inedite) sunt culese din Arhivele Militare de la Pitești.

---

¹ Neagu 2022, p. 35-58.

Numirea lui Florian Rusan confesor al Garnizoanei Alba Iulia

Accederea lui Rusan în demnitatea de preot militar, confesor al Garnizoanei Alba Iulia, a intervenit în contextul general al reorganizării Bisericii Ortodoxe Române, după Marea Unire, când a fost creată o nouă eparhie, Episcopia Armatei cu sediul la Alba Iulia (1921). La originea noii eparhii se află inițiativa mitropolitului Moldovei și Sucevei, Pimen Georgescu, din 1915, dezbătută în cadrul Sfântului Sinod, potrivit căreia Armata Regală Română trebuie să aibă un serviciu religios riguros organizat, care să fie condus de un protopop. Amintim faptul că primul episcop al Armatei a fost protopopul Albei Iulia, Iustinian Teculescu (1923-1924). De asemenea, în preajma numirii lui Florian Rusan, a fost elaborată și Legea privitoare la organizarea clerului militar (6 august 1921), care așeza serviciul religios din cadrul Armatei Regale Române, într-un cadru legislativ, bine conturat. Printre altele, acest act normativ stipula, la art. 4, faptul că preoții militari nu pot avea parohie². În cazul lui Florian Rusan nu s-a ținut cont de acest aspect.

Preotul Rusan a fost numit confesorul ortodox al Garnizoanei Alba Iulia prin Ordinul Ministerului de Război, nr. 33596 din 26 noiembrie 1920. Această decizie era anunțată către Corpul VII Armată, printr-o adresă în care se preciza faptul că rezoluția ministerială de numire a fost pusă pe referatul cu nr. 28933 din 22 octombrie 1920³, aprobându-se numirea lui Rusan în calitate de confesor militar la 1 noiembrie 1920, cu o diurnă lunară de 300 de lei, alături de celelalte sporuri. Cu toate acestea, parohul ortodox de la Maieri a dobândit calitatea de confesor abia la 1 aprilie 1921, fapt care reiese dintr-un ordin al Diviziei 21, Biroul Informațiilor către Garnizoana din Alba Iulia, în care se precizează acest fapt, care este în conformitate cu Ordinul Corpului VII Armată, nr. 475/1921⁴. Așadar, Florian Rusan a fost confesorul Garnizoanei Alba Iulia începând cu data de 1 aprilie 1921.

Până să dețină această calitate, situația lui Florian Rusan a fost una confuză, cauza fiind starea de fapt din garnizoană. Fostul confesor ortodox Vasile Debu a demisionat la 1 septembrie 1920, el fiind urmat de protopopul ortodox al Albei Iulia, Ioan Teculescu⁵. Acesta din urmă a fost numit episcop al Armatei, astfel că postul de confesor a rămas din nou liber. Confuzia a persistat și în cadrul autorităților competente de la București. Astfel, Ministerul de Război, Direcția Serviciul Religios, se adresează în 11 februarie 1921, Garnizoanei Alba Iulia, cerând să se comunice dacă preotul Vasile Debu continuă în calitatea de confesor, ce remunerație i se plătește și de la ce dată este angajat pe postul de confesor al garnizoanei. De asemenea, se mai cerea un avis

² Giurgiu 2014, p. 48.

³ AMP, fond 3561, dos. 3 (acte referitoare la preoții Garnizoanei Alba Iulia pe anul 1921-1922), f. 37.

⁴ *Loc. cit.*, f. 33.

⁵ *Loc. cit.*, f. 40.

în care să se specifice dacă este absolut necesară prezența a doi preoți confesori (Vasile Debu și Florian Rusan), unul dintre ei putând fi transferat în altă garnizoană⁶.

În referatul cu nr. 263 din 18 decembrie 1920 al comandantului Diviziei 21, generalul Glodeanu, adresat Corpului VII Armată, se explica faptul că odată cu venirea noilor recruți, în regimente se întâlnesc unguri, sași și șvabi, menționându-se că, pentru apropierea față de armată și pentru a-i aduce la sentimente de credință față de patrie, este necesar a se numi la Biroul de Informații al diviziei, pentru serviciul de contrapropagandă, un preot. El îl propune pe Florian Rusan, deoarece protopopul Teculescu (confesorul militar al garnizoanei) nu mai are timp și pentru acest serviciu. Generalul îl consideră pe Rusan apt pentru acest post deoarece cunoaște limbile maghiară și germană, știe sentimentele populațiilor minoritare și are putere de convingere. Glodeanu propune pentru Florian Rusan o retribuție de 300 de lei lunar (plus sporuri)⁷. Așadar, parohul de la Maieri trecea drept un preot calificat pentru a îndeplini sarcinile de confesor militar, fiind un bun poliglot și un cunoscător al realităților etnice și confesionale din Transilvania.

Un document care venea să confirme angajarea lui Florian Rusan survine la începutul anului 1921. Astfel, prin adresa nr. 362 de la 1 ianuarie 1921, Corpul VII Armată, preotul-șef, se adresează Diviziei 21, Biroul Informațiilor, precizând că Ministerul de Război, Direcția Personalului, a ordonat ca Florian Rusan să fie confesorul ortodox al Garnizoanei Alba Iulia, decizie care avea la bază următoarea motivație: necesitatea instrucțiunii religioase, morale și patriotice a soldaților, inclusiv a celor de altă limbă și confesiune⁸. Referitor la remunerația lui Rusan, într-un act din 10 februarie 1921, în care Corpul VII Armată, prin preotul-șef, informa Comandamentul Garnizoanei Alba Iulia că s-a intervenit din nou la Ministerul de Război⁹.

Într-o adresă din 5 martie 1921, trimisă de comandantul Diviziei 21, generalul Glodeanu, către Ministerul de Război, Direcția Personalului, Serviciul Religios, se raportează la Ordinul nr. 49707, că preotul Vasile Debu nu mai este confesorul Garnizoanei Alba Iulia, deoarece a demisionat și a ieșit din cadrul clerului. Se mai amintește că, începând cu data de 1 septembrie 1920, prin raportul nr. 316, Divizia 21 l-a propus pentru acest post pe protopopul Ioan Teculescu, propunere la care Corpul VII Armată nu a răspuns. Referitor la Florian Rusan, se aduce în discuție faptul că el a cerut să fie numit în serviciul de contrapropagandă, dar Corpul VII Armată, cu Ordinul nr. 362/1920, nu a aprobat. Generalul Glodeanu afirmă că de la 1 aprilie 1920, de când el se afla la

---

⁶ *Loc. cit.*, f. 41.

⁷ *Loc. cit.*, f. 43.

⁸ *Loc. cit.*, f. 45^{r-v}.

⁹ *Loc. cit.*, f. 44.

Alba Iulia, Rusan nu a fost confesor al garnizoanei (Ioan Teculescu îndeplinește acest oficiu și este plătit cu 300 de lei lunar) și nici nu este plătit pentru aceasta, afirmând că nu este nevoie de doi confesori¹⁰.

Procedura numirii lui Florian Rusan în calitate de confesor ortodox al Garnizoanei Alba Iulia se accelerează la sfârșitul lunii martie a anului 1921. Astfel, Corpul VII Armată, preotul-șef, prin documentul nr. 475 din 31 martie 1921, trimitea Diviziei 21, copia Ordinului Ministerului de Război privind angajarea lui Florian Rusan pe respectivul post. Se mai aducea în discuție cererea Comandamentului Garnizoanei albauliene prin care dorea informații de la minister legate de remunerația noului confesor, precizându-se că un răspuns nu a venit. Se mai cerea a se furniza informații despre cine a fost confesorul ortodox al garnizoanei respective, cine a ținut slujbele și predicile pentru soldați. De asemenea, respectivul confesor trebuia să facă dare de seamă generală despre activitatea sa pastorală la trupele din garnizoană, indicând precis perioada în care a îndeplinit această calitate, pentru remunerație. Potrivit actului în cauză, Florian Rusan va fi remunerat începând cu data de 1 aprilie 1921¹¹.

Divizia 21, Biroul de Informații, se adresa prin actul nr. 219 din 6 aprilie 1921 Serviciului de Intendență al aceleași divizii, afirmând că Florian Rusan va primi lunar o remunerație în valoare de 300 de lei și alte sporuri, care urmează să fie achitate de Serviciul de Intendență amintit¹².

Protopopul Ioan Teculescu fusese înștiințat de Divizia 21, Biroul de Informații, prin adresa nr. 220 din 6 aprilie 1921, despre faptul că Florian Rusan a fost numit în calitate de confesor al Garnizoanei Alba Iulia, viitorul episcop fiind rugat să întocmească o dare de seamă generală despre activitatea sa pastorală la trupele din garnizoană, în care să prezinte de când până când a îndeplinit serviciul de confesor, pentru a interveni la Ministerul de Război în vederea remunerării¹³.

Începuturile activității unui confesor militar

După venirea lui Florian Rusan în calitate de confesor al Garnizoanei Alba Iulia, una dintre primele sale acțiuni majore a fost spovedirea și împărtășirea soldaților. La 11 aprilie 1921, preotul cerea Comandamentului Garnizoanei să ordone soldaților să vină la biserica din Maieri pentru spovedit și împărtășit în zilele de 12, 13, 14, 15 și 16 aprilie, cerând ca, în ziua în care se cuminecă, aceștia să fie scutiți de serviciul greu și să mănânce mâncare de post¹⁴.

---

¹⁰ *Loc. cit.*, f. 42.

¹¹ *Loc. cit.*, f. 46.

¹² *Loc. cit.*, f. 48.

¹³ *Loc. cit.*, f. 49^{r-v}.

¹⁴ *Loc. cit.*, f. 74.

Din raportul înaintat Comandamentului Garnizoanei Alba Iulia de către Florian Rusan, la 25 iunie 1921, aflăm că distinsul preot a ținut o conferință la spital cu ocazia sărbătorii Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul (24 iunie), care a reușit foarte bine, soldații ascultându-l cu atenție¹⁵.

Raportul lui Florian Rusan, din 10 iunie 1921, prezintă activitatea sa pe luna iunie, perioadă în care accentul a căzut pe conferințe. Preotul afirmă că, din cauza efectivului mic de soldați, la conferințele ținute în cazarma Regimentului 91 Infanterie au participat și soldații Regimentului 107. Conferințe au fost ținute și la gărzi, la spital și în arest.

Tematica conferințelor a fost legată de evidențierea momentelor de vitejie din istoria românilor, *România ca santinelă a Orientului, Despre păcate în general și în special despre păcatele contra patriei, Despre păcate și despre datoria fiecărui cetățean de a conlucra la consolidarea și ridicarea bunăstării patriei*¹⁶. Florian Rusan a cercetat zilnic spitalul mângâindu-i pe bolnavi și împărtășindu-i la nevoie cu Sfintele Taine. Preotul afirmă că unii soldați și-au exprimat dorința de a citi. În legătura cu acest aspect, el propune ca, dacă la bibliotecile regimentelor ar exista cărți, să se găsească o modalitate de a le împărți soldaților doritori, iar dacă nu există, să se ceară de la asociațiunea *Astra* sau din alte locuri¹⁷.

La 27 iulie 1921, Florian Rusan a trimis un raport Comandamentului Garnizoanei Alba Iulia, în care își prezenta activitatea din luna curentă. Pe lângă activitatea obișnuită, care includea vizite zilnice la spital, Rusan a susținut conferințe. Se remarcă tematica uneia, *Despre dinastia română*, preotul încercând să insuflă atașament față de persoana monarhilor români, Ferdinand și Maria, din partea soldaților¹⁸.

Conform unei decizii a Sinodului Episcopiei Vadului, Feleacului și Clujului din 22 august 1921, adusă la cunoștința protopopilor printr-o circulară semnată de episcopul Nicolae Ivan, preoții ortodocși nu mai au voie să slujească împreună cu clerici de alte confesiuni¹⁹. Această decizie a fost adusă la cunoștința Comandamentului Garnizoanei Alba Iulia de către preotul Florian Rusan, la 23 ianuarie 1922, confesorul militar precizând faptul că serviciile divine se îndeplinesc numai de preoți ortodocși²⁰.

Conferințele pe care le-a susținut Florian Rusan în luna septembrie 1921 au avut ca temă personalitatea monarhilor români. El a mai vorbit despre îndato-

---

¹⁵ *Loc. cit.*, f. 17.

¹⁶ *Loc. cit.*, f. 19^r.

¹⁷ *Loc. cit.*, f. 19^v.

¹⁸ *Loc. cit.*, f. 20.

¹⁹ *Loc. cit.*, f. 29.

²⁰ *Loc. cit.*, f. 28.

ririle soldatului, respectul față de legile militare și de stat, precum și despre respectarea legilor bisericesti și sociale²¹.

Problema sectarismului

Una dintre marile probleme cu care s-a confruntat Biserica Ortodoxă Română în perioada interbelică a fost proliferarea cultelor neoprotestante. Această chestiune a atins și Armata Regală Română, confesorul militar Florian Rusan fiind direct implicat în combaterea fenomenului. Un document care atestă existența problemei neoprotestantismului este ordinul nr. 211 din 11 noiembrie 1921, semnat de Comandantul Corpului VII Armată, generalul Papp, și preotul-șef Serafim. Acest act a intrat și în Garnizoana Alba Iulia, având mențiunea „confidențial”. În respectivul înscris se constată că secte precum nazarinenii, adventiștii, pocăiții și bapțiștii găsesc numeroși adepți. Este dat ca exemplu Serviciul Special de Siguranță Oradea, unde, numai într-o săptămână, au trecut la bapțism 64 de persoane, români, între care și soldați. Conform semnatarilor documentului amintit, aceste secte propagă învățături contrare statului și poporului român, propovăduiesc un pacifism prost înțeles, unele (pocăiții și nazarinenii) resping jurământul și serviciul militar, iar soldații recrutați din cadrul acestor secte nu doresc să pună mâna pe armă. Având în vedere aceste considerente: „se impune datoria de a lupta cu toate mijloacele în contra lățirii acestor secte”²². Printre mijloacele cele mai potrivite de luptă se numără învățatura și predica din partea preoților, fiind necesar ca preoții confesori din garnizoane să se pregătească pentru o propagandă intensă, să înceapă o acțiune puternică în contra învățăturilor mincinoase, care sunt propovăduite de dușmanii patriei și ai poporului român.

Se cere urgent adoptarea unui set de patru măsuri: 1) confesorul fiecărei garnizoane să țină regulat, cel puțin o dată pe săptămână, instrucție moral-religioasă (conferință) cu toți soldații, în cadrul căreia să se acorde atenție învățăturilor false ale sectarilor, căutându-se a se dovedi cu citate biblice rătăcirea în care se află aceștia; 2) să se caute a-i convinge și readuce în sânul bisericii pe cei trecuți la sectarism; 3) să se raporteze numărul celor rătăciți și felul sectei; 4) confesorii să facă rapoarte lunare despre activitatea lor, care să fie înaintate Comandamentului până la data de 10 a fiecărei luni, aceste acte urmând să conțină toată activitatea pastorală a confesorului (serviciile divine și felul lor, tematica predicilor, subiectul conferințelor). La finalul documentului se afirmă că un mijloc bun de stopare a răspândirii sectarismului este: *tratarea umană și blândă a soldaților*²³, recomandându-se evitarea înjurăturilor, a cuvintelor trivi-

---

²¹ *Loc. cit.*, f. 22.

²² *Loc. cit.*, f. 11.

²³ *Loc. cit.*

ale și a violenței fizice. Pe versoul acestui act apare o însemnare, datată 24 decembrie 1921, făcută de Florian Rusan, care arată că demult observă fenomenul sectarismului, el având cunoștință despre faptul că în Garnizoana Alba Iulia au existat două cazuri, un pocăit și un nazarinean, la Regimentul 107, dar ambii nu mai fac parte din această unitate²⁴.

Activitatea pastorală în armată. Reușite și provocări

Rusan și-a luat în serios misiunea de a le susține conferințe soldaților. El raporta Comandamentului Garnizoanei Alba Iulia, la 12 noiembrie 1921, că la conferințele din 10 și 11 noiembrie 1921 au participat soldații, totul s-a desfășurat în regulă și ordine, expunerea sa fiind ascultată cu multă atenție²⁵.

Florian Rusan a pus mereu pe primul loc activitatea pastorală cu soldații din Garnizoana Alba Iulia. Astfel, la 18 noiembrie 1921, el se adresa Comandamentului cu rugămintea ca înmormântarea unui soldat decedat în spital să fie reprogramată, deoarece trebuia să susțină o conferință la care urmau să participe soldații din Regimentul 91 Infanterie, Regimentul 18 Vânători și cei de la Cercul de recrutare²⁶.

Preotul Rusan a întocmit un program riguros al conferințelor pastorale pentru soldați. La 22 noiembrie 1921, el se adresa Comandamentului, cerând să ordone soldaților să fie prezenți la biserica ortodoxă din Maieri după următorul orar: la 21 noiembrie – Regimentul 107 Infanterie, Regimentul 1 Vânători și Batalionul 18 Pionieri, iar la 25 noiembrie – Regimentele 55 și 91 Infanterie, Regimentul 18 Vânători, Divizia 21 și cei de la Cercul de recrutare. Tema conferințelor a fost *Despre păcatele trupești și sufletești*²⁷.

În raportul pe care Florian Rusan l-a înaintat Comandamentului Garnizoanei Alba Iulia la 10 decembrie 1921, este relatată activitatea sa din luna precedentă, remarcându-se catehezele sale cu soldații despre curente de păcătoase care se răspândesc intenționat pentru a strica mentalitatea oamenilor²⁸. Conferințele au continuat și în luna decembrie a anului 1921, subiectul fiind legat de istoria orașului Alba Iulia²⁹.

Activitatea de confesor militar nu a fost una ușoară, ea necesitând multă muncă și efort susținut. La 30 decembrie 1921, Florian Rusan a trimis o cerere Comandamentului Garnizoanei Alba Iulia, prin care solicita să i se dea un soldat care să-i fie crâșnic (paracliser), deoarece are mare nevoie de un ajutor la serviciile divine, la conferințe și la înmormântări. În motivația sa, Rusan afirmă

---

²⁴ *Loc. cit.*, f. 1^v.

²⁵ *Loc. cit.*, f. 53.

²⁶ *Loc. cit.*, f. 54.

²⁷ *Loc. cit.*, f. 55^{f-v}.

²⁸ *Loc. cit.*, f. 24^{f-v}.

²⁹ *Loc. cit.*, f. 56.

că până în prezent s-a folosit de ordonanța maiorului Popoviciu sau de servitorul său, însă niciunul dintre aceștia nu mai vine pe la el³⁰. Rusan cere ca respectivul crâsnic să fie plătit și să i se dea hrană. La sfârșitul cererii sale, preotul face și o promisiune: „pentru ca să aibă mai bună dispoziție pentru lucru [...] mă voi îngriji subscrisul”³¹. Se pare că cererea sa nu a fost luată în considerare, pentru că, la 8 iunie 1922, el revenea cu o solicitare similară. Florian Rusan argumenta: „după cum se poate constata din rapoartele mele lunare dezvolt activitate mare ca confesor: cercetez spitalele zi de zi [...] gărzile și arestul, închisoarea, țin conferințe și de multe ori și noaptea merg la spital pentru că așa am dispus, că, îndată ce se ivește vreun caz greu de boală, să fiu chemat la spital și, cum gărzile sunt în depărtare de 1,5 km de la locuința mea, de sine se înțelege că drumurile acestea mai trebuie să le fac cu trăsura, altcum nu aș putea să-mi îndeplinesc datorințele mele așa precum îmi dictează conștiința și zelul meu patriotic de a da educație și instrucție cât mai salutară soldaților și de a ține în ei vie credința în Dumnezeu, pentru că numai așa pot fi adevărați soldați”³². Pentru a-și ușura misiunea, Rusan cere să i se pună la dispoziție, când va fi cazul, o trăsură de la regiment, dar și un soldat, care să fie în permanență lângă el. Acesta urma să-i fie de folos la transportul efectelor necesare oficerii serviciului religios, la trimiterea rapoartelor și la a-l transporta cu trăsura, când va fi necesar acest lucru. Florian Rusan arăta că în trecut a avut la dispoziție un soldat cu titlul de crâsnic, dar și un cântăreț³³. Pe prima pagină a documentului amintit există o însemnare prin care Garnizoana Alba Iulia trimite la Divizia 21 cererea lui Florian Rusan, iar comandantul Garnizoanei, un colonel (semnătură ilizibilă), face mențiunea greutăților pe care confesorul le are în îndeplinirea atribuțiilor, fiind de părere să i se aprobe preotului un crâsnic³⁴.

Rapoartele prezentate de Florian Rusan Comandamentului Garnizoanei Alba Iulia, în lunile ianuarie și februarie 1922, prezintă încercările sale de combatere a fenomenului sectarismului. În raportul din 10 ianuarie 1922, el preciza că în duminici și la sărbători le-a vorbit soldaților în biserica din Maieri despre curente bolnave sociale și bisericesti³⁵, iar în raportul din 5 februarie 1922 se indica tematica conferințelor pentru soldați, care s-a bazat pe combaterea sectarismului, cu argumente scripturistice, arătând răul pe care îl face acesta neamului și patriei³⁶. Rusan afirmă că el nu cunoaște vreun exemplu de trecere la sectarism în Garnizoana Alba Iulia și apreciază starea morală,

---

³⁰ *Loc. cit.*, f. 59.

³¹ *Loc. cit.*, f. 59^v.

³² *Loc. cit.*, f. 5^{r-v}.

³³ *Loc. cit.*, f. 6.

³⁴ *Loc. cit.*, f. 5.

³⁵ *Loc. cit.*, f. 25.

³⁶ *Loc. cit.*, f. 26.

națională și patriotică a soldaților ca fiind una bună. La Sărbătoarea Botezului Domnului, Rusan a fost cu Sfânta Cruce la soldați și la ofițeri, botezându-i cu apă. Problema sectarismului a fost una mereu de actualitate. Despre această stare de fapt aflăm date dintr-un act, cu nr. 292 din 11 februarie 1922, prin care Corpul VII Armată, preotul-șef, se adresa Comandamentului Garnizoanei Alba Iulia. Prin intermediul acestui document se retrimiteau rapoartele despre activitatea pastorală a lui Florian Rusan, cerând să se pună în vederea preotului ca acesta să se conformeze întocmai Ordinului nr. 211 din 11 noiembrie 1921, referitor la sectarism, și să raporteze dacă în garnizoană există sectanți. Se mai cere să se facă contrapropagandă cât se poate de intensă pentru a-i readuce în sânul bisericii pe cei rătăciți. Florian Rusan va face un raport lunar despre întreaga activitate pastorală, care se va înainta Ministerului de Război³⁷. Distinsul cleric a luat la cunoștință conținutul acestui act la 18 februarie 1922, după cum mărturisește într-o însemnare.

Conferințele pastorale pentru soldați propuse de Florian Rusan s-au ținut cu regularitate și pe parcursul anului 1922, la biserica din Maieri. O atenție deosebită a fost acordată sărbătorilor pascale. La 30 martie 1922, printr-un document, preotul Rusan informa Comandamentul Garnizoanei că are nevoie, în vederea împărtășirii soldaților cu Sfintele Taine, de 15-20 de kg de făină, care dorește să-i fie pusă la dispoziție, urmând ca vinul pentru împărtășanie să-l asigure el³⁸.

În raportul pe care l-a întocmit pentru luna martie a anului 1922, în data de 8 aprilie 1922, confesorul Garnizoanei Alba Iulia afirma că a vizitat zilnic spitalul, i-a mângâiat și i-a împărtășit cu Sfintele Taine pe cei grav bolnavi, dar și pe nou-veniți, a ținut serviciile divine la spital, la închisoare și la gărzi, a susținut cuvântări pentru soldați și pentru recruți, a susținut conferințe despre îndatoririle soldaților față de patrie și neam, despre disciplina militară³⁹.

Din raportul prezentat de Florian Rusan Comandamentului Garnizoanei Alba Iulia la 9 mai 1922, aflăm date interesante despre activitatea sa din luna mai, despre structura unităților și despre cum s-au desfășurat sărbătorile pascale la militarii din orașul Unirii. Astfel, preotul își începe raportul arătând că a ținut serviciile divine și diverse cuvântări religios-morale și naționale pentru soldați, pentru bolnavii din spital și pentru cei din închisoare. Se precizează că duminica și la sărbători soldații au fost la biserica din cartierul Maieri, aceștia auzind cuvântări religioase, morale și naționale. După un program stabilit împreună cu Garnizoana, toți soldații au fost spovediți și cuminecați (Regimentul 1 Vânători – 750 de soldați, Regimentul 18 Vânători – 590 de soldați, Regimentul 91

---

³⁷ *Loc. cit.*, f. 12.

³⁸ *Loc. cit.*, f. 66.

³⁹ *Loc. cit.*, f. 13.

Infanterie – 530 de soldați, Regimentul 107 Infanterie – 320 de soldați, Divizie – 20 de soldați, Cercul de recrutare – 12 soldați, Batalionul 18 Pionieri – 190 de soldați, Sanitari – 24 de soldați, arestați – 18, bolnavi din spital – 190)⁴⁰. La slujba de Praznicul Învierii Domnului au participat delegații armatei de la toate companiile. Florian Rusan a împărțit soldaților Paști (anafură și vin). De asemenea, confesorul le-a ținut noilor recruți două conferințe despre însemnătatea armatei⁴¹. Raportul preotului-confesor Florian Rusan relevă bogata sa activitate în cadrul Armatei Regale Române. A fost un cleric care s-a îngrijit în mod sincer și constant de starea sufletească a soldaților din Garnizoana Alba Iulia. Se poate afirma că a fost un sprijin important pentru aceștia, în perioada stagiului militar. De asemenea, preotul Rusan nu i-a uitat nici pe soldații bolnavi, cărora le-a adus alinare sufletească, sau pe cei care, din diverse motive, erau lipsiți de libertate, pe care i-a cercetat.

Unul dintre cele mai cuprinzătoare rapoarte despre activitatea lui Florian Rusan trimis către Comandamentul Garnizoanei Alba Iulia este datat 10 iunie 1922 și conține datele pe luna mai a aceluiași an. Informațiile din acest document surprind și o parte din gândirea teologică a confesorului militar, motiv pentru care am ales să prezentăm actul în amănunt. Astfel, Rusan își începe raportul scoțând în evidență faptul că a cercetat spitalul, unde i-a împărțit cu Sfintele Taine pe cei bolnavi și a oficiat înmormântarea celor decedați. De asemenea, în luna mai a anului 1922, Florian Rusan a ținut o conferință despre iubirea creștinească, tematica fiind împărțită în trei segmente: iubirea față de Dumnezeu, iubirea față de sine și iubirea față de aproapele. În prima parte, confesorul militar a arătat raportul pe care trebuie să-l aibă omul cu Dumnezeu prin virtutea iubirii. În partea a doua, el a arătat valoarea mare a omului, pe care Dumnezeu l-a creat cu puțin mai mic decât pe îngeri, cu mărime și cu cinste. De asemenea, Rusan a afirmat că fiecare om este un Dumnezeu mic, o lume mică, trebuind să se mențină în această poziție și să nu se terfească în noroiul păcatelor. Rusan este de părere că sufletul trebuie cultivat, deoarece acesta este o scânteie din Dumnezeu și are menirea de a se apropia tot mai mult de Dumnezeu până se va contopi în cel din care a fost dat. În partea a treia, Florian Rusan a vorbit despre iubirea față de părinții trupești, dar și față de cei sufletești, arătând că între un soldat și un ofițer se stabilește o relație de tip părinte – fiu. Iubirea ce o au ofițerii pentru soldați le ușurează greutatea ce o au cu ei. Ofițerii îi iubesc pe soldați chiar și atunci când sunt siliți să-i pedepsească pe aceștia din urmă, sancțiunea fiind din iubire, pentru a-i îndrepta. Disciplina trebuie să fie aspră, fără șovăire, pentru ca la momentul oportun să se prezinte ca un singur trup și

---

⁴⁰ *Loc. cit.*, f. 14.

⁴¹ *Loc. cit.*, f. 14^v.

suflet⁴². În continuarea predicii sale, Rusan arată că soldatul român a fost și va fi mereu la locul său, această virtute fiind moștenită de la strămoși, iar un bun soldat este și un bun creștin. Raporturile dintre ofițeri și soldați trebuie să aibă la bază însușiri nobile, precum iubirea, respectul, devotamentul, susținând această aserțiune cu exemple prin care a reliefat atașamentul ordonanțelor față de ofițeri⁴³. Trecând în plan laic, Florian Rusan a vorbit despre însemnătatea zilei de 10 mai.

Într-un raport datat 7 iulie 1922, Florian Rusan afirma: „mi-am îndeplinit activitatea de confesor cu tot zelul meu de confesor”⁴⁴. În continuare, el a spus că a cercetat spitalul, arestul, gărzile, unde a oficiat servicii divine și a susținut cuvântări. Trupele au luat parte la ceremoniile religioase în toate duminicile și la sărbători, Rusan susținând în fiecare săptămână câte o conferință.

Referitor la calitatea sa de confesor militar, unele date au fost culese de noi din Arhiva Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului. La 23 octombrie 1924, el a făcut o cerere adresată Consistoriului Eparhial de la Cluj, în care arăta că Ministerul de Război i-a decis, în calitate de confesor militar, o diurnă echivalentă cu salariul gradului de sublocotenent. Pentru a primi acești bani, el trebuia să renunțe la indemnizația primită de la Ministerul Cultelor și Artelor. Astfel, acesta cerea în documentul amintit, ca, începând cu 1 octombrie 1924, să primească numai salariul de bază cu gradațiile aferente, pentru a putea primi și indemnizația de la Armată. De asemenea, Rusan solicita să i se elibereze un act doveditor în care să se specifice faptul că nu mai primește sporurile respective de la Ministerul Cultelor și Artelor⁴⁵. Demersul părintelui Rusan a avut efect, astfel că, la 5 noiembrie 1924, Ministerul Cultelor și Artelor, prin adresa nr. 54054, informa Consistoriul Eparhial clujean că s-a aprobat ca, începând cu data de 1 octombrie 1924, preotului Florian Rusan să i se plătească numai salariul de bază și cele patru gradații aferente, „întrucât celelalte accesorii le primește ca confesor militar”⁴⁶.

În perioada interbelică, Florian Rusan a rămas paroh în Maieri. Dacă în perioada antebelică, Protopopiatul Alba Iulia era parte componentă a Arhiepiscopiei Sibiului, în perioada interbelică el a fost inclus în noua Episcopie a Vadului, Feleacului și Clujului. Preotul Rusan a avut relații bune, de colaborare, cu ierarhii acestei eparhii, mai ales cu Nicolae Ivan și cu Nicolae Colan. Dorind să răsplătească neobosita activitate a preotului Florian Rusan, la 7/20 decembrie 1921, episcopul Nicolae Ivan l-a ridicat la rangul de protopop

---

⁴² *Loc. cit.*, f. 16.

⁴³ *Loc. cit.*, f. 16^v.

⁴⁴ *Loc. cit.*, f. 4.

⁴⁵ AAVFC, Rusan Florian, *Confesor militar*, doc. nr. 3393/1924, cota: III-129-1920.

⁴⁶ AAVFC, Rusan Florian, *Dotația sa ca și confesor militar*, doc. nr. 6721/1924, cota: III-611-1924.

onorific⁴⁷. Preotul paroh de la Maieri a fost ales la 12/25 aprilie 1922 membru al Sinodului Eparhiei Vadului, Feleacului și Clujului⁴⁸. În cadrul ședinței respectivului for bisericesc din 13/26 aprilie 1922, alături de Petru Meteș, Florian Rusan a propus crearea de parohii ortodoxe pretutindeni unde sunt credincioși ortodocși români⁴⁹. Preotul din Maierii Albei Iulia a fost ales membru în Comisia financiară a Sinodului⁵⁰.

Alături de protopopul Albei Iulia, Ioan Teculescu, Florian Rusan a participat, în ziua de 6 iunie 1922, la sfințirea lucrărilor de restaurare a bisericii din Ighiu⁵¹.

Pentru toată activitatea sa pe plan ecleziastic, regele Ferdinand I l-a decorat pe Florian Rusan, în anul 1922, cu medalia „Răsplata Muncii pentru Biserică”, clasa I⁵².

Considerații finale

Pentru o perioadă de timp, preotul bisericii ortodoxe Maieri din Alba Iulia, Florian Rusan, a îndeplinit și calitatea de confesor militar, desfășurând această activitate în garnizoana din localitate. Personalitate proeminentă a clerului, preotul Rusan s-a îngrijit cu multă dedicație și sollicitudine de păstoria și îndrumarea tinerilor soldați români. Misiunea nu i-a fost ușoară. Florian Rusan s-a confruntat cu multe situații, iar nu de puține ori a fost nevoit să apeleze la propriile resurse. Printre dificultățile întâmpinate în activitatea sa, una dintre cele mai importante a fost fenomenul sectarismului. Florian Rusan a reușit să-i adune pe soldați în jurul bisericii, ocupându-se cu mare atenție de problemele lor. Le-a ținut numeroase predici și discursuri prin care le-a insuflat nu numai dragostea de neam și patrie, ci și atașamentul față de Familia Regală. Harnicul și neobositul preot și-a desfășurat activitatea și la spitalul militar din Alba Iulia sau la penitenciar.

---

⁴⁷ Dăncilă-Ineoan, Ivanov, Cosmuța, Ineoan 2018, p. 575.

⁴⁸ Actele 1923, p. 29.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 59.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 5.

⁵¹ *Alba Iulia*, an IV, nr. 30, 11 iunie 1922, p. 1.

⁵² *Alba Iulia*, an IV, nr. 36, 23 iulie 1922, p. 2.

Abrevieri bibliografice

AAVFC – Arhiva Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului

Actele 1923 – *Actele Sinodului ordinar al Eparhiei Vadului, Feleacului și Clujului ținut la Cluj în anul 1922*, Cluj, 1923

AMP – Arhivele Militare Pitești

Dăncilă-Ineoan, Ivanov, Cosmuța, Ineoan 2018 – Andreea Dăncilă-Ineoan, Bogdan Ivanov, Cosmin Cosmuța, Emanuil Ineoan, *Prezențe clericale transilvănene la Marea Unire de la Alba Iulia*, Cluj-Napoca, 2018

Giurgiu 2014 – Teodora Giurgiu, „Instituția clerului în Armata României”, în *Misiunea*, 1, 2014, p. 47-53

Neagu 2022 – Răzvan Mihai Neagu, „Personalități ale Marii Uniri: preotul Florian Rusan (1863-1945), parohul parohiei ortodoxe Alba Iulia-Maieri”, în *Apulum. Series Historia & Patrimonium*, LIX, 2022, p. 35-58

DR. PETRU GROZA – ISTORIA UNUI SCANDAL MEDIATIC

DĂNUȚ VIOREL PRESURĂ
Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia

Dr. Petru Groza – a History of a Media Scandal

ABSTRACT

One of the most prominent figures of interwar Romanian politics on the Hunedorian plains, born in the town of Băcia but also a resident of the city of Deva, Dr. Petru Groza was a controversial politician and lawyer by profession.

In order to understand the context of the documents kept in the national archives that are the subject of this material, we must have a clear picture of the actions of Dr. Petru Groza but also of the other politicians who resorted to any means, more or less orthodox, to make known and impose beliefs, interests or desires.

One of these tools often used in the interwar period was the press, especially the written one! There were always enough reasons for the political struggle to be sharpened and reflected in local publications and the newspaper Poporul and then the newspaper Horia are the best examples of the political dispute with witnesses, addressed to political proselytes.

Regardless of the final results, the material presented attempts to provide sufficient arguments to help us understand the trajectory of Hunedorian interwar political life carried out at the highest levels, with passion and ardour by all political players.

Cuvinte-cheie: presă, Hunedoara, perioada interbelică, proces, politică

Key words: press, Hunedoara, interwar period, trial, politics

Una dintre figurile proeminente ale politicii românești interbelice de pe plaiurile hunedorene a fost dr. Petru Groza. Născut în localitatea Băcia și locuitor al orașului Deva, de profesie avocat, a fost un om politic controversat; își construise o locuință impozantă, al cărei arhitect fusese Horea Creangă, nepotul povestitorului de la Humulești.

Tatăl său a fost Adam Groza, preot care a participat activ la mișcarea de eliberare națională a românilor din Banat și Ardeal de la sfârșitul secolului al XIX-lea, președinte al Asociației preoților din Banat, deputat sinodal, membru în Adunarea Constituantă și senator în România întregită¹. Cel mai probabil, de la el a moștenit tânărul Petru Groza spiritul revoluționar care l-a călăuzit apoi în întreaga viață. Bun cunoscător al limbii maghiare, beneficiar al unei burse Gojdu, a urmat studii de drept la Universitatea din Budapesta (1903-1905), pe care le-a continuat la Berlin² și apoi la Leipzig. Doctoratul în științe juridice l-a obținut în

---

¹ Lazăr 2002, p. 10.

² Sigmirean 2000, p. 713.

anul 1907³. În memoriile sale, va insista asupra caracterului gratuit și fals al titlului, dar un motiv în plus să creeze dubii asupra caracterului său cameleonic, pentru că nu va renunța niciodată la atașarea titlaturii „dr.” înaintea numelui.

Încheindu-și studiile de drept, după o practică la un prestigios avocat al Banatului, Aurel Văleanu, și-a deschis propriul cabinet la 25 august 1911, în localitatea Deva, ocazie cu care, în anii următori, a devenit parte activă din „viața” micuțului oraș de la poalele Cetății.

Din 1911 și până la moarte, a fost unul dintre membrii laici ai Sinodului Mitropoliei Sibiului și, deși se alătură comuniștilor, cunoscuți ca opresori ai crezului religios, a fost singurul lider înmormântat cu un sobor de preoți, a cărui slujbă de înmormântare a fost transmisă în direct la Radio⁴.

Unul dintre cele mai importante evenimente din istoria României – desăvârșirea unității naționale a românilor – l-a găsit pe tânărul și entuziastul Groza ca delegat al cercului teritorial Deva la Marea Adunare de la 1 Decembrie 1918, orator al adunării, membru al Marelui Sfat Național Român, ales în Adunarea de la Alba Iulia⁵.

Pentru scurtă vreme, a fost deputat din partea Partidului Național Român (noiembrie 1919), formațiune politică din care a plecat, în martie 1920, spre a se alătura Partidului Poporului condus de mareșalul Averescu. Ca urmare a unor conjuncturi politice favorabile grupării averesciene, a fost numit ministru de stat fără portofoliu (16 aprilie – 13 decembrie 1921)⁶. La alegerile din 1922 și cele din 1926, a câștigat un mandat de deputat al aceluiași Partid al Poporului, iar, în noul guvern condus de Alexandru Averescu, a fost numit ministru al Lucrărilor Publice (30 martie – 14 iulie 1926), apoi, din nou, ministru de stat (fără portofoliu) în perioada 14 iulie 1926 – 4 iunie 1927⁷.

Carierea sa politică s-a întrerupt brusc, decesul regelui Ferdinand I, la 20 iulie 1927, care va duce și la căderea guvernului averescian, l-a bulversat, iar dr. Petru Groza, dezamăgit de reacția politică a colegilor din guvern, dar și de cea a mareșalului, a decis să dea tumultul vieții capitalei pe tihnită viață provincială, unde s-a „odihnit” până în ianuarie 1933, când a pus bazele noului partid, Frontul Plugarilor. În memoriile sale a consemnat: „Mă retrag în bârlogul meu din Transilvania și voi chibzui un an, doi, șapte, cât va fi necesar, pentru a mă lămuri asupra drumului de apucat”⁸.

Perioada de așa-zisă „hibernare autoimpusă” nu a însemnat pentru omul politic Petru Groza o retragere completă din viața politică, acesta continuând să

³ Lazăr 2018, p. 122; în 28 ianuarie 1908 la Sigmirean 2000, p. 383.

⁴ Stoica 2008, p. 256.

⁵ Rabinovici 1982-1983, p. 449.

⁶ Neagoe 1995, p. 86.

⁷ *Ibidem*, p. 91.

⁸ Groza 2003, p. 484.

participe și să se implice în viața socială, economică și politică a urbei din care făcea parte.

Pentru a înțelege contextul documentelor păstrate la Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale, care fac obiectul acestui material, trebuie să avem o imagine clară asupra acțiunilor lui Petru Groza, dar și a celorlalți oameni politici, care apelau la orice mijloc, mai mult sau mai puțin ortodox, de a-și face cunoscute și impune convingerile, interesele sau dorințele.

Una dintre aceste unelte, des uzitate în perioada interbelică, o constituia presa, în special cea scrisă. Mijloacele de comunicare a informației abundau, se desfășura o activitate intensă, se înființau publicații de diverse orientări, cotidiene, dar, în același timp, se desființau cu aceeași repeziciune, în funcție de interesele sau resursele economice ale proprietarilor. Doar la Deva au apărut diverse mijloace de presă: *Solia dreptății* (1919-1921), ziar politic național redactat de dr. Sorin Câmpean, *Curierul Hunedoarei* (1919-1920), *România liberă* (1919-1922), avându-l ca director pe Petru Groza, *Frăția* – 1926, *Voința* (1930-1931), director Petru Groza și redactor Victor Șuiaga, *Gazeta Hunedoarei* (1922-1935)⁹, *Horia* – director Aurel Filimon, *Poporul* – director Simion Câmpeanu și redactor Iosif Roman junior.

Cu această din urmă publicație se va „război” Petru Groza, intentând acțiune penală împotriva redactorului responsabil Iosif Roman junior și a altor posibili autori anonimi, care lansaseră articole defăimătoare și ofensatoare la adresa sa. În media vremii se practica permanent atacul la persoană, fapt care era de altfel pedepsit prin legea XLI din 1914 pentru apărarea onoarei, unde se reglementa clar infracțiunea de „calomnie prin presă”.

Așadar, Petru Groza, el însuși un avocat cunoscut, a apelat la mijloacele legale, adresându-se prim-procurorului de pe lângă Parchetul Tribunalului Hunedoara prin cererea nr. 2035 din 22 februarie 1933, în care, pe lângă aspectele penale subliniate, prin care solicită condamnarea autorului, se declară și parte civilă, solicitând despăgubiri materiale.

Trebuie evidențiat momentul acestei cereri, întrucât calendaristic, apreciind momentul, ziarul *Poporul*, autodeclarat ca organ săptămânal politic, social și economic din județul Hunedoara, publica articolele considerate defăimătoare la 15 februarie 1933, la doar câteva zile – 8 ianuarie – după apariția noii mișcări politice Frontul Plugarilor. Singurul om politic care a răspuns chemării țăranilor nemulțumiți adunați în sala Teatrului Orășenesc a fost Petru Groza, care, deși proprietar al Băncii Decebal, a ținut un discurs fulminant de o oră și jumătate¹⁰, identificându-se astfel ca un posibil lider al acestora, cochetând deja cu ideea de retragere din Partidul Poporului condus de perdantul mareșal Alexandru Averescu

⁹ <https://orasuldeva.ro/orasuldeva/index.php/17-despre-deva>, accesat la data de 07 noiembrie 2022.

¹⁰ Bîțfoi 2004, p. 152.

cu care mai avea încă o corespondență consistentă. Zilele următoare nu au făcut altceva decât să confirme eforturile de consolidare a noii organizații, care, sprijinită și popularizată de ziarul *Horia*, viitorul oficios de partid, a înființat noile plăși în comune. La 1 februarie 1933, s-a constituit Comitetul de plasă al Frontului Plugarilor, la „Crucea Albă”, hotelul lui Petru Groza, iar în ziua de 4 februarie 1933, la sediul ziarului *Horia* din Piața Unirii nr. 16¹¹, s-au pus bazele unui proiect de program intitulat „Ce vrem ?”.

Prin urmare, au existat suficiente motive ca lupta politică să se ascuță și să se reflecte în publicațiile locale hunedorene, iar ziarul *Poporul* și apoi ziarul *Horia* sunt cele mai bune exemple ale disputei politice cu martori, adresată susținătorilor politici.

Revenind la desfășurarea cronologică a evenimentelor, prima reacție consemnată din partea dr. Petru Groza va duce la începerea procedurii legale împotriva reclamațiilor: dr. Simion Câmpeanu, președinte al Camerei de Industrie și Comerț Deva, a redactorului Iosif Roman junior, student, având 25 de ani, și a autorului textelor din paginile 2 și 3 ale oficiosului, un anume Herbay Eugen, directorul și contabilul Camerei de Industrie și Comerț Deva, un funcționar în vârstă de 36 de ani, cu toții beneficiind de apărarea avocatului dr. Justin Pop, cunoscut parlamentar al Partidului Național Țărănesc în mai multe cicluri electorale. Asocierea celor trei cu ilustrul avocat oferă concluzii posibile în care se poate prezuma că noua mișcare, a plugarilor, putea duce la micșorarea și ruperea bazinului electoral al țărăniștilor în zona Hunedoarei, fiind explicabilă reacția vehementă în oficiosul *Poporul*. Pe de altă parte, tânărul student, redactorul Iosif Roman junior, mai avea un dosar pe rol deschis de același dr. Petru Groza pentru aceleași motive – calomnie în presă –, când acesta relatase în același ziar – *Poporul* – un episod desfășurat în cadrul unei adunări generale a *Astreii*, la Deva, acuzându-l pe omul politic că-și asuma funcția de președinte al asociației fără a fi confirmat și că și-a ales colaboratori în comitet¹². „Dar motive de harță se găsesc întotdeauna pentru Petru. Majoritatea servesc fie propria-i onoare, care trebuie apărată în situații obiective ori imaginare, fie o înnăscută înclinație provocatoare. Consecințele ciocnirilor violente îl duc adesea pe unul și același drum al onoarei ce trebuie să rămână neîntinată”¹³.

Din paginile *Poporului* mai aflăm că redactorul a fost achitat, în final, apărat fiind de același Justin Pop. De altfel, vinovăția redactorului nu a fost confirmată nici în cazul articolelor publicate în numărul difuzat la 15 februarie 1933, acestea fiind asumate, în urma declarațiilor date în fața procurorului de caz, de către contabilul Herbay Eugen, la 14 martie 1933. Acesta a recunoscut că el a

¹¹ SJHAN, fond *Tribunalul Hunedoara Deva*, acte înregistrate, dos. 13/1933, f. 43.

¹² *Loc. cit.*, f. 42.

¹³ Bîțfoi 2004, p. 16.

fost autorul celor relatate în ziarul *Poporul*, pastila „Tablouri”, abordând textul într-o manieră proprie, îndulcind tonul și dând o conotație de legalitate afirmațiilor ofensatoare din text. A atras apoi atenția că, în procedura de ocupare a postului de prim-pretor¹⁴, obținerea certificatelor de sănătate și de moralitate sunt esențiale și absolut necesare, renunțând astfel la tonul tendențios folosit în publicație, practic, prin declarația sa, textul denunțat de Groza devenea inutil, un soi de „umplutură de spațiu”. În susținerea afirmațiilor sale, Herbay îl dă ca martor al unor anumite discuții pe secretarul Camerei de Industrie și Comerț Deva, Onuț Emil, care, în fața procurorului, îl susține doar parțial. Cauza fiind declinată de judecătoria Deva către Tribunalul Hunedoara, i se dă posibilitatea lui Herbay, apărât de dr. Justin Pop, să aducă drept argumente împotriva fostului ministru Groza articole anterioare, atât din ziarul *Poporul* (nr. 6 din 28 iulie 1932), cât și din presa centrală – un mai vechi pamflet al lui Pamfil Șeicaru la adresa lui Groza, publicat în *Cotidianul* din 30 martie 1931, cu titlul „D’apoi țării”, în care Petru Groza era declarat nebun: „Bietul Domn Petre Groza! Ne inspiră o profundă milă, pentru greaua ceață ce i s-a lăsat pe minte. Era prostuț, amabil, cu cap de hotentot blond, – avocățel ignor și doctor iuris de la Deva, ocupat cu afaceri de cherestea, căutând să-și ia răsplata ce i-o datora România Mare... Bietul domn, Petre Groza, așa de tânăr să pornească hai-hui pe meleagurile nebuniei. Omul are vedenii. Este chinuit chiar de pomenirea celor morți. Ceea ce înseamnă că duhul nebuniei s-a înfipt adânc în firavul-i creier. Așa începe boala. Iar primele manifestații arată semne rele. O internare ar fi absolut necesară, nu numai a scăpa pe bietul om de ghiarele sinistrei boli, dar pentru a se curma o confuzie. Domnul Petru Groza are boala de declarații, lumea nu știe însă de trista întâmplare a minții lui șubrezeite, ci le ia drept bune. A declarat că-i rușine ca fost ministru în Țara Românească. D’apoi țării! Să nu mai vorbim!”¹⁵, scria Pamfil Șeicaru. În încercarea de a-l prezenta pe fostul ministru într-o lumină cât mai proastă în fața instanței, apărătorul Justin Pop a continuat să-l denigreze aducând argumente ce țineau de viața personală a acestuia (l-a acuzat de abuzuri sexuale împotriva slujnicei sale, Kapdebo Duczi, dar și a cumnatei sale, Moldovan Vilma), acestea neavând nicio relevanță pentru instanță.

¹⁴ Din ianuarie 1930, prefecturile de județ fac parte din serviciile administrației exterioare ale Ministerului de Interne (Regulament pentru organizarea Ministerului de Interne din 25 ianuarie 1930, art. 2 și art. 3.), dar „prefecții de județ și funcționarii administrativi care formează cabinetul prefectului, *prim-pretorii*, pretorii și secretarii de plăși vor avea atribuțiunile și vor funcționa în conformitate cu dispozițiunile legii pentru organizarea administrațiunii locale”. Se confirmă astfel menținerea atribuțiilor prefectului ca funcționar de stat, stabilite prin legea din 1929. Regulamentul stabilește numărul funcționarilor precum și categoriile de funcții din administrația exterioară Ministerului de Interne: prefecturi (prefect, 1 șef birou clasa II, 1 impiegat, 1 dactilograf) și plăși (*prim-pretor*, 1 secretar de plasă). În acest sens, vezi Györke 2010, p. 79-96.

¹⁵ SJHAN, fond *Tribunalul Hunedoara Deva*, acte înregistrate, dos. 13/1933, f. 20.

Procesul s-a întins pe parcursul mai multor luni, și, la 17 noiembrie 1933, Tribunalul Hunedoara, secția I, a decis condamnarea acuzatului la plata unei amenzi de 500 de lei pentru delictul de „injurie prin presă” împotriva reclamantului Petru Groza, amendă care, în caz de neplată, se transforma în 10 zile de închisoare corecțională și obliga pe inculpat să suporte cheltuielile de publicare a sentinței în ziarul *Gazeta Hunedoarei*. Herbay nu a renunțat și, prin apărătorul său, a apelat la calea de contestare a sentinței, introducând recurs la 5 ianuarie 1934 și solicitând rejudecarea cauzei și anularea hotărârii judecătorești de către instanța superioară, Curtea de Apel Cluj.

Documentele aflate în posesia Serviciului Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale nu aduc o lumină finală asupra acestui proces, însă, indiferent de soluția definitivă, este suficient să înțelegem traiectoria vieții politice interbelice hunedorene desfășurată la cote maxime, cu pasiune și ardoare de către toți jucătorii politici. Pe de altă parte, ele portretizează și aduc o imagine inedită asupra cameleonului politician ardelean care și-a dedicat întreaga viață crezului său politic, practicat indiferent de baricada aleasă.

List of illustration

Fig. 1 – Petru Groza in Alba Iulia on the occasion of the distribution of land to peasants (1947)

Fig. 1 – Petru Groza la Alba Iulia cu ocazia împroprietăririi țăranilor (1947)
(Colecția Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, inv. CF. 3327)

Abrevieri bibliografice

- Bîțfoi 2004 – Dorin Liviu Bîțfoi, *Petru Groza, ultimul burghez: o biografie*, București, 2004
- Groza 2003 – Petru Groza, *Adio lumii vechi! Memorii*, București, 2003
- Györke 2010 – Zoltan Györke, „Instituția Prefecturii în perioada interbelică (1923-1938). Proiecții legislative”, în *Revista Transilvană de Științe Administrative*, 3 (27), 2010, p. 79-96
- Lazăr 2002 – Ioachim Lazăr (coordonator), *Dr. Petru Groza în istorie – Mărturii și documente*, Deva, 2002
- Lazăr 2018 – Ioachim Lazăr, *Hunedoreni și Marea Unire*, Deva, 2018
- Neagoe 1995 – Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României Mari de la începuturi – 1859 până în zilele noastre – 1995*, București, 1995
- Rabinovici 1982-1983 – Herbert Rabinovici, „Participarea dr. Petru Groza la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918”, în *Sargetia*, XVI-XVII, 1982-1983, p. 443-455
- Sigmirean 2000 – Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000
- SJHAN Hunedoara – Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale
- Stoica 2008 – Stan Stoica (coordonator), *Dicționar biografic de istorie a României*, București, 2008
- Șuiaga 2011 – Victor I Șuiaga, *Deva. Contribuții monografice*, Deva, 2011

**NARAȚIUNI ÎN PROCESELE-VERBALE DE INTEROGATORIU ALE
SECURITĂȚII: CRONOLOGIA ANCHETEI
„RUGULUI APRINS” DE LA ANTIM***

IOANA-ZOIA URSU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia/
Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia

**Narratives Inside the Interrogation Documents of the Securitate: the Chronology of the
Investigation of the ”Burning Bush” from Antim**

ABSTRACT

The present paper offers insight into the content of the interrogation records from the 1958 criminal investigation of the Burning Bush group of clergy and intellectuals. Most of these intellectuals and clerics were arrested in June 1958, after several years of informative surveillance by the Securitate, and underwent a long investigation throughout the summer of 1958. Their trial took place in October and November, and their prison sentence was finally received in November. Most of them served political detention until 1963 or 1964, with leader hieroschemamonk Daniil dying in prison and writer Vasile Voiculescu soon after finishing his sentence. The following research explores the interrogation documents created by the Securitate during the investigation from the summer 1958, establishing a chronology of the investigation, while discussing the existent narratives and the Securitate’s attempt of generating a coherent discourse on the group’s culpability.

Cuvinte-cheie: represiune politică, represiune religioasă, analiza discursului, arhivele Securității, clerici și intelectuali în comunism

Key words: political repression, religious repression, discourse analysis, Securitate archives, clergy and intellectuals during communism

Intelectualii „Rugului Aprins” nu sunt celebri în peisajul universului concentraționar românesc pentru afilierea lor politică, ideologică sau pentru rezistența armată împotriva regimului comunist lipsit de legitimitate, ci pentru experiența lor spirituală și un mod de a fi liber al intelectualului în Biserică. Ei continuă să atragă atenția cercetătorilor din diferite sfere de studiu (istorie, teologie, antropologie, literatură) și e foarte posibil ca interesul pentru evenimentele de la Antim și experiența acestor prieteni-intelectuali-clerici în anii comunismului să rămână în continuare un magnet pentru dorința noastră de cunoaștere a

---

* Acknowledgement: Această lucrare a fost realizată cu sprijinul proiectului POCU 153770, cu titlul: „Accesibilitatea cercetărilor avansate pentru o dezvoltare economică sustenabilă – ACADEMIKA”, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Capital Uman 2014 – 2020.

trecutului și a formelor de *convivialitate spirituală* pe care istoria le ascunde, chiar și în timpurile ei întunecate și vitrege.

Proiectul cu valențe spirituale și religioase, inițiat la invitația mitropolitului Tit Simedrea la Cernăuți, în 1943¹, sub forma unei retrageri spirituale, avea să fie transpus fericit, de la mijlocul anilor 1940, în spațiul Mănăstirii Antim, într-o îmbinare de spiritualitate și cultură ce păstra în centrul ei practica Rugăciunii inimii (ce mai este numită și a minții, rugăciunea neîncetată sau rugăciunea lui Iisus)². Acești ani au fost zugrăviți viu în memoria participanților³, însă întâlnirile de la Antim aveau să se încheie în 1948, odată cu instaurarea regimului comunist, schimbarea starețului mănăstirii (arhimandritul Vasile Vasilache a fost înlocuit cu Valerian Zaharia) și interzicerea de către regim a tuturor asociațiilor și a formelor de întrunire (aprilie 1948). Principalii membri clerici participanți la întâlnirile de la Antim au fost dispersați la diferite mănăstiri din țară (Sandu Tudor/ieromonahul Agaton, la Mănăstirea Crasna, județul Gorj, de unde avea să fie arestat și închis în perioada 1950-1952; arhimandritul Benedict Ghiuș și fratele Andrei Scrima, la Mănăstirea Neamț; arhimandritul Sofian Boghiu și ieromonahul Felix Dubneac, la Mănăstirea Plumbuita).

Pe la mijlocul anilor '50, după eliberarea din închisoare a ieromonahului Agaton, tunderea lui în schima mare monahală cu numele de Daniil și stabilirea lui în Neamț, ca stareț al schitului Rarău (1953), principalii prieteni-participanți la întâlnirile de la Antim se regăsesc unii pe alții periodic în București. Ghiuș și Scrima revin la București în 1953-1954, iar ieroschimonahul Daniil părăsește și el ocazional Schitul Rarău pentru păstrarea legăturilor cu vechile cunoștințe aflate la București și în preajma Patriarhiei. Au loc revederi și reuniuni, și, în cele din urmă, câțiva din vechii prieteni ajung să se întâlnească în casa fostului profesor universitar Alexandru Mironescu, prieten apropiat al ieroschimonahului Daniil (Sandu) Tudor. Discuțiile lor, așa cum obișnuiau și în vremea întâlnirilor de la Antim, cuprindeau subiecte de spiritualitate, cu ocazionale discuții provocate de situația politică internă și externă.

Tot în aceeași perioadă, studentul George Văsâi face cunoștință cu ieroschimonahul Daniil și, în urma unei excursii la mănăstiri, împreună cu alți doi colegi de la Facultatea de Arhitectură, ajunge să se apropie de grupul vechilor prieteni și clerici de la Antim.

---

¹ Intitulat *Șapte zile de priveghere* și născut în urma colaborării dintre ziaristul Sandu Tudor și mitropolitul Tit Simedrea, evenimentul a constat într-o serie de conferințe, dezbateri și discuții la care și-au dat concursul: Alexandru Mironescu, Alexandru Elian, Paul Sterian, Petre Manoliu, Anton Dumitriu, arhim. Benedict Ghiuș, pr. Nicolae M. Popescu și Sandu Tudor. Subiectele alese pentru dezbateri se refereau la spiritualitate, apologetică și mistică ortodoxă (vezi Plămădeală 2002, p. 26).

² „Doamne, Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă pe mine păcătosul!” e o rugăciune cu o bogată tradiție ascetică și mistică în creștinismul ortodox.

³ Scrima 1996.

Acești câțiva studenți de la Arhitectură, împreună cu fiul profesorului Mironescu, Șerban (student la Litere), participă și ei periodic la întâlnirile care au loc în apartamentul familiei Mironescu din strada Vasile Lascăr, nr. 23-25. Tinerii se apropie de credința creștină, încep să îi frecventeze pe părinții Benedict Ghiuș și Sofian Boghiu pentru spovedanie și îndrumare, iar unii dintre ei se întâlnesc separat pentru discuții spirituale sau pentru a se ruga împreună⁴.

La sfârșitul anului 1956, o semnalare este făcută Securității cu privire la faptul că „Arhimandritul Ghiuș Benedict împreună cu călugărul Sandu Tudor au format în București un grup dușmănos din studenți de la Institutul de Arhitectură, grup care ține ședințe secrete în casa prof. Mironescu Alex.”⁵. În urma acestui denunț, Securitatea deschide un dosar de verificare⁶, care se transformă mai apoi în dosar de urmărire informativă de grup⁷, astfel încât, pe parcursul anului 1957 și în prima jumătate a anului 1958, Securitatea documentează acțiunile persoanelor participante la întâlniri sau chiar ale cunoștințelor apropiate ale familiei Mironescu.

În luna iunie 1958, au fost arestate un număr de 16 persoane⁸ considerate ca fiind în legătură cu aceste întâlniri, sub acuzația de a fi alcătuit un „grup subversiv” care „desfășura activitate subversivă sub masca misticismului religios”⁹ și care fusese încadrat la categoria de evidență operativă a Securității drept „activitate subversivă organizată în grup dusă sub masca cultului ortodox”.

Activitatea tuturor celor 16 arestați în iunie 1958 avea prea puțină legătură cu întâlnirile „Rugului Aprins” de la Antim și nu avea suficientă legătură cu întâlnirile din casa familiei Mironescu. Cu toate acestea, organele de represiune au propus falsa narațiune a unui grup coerent, coagulat și bine organizat, care prezintă atitudini dușmănoase față de regim și care complotează împotriva statului, continuând vechea activitate a unei asociații cunoscute sub numele „Rugul Aprins”. Lotul arestaților din iunie 1958 va ajunge, așadar, să fie cunoscut drept lotul „Rugului Aprins”, chiar dacă membrii lui nu au avut întotdeauna legătură directă cu întâlnirile de la Antim din anii 1945-1948.

Ancheta s-a desfășurat din a doua jumătate a lunii iunie 1958 până în septembrie 1958, în timp ce procesul a continuat pe parcursul lunii octombrie, sentința cu nr. 125 fiind pronunțată de Tribunalul Militar al Regiunii a II-a Militare

---

⁴ ACNSAS, Fond Informativ, dos. 2214, vol. 3, f. 148.

⁵ ACNSAS, Fond Informativ, dos. 2214, vol. 1, f. 1.

⁶ *Loc. cit.*

⁷ *Loc. cit.*

⁸ Sandu Tudor, Alexandru Făgețeanu, Benedict Ghiuș, Roman Braga, Sofian Boghiu, Felix Dubneac, Arsenie Papacioc, Alexandru Mironescu, George Văsâi, Șerban Mironescu, Nicolae Rădulescu, Grigore Dan Pistol, Gheorghe Dabija, Vasile Voiculescu, Dumitru Stăniloae, Emanoil Mihăilescu.

⁹ ACNSAS, Fond Informativ, dos. 2214, vol. 1, f. 10.

în ședința publică din 8 noiembrie 1958¹⁰. Recursurile depuse au fost lipsite de rezultat¹¹, așa încât cei arestați au executat în cele din urmă detenție în penitenciarul Aiud (Daniil Sandu Tudor, Alexandru Mironescu, Dumitru Stăniloae, Sofian Boghiu, Adrian Făgețeanu, Arsenie Papacioc, Felix Dubneac, Benedict Ghiuș, Vasile Voiculescu), Jilava (Al. Mironescu, George Văsâi, D. Stăniloae, S. Boghiu, Nicolae Rădulescu, B. Ghiuș, V. Voiculescu), Gherla (G. Văsâi, Emanoil Mihăilescu, Grigore Dan Pistol, Gheorghe Dabija), Periprava (Roman Bragam, Șerban Mironescu, Emanoil Mihăilescu, N. Rădulescu), Salcia (G. Văsâi, Ș. Mironescu, Em. Mihăilescu, R. Braga, N. Rădulescu, Gh. Dabija), Giurgeni (Ș. Mironescu, R. Braga, N. Rădulescu), Galați (S. Boghiu, B. Ghiuș) și Ostrov (Ș. Mironescu, S. Boghiu, R. Braga, A. Făgețeanu, F. Dubneac, B. Ghiuș)¹².

Activitatea celor arestați¹³ în lotul „Rugului Aprins” fusese anterior documentată de lucrătorii Securității în cadrul a două acțiuni informative: pe de o parte, dosarul deschis în ianuarie 1957¹⁴ de către Biroul I al Serviciului IV al Direcției a III-a a Securității, (în care erau cuprinși cei care se întâlneau în București, acasă la Alexandru Mironescu), iar pe de altă parte, exista deja o acțiune informativă în desfășurare (un dosar de verificare transformat în dosar de urmărire informativă grup¹⁵, în februarie 1956¹⁶, de către Direcția Regională Suceava a Ministerului Afacerilor Interne, care-l avea ca titular pe Alexandru Teodorescu/Sandu Tudor (ieroschimonahul Daniil), suspect de activitate legionară desfășurată sub masca religiei¹⁷; în acest dosar informativ al Regiunii Suceava apar menționați și călugării Arsenie Papacioc, Roman Braga, Adrian Făgețeanu, Leonida Plămădeală, Paulin Lecca și mănăstirile Sihăstria, Slatina și Rarău și se urmărește ceea ce Securitatea consideră a fi „activitate dușmănoasă organizată”¹⁸.

Supravegherea informativă a călugărilor (și a clericilor, în general) bănuți a manifesta „atitudini” sau „activitate dușmănoasă” nu era o noutate; încă din 1949, recomandările Serviciului Culte și Secte al Securității atrag atenția cu

¹⁰ ACNSAS, Fond Penal, dos. 202, vol. 4, f. 216-230.

¹¹ Cu excepția studentului Grigore Dan Pistol, a cărui detenție este computată în 17 aprilie 1959; *loc. cit.*, f. 325.

¹² Conform fișelor matricole nominale, consultate la <https://iicmer.ro/fise-matricole-nou/?drawhttps://www.iicmer.ro/fise-matricole-nou/?drawerer>, accesat la data de 15.05.2023.

¹³ În luna februarie 1958 este arestat primul membru al lotului, ieromonahul Adrian Făgețeanu. Arestarea lui poate fi pusă în legătură cu identitatea politică anterioară a lui Adrian Făgețeanu (fost comisar de poliție la Fălticeni și Bacău, arestat în 1941 și condamnat la 5 ani de închisoare în contextul rebeliunii legionare, apoi rearestat între 1950-1956). Restul membrilor au fost arestați în noaptea de 13/14 iunie 1958.

¹⁴ ACNSAS, Fond Informativ, dos. 2214, vol. 1-6.

¹⁵ ACNSAS, Fond Informativ, dos. 211015, vol. 1-3.

¹⁶ ACNSAS, Fond Informativ, dos. 211015, vol. 1, f. 1.

¹⁷ *Loc. cit.*

¹⁸ *Loc. cit.*, f. 307.

privire la sarcina instituției represive de a „demasca elementele care se folosesc de masca religiei pentru a instiga împotriva regimului”¹⁹ și avertizează că, pe măsura lichidării dușmanilor politici, „elementele dușmănoase [...] se vor refugia în număr crescând în activitatea sub mască religioasă, astfel că problema cultelor va crește și va deveni din ce în ce mai ascuțită, nu numai în viitorul imediat, dar și în viitorul ceva mai îndepărtat”²⁰. Sub lupa Securității s-au aflat atât preoții de mir²¹, cât și călugării²².

O notă a DGSP²³ din 1950 remarca faptul că „manifestările dușmănoase din ce în ce mai dese” împotriva regimului „se datoresc în primul rând atmosferei întreținute de [...] elemente ostile”; constatările Securității plecau de la călugări care ascunseseră sau ajutaseră legionari, care au trimis ajutoare alimentare greco-catolicilor reținuți la mănăstirea Căldărușani, călugări sau călugărițe care „tănuiseră armament sau muniții”²⁴, însă ajungeau să-i includă și pe monahii care nutreau „sentimente ostile regimului actual”, aveau idei „antisovietice”²⁵; pe cei care țineau „predici cu caracter ostil regimului, arătând că orice schimbare omenească nu se poate face decât numai prin credință”²⁶, sau pe cei care erau „element antidemocratic”²⁷, „element ostil regimului” ce purta „discuții antidemocratice”²⁸ cu cei din jur. După enumerarea călugărilor și călugărițelor în cauză, închinoviați în mănăstiri de pe toată suprafața țării, concluzia DGSP, în septembrie 1950, era că, „prin legăturile și comentariile lor, aceste elemente creează în rândul mănăstirilor respective o stare de spirit nefavorabilă regimului, prielnică înjghebării organizațiilor subversive, adăpostirii elementelor dușmănoase [...]”²⁹.

Regimul comunist se instaurase deplin în România abia în 1948 și demarase acțiuni ample de represiune împotriva dușmanilor săi politici. Însă, în anul 1950, regimul ținea cont încă și de grupurile de rezistență anticomunistă din munți sau de alte potențiale amenințări la stabilitatea sa. Nu aceeași era situația în 1958, când regimul a declanșat încă un val represiv pe fondul retragerii trupelor Armatei Roșii de pe teritoriul României.

La sfârșitul anului 1958, un nou regulament al mănăstirilor era elaborat de către Departamentul Cultelor, care prevedea printre categoriile de persoane

---

¹⁹ Păiușan, Ciuceanu 2001, p. 147.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 183.

²² *Ibidem*, p. 204.

²³ Direcția Generală a Securității Poporului, titulatura Securității în perioada august 1948-martie 1951.

²⁴ Păiușan, Ciuceanu 2001, p. 204.

²⁵ Precum Vasile Vasilache (*ibidem*, p. 209).

²⁶ Precum Sofian Boghiu (*ibidem*, p. 206).

²⁷ Precum Felix Dubneac (*ibidem*).

²⁸ Precum Andrei Scrima (*ibidem*).

²⁹ *Ibidem*, p. 214.

excluse de la intrarea în monahism „elementele contrarevoluționare“, precum și pe cei cunoscuți cu „manifestări dușmănoase“ la adresa regimului comunist³⁰.

Așadar, obsesia Securității pentru identificarea manifestărilor dușmănoase în rândurile Bisericii și suspiciunea constantă de activitate subversivă dusă sub masca religiei sau sub masca cultului ortodox fusese constantă încă de la începuturile regimului. De-a lungul timpului, ea a rămas consecventă în rândurile lucrătorilor de Securitate, condiționați, prin natura muncii lor, să identifice astfel de manifestări în vederea lichidării lor.

Deseori, poziția cadrelor Securității de executați direcți ai politicilor represive a condus la citirea în cheie „dușmănoasă” sau „subversivă” a unor activități religioase sau demersuri spirituale care nu reprezentau amenințări reale la ordinea statului; interpretarea lor ca atare, în special în cadrul unui regim ilegal, a cărui conducere deținea și folosea activ instrumentele represive pentru eliminarea și epurarea tuturor dușmanilor, reali sau imaginați, oferă definiția abuzurilor și nedreptății încarcerărilor cu rațiuni politice.

În această cheie trebuie citită inclusiv redactarea proceselor-verbale de interogatoriu care consemnează desfășurarea anchetei lotului „Rugului Aprins” („Teodorescu Alexandru și alții”) pe parcursul verii anului 1958.

Studiul de față este, așadar, dedicat evenimentelor petrecute în vara lui 1958, din momentul arestării până la încheierea anchetei. Toate documentele care țin de desfășurarea anchetei, din momentul arestării până la proces (precum și documentele din timpul detenției), sunt cuprinse în zece din cele unsprezece volume ale Dosarului cu numărul 202 din Fondul Penal al Arhivei Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS).

Primele două volume ale dosarului conțin cu precădere procesele-verbale de interogatoriu și de confruntare ale acuzaților, alături de procesele-verbale de interogare a martorilor, în următoarea ordine: Teodorescu Alexandru (volumul 1, f. 13-52), Făgețeanu Alexandru (f. 69-163), Ghiuș (Vasile) Benedict (f. 214-248), Braga Roman (f. 268-318), Boghiu (Serghie) Sofian (f. 330-358), Dubneac (Petre) Felix (f. 369-418), Papacioc (Anghel) Arsenie (volumul 2, f. 43-113), Mironescu Alexandru (f. 124-173), Văsai George (f. 187-234), Mironescu Șerban (f. 245-313), Rădulescu Nicolae (f. 326-348), Pistol Grigore Dan (f. 359-375), Dabija Gheorghe (f. 387-394), Voiculescu Vasile (f. 402-421), Stăniloiaie Dumitru (f. 430-443), Mihăilescu Emanoil (f. 452-467).

Al treilea volum, în număr de doar 33 de file, cuprinde „materiale corp delict privind activitatea contrarevoluționară”³¹, o gamă variată de copii după articole de ziar aparținând lui Sandu Tudor, copii după manuscrise și poezii ale

³⁰ Enache 2009.

³¹ ACNSAS, Fond Penal, dos. 202, vol. 3, f. 4.

lui Vasile Voiculescu, fițuici cu note aparținând lui Benedict Ghiuș³². Cel de-al patrulea volum continuă seria acestor „materiale corp delict” cu articole din ziare aparținând lui Alexandru Mironescu (f. 112-126), alături de diferite acte ale arestării, anchetei și procesului, cum sunt: procesele-verbale de sechestru asupra bunurilor (Vasile Voiculescu, D. Stăniloae, Em. Mihăilescu), procese-verbale de interogatoriu de inculpat (în ședința publică din 29 octombrie 1958) pentru toți cei 16 acuzați (f. 54-74), urmate de depoziții de martor (f. 75-96), cereri de martori sau de probe din partea acuzaților, lista cu martori propuși de unii dintre acuzați (f. 97-105), urmate de o aglomerare de acte produse în cadrul procesului: adrese pentru luare de cunoștință a datelor judecării, dovezi de primire a mandatelor, mandate de aducere, scurte note de susțineri orale depuse de unii dintre acuzați etc., apoi, urmând sentinței date în ședința publică din 8 noiembrie 1958³³, cererile de recurs – însoțite de actele aferente – pentru fiecare dintre cei șaisprezece acuzați (f. 231-296); se mai adaugă câteva acte referitoare la starea de sănătate a lui Pistol Grigore Dan și documentele privitoare la computarea stării sale de detenție.

Cel de-al cincilea volum continuă cu actele procesului: delegații pentru avocați (f. 5-21), motivele de recurs depuse de inculpați (f. 24-62), amânări succesive ale unor ședințe de judecată, mandate de executare a pedepsei, înștiințări, adrese, extrase de sentință, sechestrul asupra bunurilor lui Sandu Tudor (însoțite de procedurile birocratice aferente), o listă de cincizeci de pagini cu cărțile (1529 de titluri, plus articole) sechestrate lui Sandu Tudor (f. 136-186); procese-verbale de sechestru, confirmări de primire a documentelor la penitenciarul Jilava, borderouri și fișe de înmatriculare la Jilava (pentru toți acuzații, f. 252-370); mai sunt cuprinse acte de admitere a recursului în supraveghere, acte de grațiere, casare a hotărârilor și încetarea urmăririi penale.

Al șaselea volum din fondul Penal cuprinde acte din detenție și materiale informative mai vechi: fișe de caracterizare, investigații, note informative, denunțuri, referate, fișe medicale, fișe de încarcerare, certificate medicale etc. pentru diferiți acuzați din lot (Dan Grigore Pistol, Vasile Voiculescu, Arsenie Papacioc, Emanoil Mihăilescu etc.). Același tip de acte continuă și în volumul 7: rapoarte din detenție privind atitudinea deținuților, foi de transfer, bonuri de depunere a bunurilor la intrarea în închisoare, fișe medicale, adevăruri de caracterizare, mandate de transfer ș.a. pentru deținuții: Văsâi Gheorghe (George), Rădulescu Nicolae, Ghiuș Vasile Benedict (f. 86-114), Braga Roman (f. 123-165), Boghiu Sofian (f. 191-247), Dubneac Felix (f. 289-311), Papacioc Arsenie (f. 276-364), Făgețeanu Adrian (f. 324-423).

Al optulea volum reprezintă dosarul de control al anchetei și conține toate procesele-verbale de interogatoriu ale acuzaților: Mironescu Alexandru (f. 1-34),

³² *Loc. cit.*, f. 26.

³³ ACNSAS, Fond Penal, dos. 202, vol. 4, f. 216-230.

Dubneac Felix (f. 35-48, 125-140), Ghiuș Benedict (f. 49-66, 141-144), Braga Roman (f. 97-122), Mironescu Șerban (f. 152-155), Arsenie Papacioc (f. 167-173), George Văsâi (f. 178-184). Volumul al nouălea conține ordonanțe de reținere, mandate de arestare, procese-verbale de percheziție, ordonanțe de sechestrul, adeverințe de locuire și proprietate, documente privind sechestrul și păstrarea obiectelor personale, procuri, declarații privind obiectele sechestrate pentru acuzații Sandu Tudor, Alexandru Mironescu, George Văsâi, Făgețeanu (Alexandru) Adrian, Voiculescu Vasile, Stăniloie Dumitru, Mihăilescu Emanoil, Ghiuș Benedict. Al zecelea volum al dosarului continuă cu același tip de acte pentru acuzații Braga Roman, Mironescu Șerban, Pistol Grigore Dan, Dubneac Felix, Boghiu Sofian, Papacioc Anghel, Dabija Gheorghe și Rădulescu Nicolae, în timp ce ultimul volum al dosarului 202 (fostul dosar 113668 din Arhiva Ministerului de Justiție, Direcția Instanțe Militare), al unsprezecelea, îl constituie recursul în anulare al procesului, început în 1995 și terminat în 1996.

În ansamblul lui, Dosarul nr. 202, al lotului „Teodorescu și alții”, funcționează ca un mozaic de informații disparate ce privesc atât desfășurarea anchetei, cât și procesul sau detenția celor 16 persoane arestate. De-a lungul desfășurării anchetei au fost, de asemenea, reactualizate documente din anchete mai vechi sau care atestau activitatea politică anterioară a celor arestați (considerată *a priori* un element de vinovăție).

Narațiunea generală care unește, în *background*, toate aceste documente este presupusa demonstrație a faptului că *dușmanul* uneltește împotriva statului, iar acest complot, concretizat în existența și reuniunile periodice ale unui grup subversiv care duce activitate dușmănoasă, a fost identificat și suprimat de către brațul regimului.

Firește, o astfel de narațiune totalizantă este dificil de forțat asupra unor acțiuni și contexte deloc coerente ce includeau 16 persoane care nu aveau în totalitate legături unele cu celelalte. De aceea, este deosebit de interesantă și relevantă încercarea de a impune o ordine tuturor elementelor narative disparate (întâlniri între cunoscuți, vechi articole de presă scrise în perioada interbelică³⁴, literatură religioasă, excursii la mănăstiri, participarea la viața liturgică a bisericii), astfel ca ele, însumate, să demonstreze realitatea unei amenințări la adresa regimului.

Această coerență, avid afirmată în sentința dată lotului în luna noiembrie, este, de fapt, obținută prin asamblarea conținutului proceselor-verbale de interogatoriu redactate în timpul anchetei, pe parcursul verii anului 1958.

Cum a decurs, așadar, ancheta „Rugului Aprins”?

Primul arestat a fost Adrian Făgețeanu, în februarie 1958. Primele procese-verbale din interogatoriile sale datează din martie 1958 și vizează legăturile lui cu

---

³⁴ *Loc. cit.*, f. 112-126.

foști legionari, precum și presupusa activitate dușmănoasă dusă sub masca religiei, ordonanța de punere sub învinuire din 16 martie 1958³⁵ înregistrând infracțiunea Articolului 209 pct. 1 din Codul Penal³⁶.

Următoarele procese-verbale de interogatoriu datează abia de după arestarea majorității membrilor, în 14 iunie 1958 (Sandu Tudor, Benedict Ghiuș, Roman Braga, Sofian Boghiu, Felix Dubneac, Arsenie Papacioc, Alexandru Mironescu, George Văsâi, Șerban Mironescu). Așadar, la mijlocul lunii iunie 1958, interogatoriile se concentrau asupra identificării activității politice, a trecutului sau legăturilor legionare ale membrilor grupului, așa cum indică procesele-verbale din perioada 14 iunie 1958 – 22 iunie 1958. Anchetatorii par să fie interesați de orice înseamnă activitate dușmănoasă, activitate politică sau activitate politică împotriva regimului.

Pe de o parte, este reluată în atenție activitatea legionară anterioară a lui Anghel (Arsenie) Papacioc, Adrian Făgețeanu și Roman Braga (care executaseră deja detenție politică și fuseseră eliberați între timp), iar pe de altă parte, anchetatorii încearcă să identifice natura politică a activității spirituale a celor arestați – fără succes. Preț de aproape două săptămâni, ancheta se lovește de refuzul celor arestați de a recunoaște că ar fi desfășurat activitate subversivă. Un exemplu relevant se regăsește în procesul-verbal de interogatoriu luat lui Alexandru Mironescu în data de 15 iunie 1958:

- „ – Declară ce activitate politică a desfășurat Sandu Tudor?
  - Sandu Tudor nu a desfășurat nicio activitate politică niciodată.
  - Răspunsul dtale. nu corespunde adevărului, deoarece este cunoscut faptul că Sandu Tudor a desfășurat activitate politică. Ți se cere să declari adevărul?
  - Îmi mențin răspunsul de mai sus, în sensul că Sandu Tudor nu a desfășurat nicio activitate politică. Declar acest lucru deoarece eu nu l-am auzit niciodată să-mi vorbească despre vreo activitate politică pe care ar desfășura-o.
- Sandu Tudor îmi vorbea numai despre activitatea sa ca scriitor; mi-a citit poezii din volumul intitulat «Comornic» publicat de el în tinerețe, mi-a citit din acatistul «Rugului Aprins al Maicii Domnului» și din manuscrisele sale pe care le-a scris în anii 1957-1958, precum și din alte scrieri ale sale.”³⁷

³⁵ ACNSAS, Fond Penal, dos. 202, vol. 1, f. 112-113.

³⁶ „Constituie infracțiune de uneltire contra ordinii sociale și se pedepsește cu munca silnică de la 15-25 de ani și degradarea civică de la 5-10 ani faptul de a iniția sau constitui, în țară sau în străinătate, organizații sau asociații care au drept scop schimbarea ordinii sociale existente în stat sau a formei de guvernământ democratice, ori de a activa în cadrul unei asemenea organizații sau asociații, ori de a adera la acestea” (Codul Penal 1961, p. 119-120).

³⁷ ACNSAS, Fond Penal, dos. 202, vol. 2, f. 124.

De asemenea, anchetatorii încearcă să identifice conținutul politic al lucrărilor scrise de Sandu Tudor și citite în cadrul întâlnirilor celor apropiați, însă se lovesc de realitatea conținutului spiritual al materialelor și discuțiilor presupuse ca dușmănoase. Același interogatoriu continua:

- „– Ce conținut au lucrările lui Sandu Tudor?
- Lucrările lui Sandu Tudor, toate au un caracter religios.
- În afară de cele declarate mai sus, ce alte discuții s-au mai purtat?
- Toate discuțiile care s-au purtat la domiciliul meu au avut un caracter religios.
- Ce discuțiuni dușmănoase regimului s-au purtat cu ocazia întrunirilor ce au avut loc la domiciliul dtale?
- Nu s-a purtat nicio discuție cu caracter dușmănos regimului din R.P.R.
- Răspunsul dtale nu corespunde adevărului; ți se cere să declari ce discuții dușmănoase regimului s-au purtat cu ocazia întrunirilor ce au avut loc la domiciliul dtale?
- Niciodată nu s-au purtat discuții dușmănoase regimului democrat din R.P.R.”³⁸

În paralel, anchetatorii pun întrebări despre activitatea legionară precedentă a lui Anghel Papacioc, Roman Braga, Adrian Făgețeanu, însă aceasta fusese deja dovedită și cei anchetați efectuaseră deja detenție. Miza era demonstrația activității dușmănoase duse sub masca religiei, de după eliberarea din închisoare și până în 1958. Cei anchetați par să afirme că natura activității lor a fost una spirituală și nu politică, însă posibile reformulări ale răspunsurilor consemnate în procesele-verbale de interogatoriu deturneză sensul înspre asumarea vinovăției unei activități împotriva statului duse sub masca religiei³⁹.

Pe parcursul desfășurării interogatoriilor, survine însă o intervenție instituțională. La data de 23 iunie 1958, șeful de serviciu, maior D.C. Șican, și șeful Direcției a III-a din cadrul Ministerului Afacerilor Interne, lt. col. N. Budișteanu (înlocuit de lt. col. Zambeti H.), semnează o notă⁴⁰ adresată șefului Direcției a VIII-a (Anchete)⁴¹, în fapt, un material destinat pentru „interesul bunei desfășurări a cercetărilor”. Direcția a III-a consideră „că este necesar [...] să vă dăm unele indicații în privința problemelor mai importante ce interesează în mod deosebit munca operativă a organelor noastre pe linia activității contrarevoluționare dusă de călugării ortodocși”⁴².

³⁸ *Loc. cit.*, f. 125-126.

³⁹ Așa cum se observă în procesele-verbale de interogatoriu luate, de pildă, lui Roman Braga (ACNSAS, Fond Penal, dos. 202, vol. 1, f. 277-279).

⁴⁰ Strict secretă.

⁴¹ Securitatea 2006, p. 93.

⁴² ACNSAS, Fond Penal, dos. 202, vol. 8, f. 188.

Posibil nemulțumiți de rezultatele insuficient de concludente ale primelor anchete și procese-verbale de anchetă obținute imediat după arestare, Direcția a III-a, cea care îi supraveghease pe membrii grupului arestat vreme de câțiva ani, stabilește ca necesară în primul rând „clarificarea activității legionare duse sub masca monahismului de către călugării legionari Benedict Ghiuș, Sofian Boghiu și ceilalți complici ai lor”⁴³; în acest context, recomandarea este să se pună accent pe „materialele din care rezultă că Benedict Ghiuș împreună cu călugării Sandu Tudor, Sofian Boghiu și Felix Dubneac, toți foști legionari, au organizat în București un grup dușmănos format din studenți de la institutul de arhitectură și dintre clericii reacționari, grup ce ține ședințe secrete la locuința lui Mironescu Alex., cât și în cadrul mănăstirii Plumbuita și a căruia activitate coincide cu activitatea fostei asociații anticomuniste «Rugul Aprins», care are ca scop de a pregăti pe membrii grupului în spirit mistic naționalist și a duce activitate legionară sub masca monahismului”⁴⁴.

Indicațiile detaliate pe mai mult de patru pagini cuprind teme și subiecte „necesar a se stabili”, în fapt, teme care trebuie demonstrate pe parcursul anchetei: „– Activitatea desfășurată de membrii grupului pe linia fostei așa zisă asociație religioasă «Rugul Aprins», în perioada 1946-1948. – Activitatea grupului desfășurată după anul 1946 când activitatea fostei asociații «Rugul Aprins» a fost desființată. – Care este forma prezentă de organizare a grupării dușmănoase «Rugul Aprins». – Cine sunt toate elementele care fac parte din această grupare. – Rolul conducător al lui Benedict Ghiuș și Sandu Tudor în cadrul grupului. – Legături superioare cu organizația legionară din țară și eventual din străinătate. – Cum acționau elementele conducătoare ale grupului pentru a imprima o linie dușmănoasă activității bisericii ortodoxe române”⁴⁵.

Trebuie observat că subiectele indicate în nota Direcției a III-a includ următoarea presupunere: că asociația religioasă „Rugul Aprins”, care activa în anii 1946-1948, și-a continuat de fapt, în mod ilegal, activitatea, că are o altă formă de organizare, cuprinzând alți membri („elemente”), că această organizație are legături cu organizația legionară din țară sau din exil și că elementele conducătoare ale grupului (Benedict Ghiuș și Sandu Tudor) imprimă o linie dușmănoasă activității.

Așadar, narațiunea pe care o stabilește implicit (și explicit) Securitatea este faptul că întâlnirile de la Antim de la mijlocul anilor 1940 au fost o expresie a activității Asociației „Rugul Aprins”; că această asociație a fost anticomunistă și că și-a continuat nemijlocit activitatea chiar și după 1948, când toate asociațiile și formele de asociere au fost interzise prin lege.

---

⁴³ *Loc. cit.*

⁴⁴ *Loc. cit.*

⁴⁵ *Loc. cit.*, f. 189.

În 1949, o notă a Securității care urmărea Mănăstirea Antim, menționa cum, „în timpul stăreției arhimandritului Vasilache, a fost primit în Antim fostul director al ziarului «Credința», Sandu Tudor, care în legătură cu arhimandritul Benedict Ghiuș și o sumă de generali deblocați și foști demnitari antonescieni au creat o asociație cu scopul mărturisit mistic, dar care în realitate are și implicații politice, manevrând din umbră și sub masca exercițiului mistic, pregătirea credincioșilor pentru rezistența față de democrație (s.n., I.U.). Asociația poartă curiosul nume de așezământ «Rugul Aprins al Maicii Domnului» – «închinat pentru o cercetare și trăire mai adânc a învățaturii și evlaviei ortodoxe». Activitatea se rezumă la «tot ceea ce poate împlini o viață launtrică adevărată, prin scris, prin cuvânt, prin trăire proprie sau înfăptuire»⁴⁶.

În ciuda scopului exclusiv spiritual, întâlnirile „Rugului Aprins” de la Antim erau, încă din 1949, percepute ca o activitate cu implicații politice. Ironia face ca această notă datată 1949 să fi constituit baza evaluării activității de la Antim ca pe una a unei asociații anticomuniste, ceea ce a oferit suportul narativ pentru povestea uneltirii contra ordinii sociale propuse de ancheta Securității în 1958.

Materialul mai sus-menționat, trimis de Direcția a III-a Direcției a VIII-a, demonstrează întocmai nevoia de coerență narativă pe care Direcția a III-a o impune, direct interesată de a demonstra, în deplină concordanță cu scopul ei definitoriu, activitatea subversivă dusă sub masca religiei și sub masca monahismului. Un alt element considerat deosebit de important este problema „stabilirii activității grupului pe linia educării tineretului, în special a studenților, în spirit mistic-legionar și a rolului avut de prof. Mironescu Alex. în cadrul grupului pe această linie. [...] la dosar există materiale din care rezultă că Benedict Ghiuș și Sofian Boghiu, foști legionari, au atras la activitatea dușmănoasă a grupului o serie de studenți de la institutul de arhitectură și de la alte institute, ca Văsâi George, Pistol Gr. Dan, Popescu Anda, Rădulescu Nae, Săulescu Vintilă și alții. Sursa «Zamfir Pană» semnalează că în casa profesorului Mironescu Alex. [...] se țin ședințele grupului dușmănos «Rugul Aprins», conduse de călugării legionari Benedict Ghiuș și Sandu Tudor în scopul de a pregăti pe participanți într-un spirit mistic naționalist, precum și faptul că instigă pe studenții ce fac parte din grup împotriva regimului, imprimând ședințelor pe care le țin în casa lui Mironescu Alex. un spirit anticomunist⁴⁷. Alte teme recomandate de Direcția a III-a cuprind potențialele legături cu legionari ale membrilor grupului sau legăturile cu Andrei Scrima și episodul plecării sale în India.

După ce acest material parvine Direcției a VIII-a, direcția narativă a proceselor-verbale rezultate în urma interogatoriilor insistă asupra problemei

⁴⁶ ACNSAS, Fond DGSS, dos. 213/1949, f. 113.

⁴⁷ *Loc. cit.*, f. 190.

educației dușmănoase. De pildă, replici din interogatoriul luat în 1 iulie lui George Văsâi consemnează că:

„– Atât mie cât și grupului de studenți compus din Mironescu Șerban, Rădulescu Nicolae și Mihăilescu Emanoil, [Teodorescu Alexandru/Sandu Tudor] a căutat să ne arate în repetate rânduri că puncte din concepția materialistă vin să oprească pe om în evoluția lui spirituală. Îmbinarea educației religioase – pe care Teodorescu Alexandru ne-o făcea – cu elemente care atingeau concepția materialistă a tins să ne rupă de realitatea materială a vieții. Îmi dau seama că aceasta ducea la transformarea noastră în elemente ostile regimului din RPR. Pe această linie de educație, Teodorescu Alexandru a urmărit să ne atragă în rândurile monahismului (călugăriei) de unde să slujim unor concepții reacționare regimului din RPR”⁴⁸.

Aceleași idei se regăsesc și în celelalte procese-verbale de interogatoriu, iar direcția narativă imprimată detaliază activitatea dușmănoasă rezultată în urma educației mistico-naționaliste pe care cei mai în vârstă le-o făceau tinerilor, îndepărtându-i astfel de valorile materialiste și de activitatea politică în cadrul regimului.

După un iulie torid, au mai urmat și alte arestări: la 29 iulie (studentul Nicolae Rădulescu și tânărul Dan Grigore Pistol), la 5 august (scriitorul Vasile Voiculescu și medicul Gheorghe Dabija) și la 4 septembrie (părintele Dumitru Stăniloae). O ultimă arestare, surprinzătoare, apare după o vară de anchete. La 17 septembrie 1958 este reținut peste 24 de ore, iar apoi depus în arest studentul la arhitectură Emanoil Mihăilescu. Rememorând situația în cadrul unui interviu, Mihăilescu observa cum, atunci „când m-a arestat – a doua zi, când a venit să mai facă o percheziție acasă, i-a spus [ofițerul, n.a.] tatălui meu și mamei mele, zice: *Eh, a căzut și el ca musca-n lapte*. Nu că aș fi spus eu ceva, am ținut un discurs înflăcărat împotriva lui Lenin sau a lui Marx, nici vorbă. Nu era nicio acuză că aș fi zis nu știu ce, decât presupuneri că am participat la discuții dușmănoase. Și asta era o crimă. Cinci ani muncă silnică. Mi-a fost greu la început să mă obișnuiesc cu această condamnare, care mi se părea stupidă și nedreaptă. Eu înțeleg să capăt condamnare, dar pe niște treburi reale, pe care le făcusem și le săvârșisem, nu?”⁴⁹.

Procesul început în ziua de 29 octombrie 1958 s-a încheiat cu Sentința nr. 125, dată de Tribunalul Militar al Regiunii a II-a Militare în Dosarul nr. 2164/1958, la data de 8 noiembrie 1958, de către un Colegiu de fond compus din lt. col. Emil Hirsch (Președinte al Colegiului de fond), căpitan de justiție Fănică Munteanu (în calitate de judecător), lt. col. Horațiu Bob și maiorii Petre Țepordei și Nicolae Bălțatu (în calitate de asesori populari) și căpitan de justiție Mihail

⁴⁸ ACNSAS, Fond Penal, dos. 202, vol. 1, f. 201-202.

⁴⁹ Intervi cu Emanoil Mihăilescu realizat de Ioana Ursu, 25 noiembrie 2013, București, arhiva autoarei.

Răsuceanu (procuror militar), având ca secretar de ședință pe Gheorghe Pârvan. Cuprinsă pe 29 de pagini de arhivă, sentința acestui proces este relevantă pentru înțelegerea rațiunii de a fi, a exista și a acționa a aparatului represiv al Securității la mijlocul anilor 1950.

Sentința rezumă povestea vinovăției lotului „Rugului Aprins” astfel: ieroschimonahul Daniil (Alexandru Teodorescu/Sandu Tudor) nu a făcut altceva decât să continue activitatea pe care o dusesse „împotriva poporului” încă din perioada interbelică. Adrian Făgețeanu, Roman Braga și Arsenie Papacioc și-au continuat activitatea legionară, desfășurată chiar și după (!) ieșirea din închisoare. Mai mult, activitatea lor s-a conjugat cu cea a celorlalți membri ai lotului. Benedict Ghiuș, Sofian Boghiu și Alexandru Mironescu apar ca artizani ai organizării întâlnirilor și educării dușmănoase a tinerilor studenți care vizitau casa profesorului Mironescu sau participau la slujbe la mănăstirea Plumbuita. Felix Dubneac și Arsenie Papacioc apar în legătură cu un caiet de poezii compuse în închisoare de Radu Gyr. Studenții (George Văsâi, Șerban Mironescu, Nicolae Rădulescu, Emanoil Mihăilescu) apar ca vinovați în legătură cu întâlnirile de la Mironescu. Dumitru Stăniloae este și el vinovat pentru vizitele făcute acasă la Alexandru Mironescu. Vina lui Gheorghe Dabija – că se întâlnise cu unii din grup în cadrul unei lecturi a acatistului „Rugului Aprins”, dar și pentru că era un vechi cunoscut din vremea întâlnirilor de la Antim. Concluziile completului de judecată apar reluate periodic: vinovăția s-a confirmat pe baza propriilor declarații, coroborate cu mărturiile celorlalți anchetați, precum și a probelor aflate la dosar.

Acest delir narativ oferă o poveste în care deopotrivă legionari, anti-„democrați” și educatori în spirit „dușmănos” ai tineretului, converg în a lua parte la o asociație subversivă – „Rugul Aprins”, care întrunește elementele constitutive pentru a fi calificată drept uneltitoare împotriva ordinii sociale⁵⁰.

Însă chiar la o lectură inversă, dinspre sentință înspre faptul care, teoretic, ar fi reclamat sentința, observăm ușor că afirmațiile nu se susțin, că mult clamata coerență nu există și că, de fapt, cei 16 arestați nu au avut nici dorința, nici capacitatea, nici mijloacele și nici realitatea de a întemeia o organizație anticomunistă care să acționeze în vederea schimbării ordinii sociale existente.

Lotul „Rugului Aprins”, firește, nu a fost singurul grup arestat în anul 1958, astfel încât reprimarea membrilor acestuia, dar și modul în care arată dosarele represiunii, adică felul în care o narațiune coerentă a fost imprimată unor fapte disparate, nu constituie singurul exemplu din multitudinea de arestări efectuate în 1958. Mulți oameni au căzut pradă acestui val represiv al regimului, ale cărui rațiuni păreau să nu mai fie activitatea politică *reală* a celor arestați, ci *percepția* asupra celor considerați ostili, dușmănoși regimului – prin origine, atitudini, educație, valori sau scrieri literare.

⁵⁰ ACNSAS, Fond Penal, dos. 202, vol. 4, f. 227^v.

Dincolo de restituirile documentare și de încercările de interpretare a dosarelor provenite din arhiva Securității, rămân însă întrebări legate de natura abuzurilor regimului. Unde anume s-a aflat nedreptatea? În violența anchetelor, în ilegitimitatea regimului, în schimbările legislative, în interpretarea legii, în influența conducerii partidului asupra represiunii sau în narațiunea represivă însăși?

Abrevieri bibliografice

- ACNSAS – Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
Codul Penal 1961 – *Codul Penal. Text oficial cu modificările până la data de 1 decembrie 1960, urmat de o anexă de legi penale speciale*, București, 1961
Enache 2009 – George Enache, *Decretul 410/1959. Un scurt bilanț la 50 de ani de la adoptare*, în *Lumina*, <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/decretul-410-1959-un-scurt-bilant-la-50-de-ani-de-la-adoptare-37899.html> (accesat 13.05.2023)
Păiușan, Ciuceanu 2001 – Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu, *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist*, vol. 1: 1945-1958, București, 2001
Plămădeală 2002 – Antonie Plămădeală, *Rugul aprins*, Sibiu, 2002
Scrima 1996 – André Scrima, *Timpul rugului aprins. Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, București, 1996
Securitatea 2006 – Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Florica Dobre (coord.), *Securitatea. Structuri – cadre, obiective și metode*, vol. I (1948-1967), București, 2006

ANDREI SCRIMA, MONAHUL PLECAT ÎN INDIA (1957-1959)

IULIA-ALEXANDRA NUC-ROȘU
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Cosmopolit și totuși român, călugăr și totuși om de lume, ortodox, dar cu o anumită aromă iezuită, Andrei Scrima recită îndelung din Djalal ed-din Rûmi și din Rilke, din Emily Dickinson și Ion Barbu, din Upanișade și din Evanghelie... fredonează cântece rusești și își încheie conversațiile telefonice cu o sintagmă arabă¹.

Andrei Scrima, the Monk Who Went to India (1957-1959)

ABSTRACT

Andrei Scrima, Romanian Orthodox theologian, was born on December 1, 1925 and passed away in Bucharest, on August 19, 2000. In 1955, while he was a librarian at the Patriarchate, he met Mohammad Habib, Professor of political science, and Afzar Afzaluddin, Professor of history, both from the University of Aligarh, India. In 1956, the Indian vice-president Sarvepalli Radhakrishnan came to Bucharest, where he heard Scrima reciting in Sanskrit. At the reception that followed, Radhakrishnan gave a speech, stating that Scrima was to go to India.

Following this event, Andrei Scrima spent almost two years in Benares, India (April 1957-October 1959), during which he worked on a doctoral thesis, a work that has not been preserved, nor is there any evidence that it was defended in Benares.

Cuvinte-cheie: comunism, Securitate, bursă, teologie, Patriarhie

Key words: communism, Securitate, scholarship, theology, Patriarchate

După instaurarea regimului comunist, Biserica Ortodoxă Română a fost considerată o instituție reacționară și periculoasă, fiind supusă unui control sever din partea statului comunist, control exercitat prin Securitate. Biserica a fost privată de majoritatea instrumentelor sale caritabile, fiindu-i confiscată o mare parte din proprietăți, acest lucru lăsând practic instituția Bisericii fără baza materială prin care se putea întreține. Clericii și teologii considerați primejdioși de noul regim au intrat foarte repede în atenția Securității și Miliției. Opresiunea comunistă nu a ocolit Biserica Ortodoxă Română, indiferent dacă era vorba despre ierarhi, teologi de renume, precum Dumitru Stăniloae ori Teodor M. Popescu, sau despre simpli preoți de țară.

---

¹ Andrei Pleșu, în *Prefață* la Scrima 1996, p. 5.

De asemenea, controlul comunist s-a extins și asupra celor care doreau să părăsească țara. Se cerea un motiv întemeiat, mai ales dacă doreai să ajungi în țările din Occident, și, odată trecut de granițele României, trebuia să ai un comportament adecvat și să vorbești despre instaurarea regimului comunist ca despre ocazia de a ieși din sărăcie și soluția de a crea o lume ideatică.

Una dintre personalitățile care au reușit să treacă granițele în perioada comunistă, chiar să ajungă pe alte continente, a fost monahul Andrei, un om apropiat de Dumnezeu, dar cu o largă deschidere față de ce este nou, care a părăsit lagărul comunist și nu s-a mai întors timp de 35 de ani.

Andrei Scrima s-a născut la 1 decembrie 1925 și a trecut la cele veșnice la 19 august 2000, în București. A fost un teolog ortodox român, al cărui nume este legat de grupul „Rugul Aprins” de la Mănăstirea Antim din București. După absolvirea Facultății de Teologie din București (1948-1952), părintele Scrima va lucra la Biblioteca Patriarhiei, perioadă în care va crea o legătură specială cu patriarhul Justinian Marina. Printr-o ocazie fericită, Andrei Scrima i-a întâlnit pe Mohammad Habib, profesor de științe politice, și pe Afzar Afzaluddin, profesor de istorie, ambii de la Universitatea din Aligarh, India, care vizitau România. Scrima dorea să studieze hinduismul, iar faptul că a învățat sanscrita l-a ajutat să obțină o bursă, primită inițial de la Ministerul Educației din India. În 1956 s-a retras la mănăstirea Slatina, unde a fost tuns în monahism, devenind monahul Andrei. Anul următor îl găsea la Benares², India (aprilie 1957 – octombrie 1959), unde a lucrat la o teză de doctorat. După întoarcerea din India, s-a stabilit la Paris, refuzând să revină într-o țară comunistă.

Arhivele Diplomatice ale Ministerului de Externe al României, Consiliul Național pentru Studiul Arhivelor Securității, Arhiva André Scrima de la Colegiul Noua Europă din București și interviurile autobiografice pe care le-a acordat (Andrei Pleșu, Anca Manolescu, Roxana Sorescu) oferă informații legate de timpul petrecut în India, întâlnirea cu Dalai Lama și legătura cu Mircea Eliade. Lucrarea lui Ioan Alexandru Tofan, apărută în 2021³, este cea care ne oferă un punct de plecare pentru conturarea vieții monahului. În *Ortodoxia și încercarea comunismului* (publicată postum, 2008), Andrei Scrima relatează câteva pasaje din perioada în care a stat în India și modul în care un teolog român a simțit spiritualitatea hindusă.

Copilărie și adolescență – studentul Scrima

Andrei Pompiliu Scrima⁴ s-a născut pe 1 decembrie 1925, la Gheorgheni, județul Harghita. În următorul an s-a mutat cu familia la Orăștie, unde va urma

² Oraș aflat în nordul Indiei, care, după 1947, s-a numit Varanasi.

³ Tofan 2021.

⁴ După ce a obținut cetățenia franceză, a preferat să fie numit André Scrima.

școala la Liceul „Aurel Vlaicu” din Orăștie. Anul 1932 îl găsește la Silistra, Dobrogea, unde își continuă școala. În 1934, părinții divorțează, iar Scrima rămâne cu tatăl său, acesta fiind nevoit să se mute la Hunedoara⁵.

Anii copilăriei au fost marcați de sobrietate, interiorizare și maturizare timpurie. Tatăl, Nacu, era de origine aromână, inginer silvic, și deținea o bibliotecă complexă, poliglotă, unde Andrei petrecea o mare perioadă a timpului. A trăit într-un mediu școlar de influență germană, care a ajutat la formarea sa. Vorbea germana ca a doua limbă, iar la doar 15 ani a învățat araba și sanscrita, fapt care va contribui la plecarea sa în India⁶.

Într-un interviu cu Andrei Pleșu, Scrima afirmă că a fost călăuzit de cărțile pe care le-a citit în biblioteca familiei:

„Am dat, grație bibliotecii familiale, peste primele texte relevând aș spune nu religiile, ci tradiția orientală (hindusă, budistă, islamică: Arnold, *La lumiere d'Asie*, Alexandra David-Néel, fragmente din *Upanishade*, *Coranul* – și alte câteva aducând viziunea unei lumi îndepărtate, cu totul alta)”⁷.

În anii 1939-1940, va scrie două articole pentru *Ziarul Științelor și al Călătoriilor* pe care le semnează „Scrima Pompiliu”, ulterior „Scrima Pompiliu, publicist”.

În 1941, tatăl trece la cele veșnice, ceea ce generează o serie de schimbări în viața tânărului. Se mută, împreună cu mama vitregă și cele două surori, Doina și Sânziana, la București. În 1944, intră la Facultatea de Filozofie și Litere, pe care o termină după patru ani, cu tema licenței *Logos și dialectică la Platon*⁸.

Anii facultății i-au pavat drumul spre lumea spirituală. În această perioadă, îl întâlnește pe Anton Dumitriu, căruia i-a fost asistent în ultimii doi ani de facultate⁹ și care a fost o prezență constantă în viața lui. Acesta îi face cunoștință, printre alții, cu Sandu Tudor, Benedict Ghiuș și Marcel Avramescu¹⁰. Cel din urmă l-a determinat să intre într-o lojă francmasonică¹¹, unde va sta din aprilie 1946 până în mai 1947. De asemenea, a fost convins să meargă la întâlnirile Rugului Aprins¹²:

⁵ ACNSAS, fond SIE, dos. nr. 02601, f. 69.

⁶ Botoi 2015, p. 488.

⁷ Scrima 2004, p. 134.

⁸ ACNSAS, fond SIE, dos. nr. 02601, f. 69.

⁹ Cioveie 2013, p. 74.

¹⁰ Vasileanu 2020.

¹¹ Nestorescu-Bălcești 2005, p. 54.

¹² *Rugul Aprins* a început cu o întâlnire la Cernăuți în 1943, unde se discuta despre cultura creștină, isihasm, iconografie. În 1946, Sandu Tudor cere binecuvântarea patriarhului Nicodim pentru nou

„Marcel Avramescu m-a dus într-o zi la Antim, unde îi cunoștea pe toți, pe Sandu Tudor în special. La Mănăstirea Antim a început pentru mine adevărata ieșire dintr-un ciclu de existență și intrare într-un alt ciclu, într-o totală libertate, fără niciun fel de constrângeri. Aceasta era marea tradiție spirituală ortodoxă, continuată în jurul unui așezământ atât de marcat, de semnificat, precum acela ctitorit de Antim Ivireanul, el însuși un om enigmatic, ale cărui texte ar merita niște comentarii, o hermeneutică. Acolo am trăit momente de o extraordinară bogăție și, aș spune, unicitate ontologică”¹³.

În 1948 începe Facultatea de Teologie, pe care o va absolvi, dându-și licența cu Dumitru Stăniloae, cu tema *Schiță a unei antropologii apofatice, în spiritul tradiției ortodoxe*¹⁴. Între 1950 și 1952 stă, ca novice, și predă la Mănăstirea Neamț, unde se înființase Seminarul Monahal Superior. În 1952¹⁵ a revenit în București, unde a lucrat cu Bartolomeu Anania la biblioteca Patriarhiei¹⁶. S-a retras apoi la Mănăstirea Slatina, unde va fi tuns în monahism, în 1956, de către Benedict Ghiuș, devenind monahul Andrei.

În noiembrie 1956 a plecat la Geneva, unde va sta cinci luni la Institutul Ecumenic organizat de Consiliul Ecumenic al Bisericii. Aici scrie *Simple reflecții despre comunism*, un text foarte acuzator la adresa ideologiei comuniste, publicat postum¹⁷. După o ședere la Paris, în martie 1957, va pleca la Muntele Athos, apoi la Benares, unde va sta din aprilie 1957 până în octombrie 1959.

În 1960 s-a întors la Paris și a obținut cetățenia franceză. A devenit arhimandrit al Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol și a pregătit întâlnirea istorică din 1964, de la Ierusalim, dintre papa Paul al VI-lea și patriarhul Athenagoras I. A fost profesor (1968-1989) la Universitatea Franceză din Beirut¹⁸ și arhimandrit al unei mănăstiri ortodoxe nou înființate la Deir-El-Harf, tot în Liban. A ținut cursuri (1966-1968) la Centrul de Studii Dominican *Le Saulchoir* din Franța (Essonne) și a fost membru fondator (1966) al Academiei Internaționale de Științe Religioase din Bruxelles¹⁹.

înființata organizație *Rugul Aprins al Maicii Domnului* de la Mănăstirea Antim din București (Plămădeală 2002, p. 10).

¹³ Sorescu 2017, p. 15-16.

¹⁴ Alexandrescu 2004, p. 134.

¹⁵ Scrima 1996, p. 8.

¹⁶ Dragotă 2022.

¹⁷ Scrima 2008, p. 153-198.

¹⁸ A fost profesor de filosofie și de științe religioase la Universitatea Catolică „Saint Joseph” și la Universitatea Maronită „Saint Esprit”, Kalik, Liban. Membru al comunității ortodoxe a Mănăstirii „Saint Georges” de la Deir-el-Harf, Liban.

¹⁹ Tofan 2021, p. 84-89.

În 1991, aflându-se din nou în India, decide să revină în România. Andrei Pleșu, pe care îl întâlnește la Mănăstirea Sâmbăta de Sus, îi propune să colaboreze la proiectul Colegiului Noua Europă²⁰. Vine la București ca invitat al noului institut de studii avansate și se stabilește din nou în România, începând cu 1995.

În anul următor, apare singura sa lucrare antumă în limba română, *Timpul rugului aprins. Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, Editura Humanitas.

La 19 august 2000 trece la cele veșnice și este înmormântat la Mănăstirea Cernica din București.

Părintele Scrima în India (aprilie 1957-octombrie 1959)

Ocazia de a pleca în India i s-a ivit în 1955, în perioada în care era bibliotecar la Patriarhia Română, când i-a întâlnit pe pe Mohammad Habib²¹, profesor de științe politice, și pe Afzar Afzaluddin, profesor de istorie, ambii de la Universitatea din Aligarh. Scrima intră în discuție cu oaspeții și citează din sanscrită. Își exprimă dorința de a ajunge în India și de a studia hinduismul. Cererea i-a fost acceptată. Mohammad Habib îi va scrie pe 22 august 1955, informându-l că a vorbit cu Humayun Zahir, ministrul Educației, care a acceptat să îi ofere o bursă de 200 de rupii²². Cu binecuvântarea și sprijinul patriarhului Justinian se fac formalitățile de care urma să se ocupe, din Belgrad, ambasadorul Indiei în Iugoslavia și România, Rajeshwar Dayal.

Într-o notă a Ministerului Cultelor semnată de directorul general I. M. Bărbulescu și predată Securității, datată 5 mai 1956, se spune, într-un mod diferit, cum a reușit misticul Andrei Scrima să primească o bursă:

„Împrejurările în care s-a ajuns la accesarea acestei burse sunt cele descrise în adresa anexată, semnată de patriarh. Andrei Scrima a participat, ca interpret de limba engleză, la vizita pe care i-au făcut-o patriarhului, în anul 1955, profesorul Mohammed Rabih, rectorul universității Illigam din India și conferențiar, în aceeași universitate, Afzor. După cele comunicate de patriarh, oaspeții au fost foarte plăcut impresionați de tot ce au aflat. Îndeosebi, i-a mișcat faptul că, deși în țara noastră există atâtea culte, poporul este totuși unitar și că chiar cultele au legături între ele. Au comparat cu regret situația poporului indian, rupt azi în două din motive

²⁰ Un institut independent român de studii avansate în științele umaniste și sociale din București, înființat în 1994 de Andrei Pleșu.

²¹ Potrivit ADMAER, fond *India postbelică*, dos. 47/1955, f. 20, în anul 1955 are loc vizita în România a profesorului Habib Mahomed de la Universitatea din Aligarh și a unei delegații sindicale indiene.

²² Tofan 2021, p. 46.

religioase (Lechinianul). În cursul întrevederii – în care s-au discutat foarte multe probleme – Andrei Scrima a avut prilejul să dovedească pregătirea sa în domeniul problemelor de cultură generală, a istoriei civilizației și mai ales în cunoașterea, poate sumară, a limbii sanscrite. Profesorul Rabih i-a promis pe loc o bursă de studii în India, scriind în acest sens primului ministru [Indescifrabil] – cu care ar fi [Indescifrabil] că este bun prieten. De acordarea bursei Scrima a fost încunoștințat în scris de către prof. Rabih. Pentru îndeplinirea formalităților a fost însărcinat ambasadorul Indiei pentru R.P.R. – cu reședința la [Indescifrabil]. Și acesta a luat contact cu Andrei Scrima, în octombrie 1955, comunicându-i că i se va acorda o bursă pe 3-4 ani și că despre aceasta va fi încunoștințat Ministerul nostru de Interne. Această încunoștințare s-a făcut deja. Patriarhul insistă pentru viza de plecare – anul școlar în India începe la 1 iulie [Indescifrabil]. Având în vedere această insistență a patriarhului, care își ia răspunderea, nu este cazul să se respingă. De altfel, o [Indescifrabil] respingerea din partea [Indescifrabil], după ce au fost atât [Indescifrabil] în cercurile indiene care cunosc problema. Dacă ar exista în altă parte motive de respingere, nu este decât o singură posibilitate, ca patriarhul să fie convins ca Andrei Scrima să invoce o boală oarecare care l-ar împiedica să plece”²³.

În 1956 vicepreședintele indian Sarvepalli Radhakrishnan vine la București²⁴, unde îl aude pe Scrima recitând în sanscrită²⁵. La recepția care a urmat, în discursul său, vicepreședintele Radhakrishnan a afirmat că Scrima urmează să plece în India. Patriarhul Justinian I-a sprijinit pe fratele Andrei să se tună în monahism la Mănăstirea Slatina, unde, în vremea aceea, erau concentrate majoritatea figurilor duhovnicești ale epocii, și să-și dea cât mai repede examenele de la Institutul Teologic, astfel încât să plece în afară absolvent de teologie și monah al Bisericii Ortodoxe Române.

Andrei Scrima oferă câteva informații cu privire la perioada dinaintea plecării:

„Eu eram lângă patriarh. Vin Gheorghiu-Dej, cu Bodnăraș, cu Sadoveanu. Și Gheorghiu-Dej îmi spune: «Dumneavoastră sunteți cel care va pleca în India?» Toată lumea s-a uitat uimită. «Cât ne

²³ ACNSAS, fond SIE, dos. nr. 02601, f. 71.

²⁴ ADMAER, fond *India postbelică*, dos. 62/1956, f. 28.

²⁵ Scrima 1996, p. 9.

bucurăm pentru țara noastră!» Apoi vine Sadoveanu, și el cu paharul în mână: «Biserica română totdeauna alături de popor!». Mie îmi venea să urlu înlăuntrul meu. Nu știam ce să spun. Când am văzut asta, mi-am spus: «De-acum înainte mi se pare foarte greu, deși nu înțeleg de ce...»²⁶.

A pornit spre India la 28 noiembrie 1956, dar s-a oprit câteva luni în Elveția, Franța, Grecia și Liban, pășind pentru prima dată pe pământul indian în aprilie 1957.

Arhiva Ministerului de Externe, fondul *India postbelică*, ne oferă câteva informații despre perioada petrecută de părintele Scrima în India. A studiat la Universitatea din Benares²⁷, în campusul căreia a și locuit.

„Consultată” în privința oportunității acordării pașaportului, Securitatea a dat aviz negativ, rămânând extrem de surprinsă de faptul că viza a fost totuși acordată, din ordin „de sus”, se pare tot la intervenția patriarhului. De fapt, patriarhul Justinian dorea, pe de-o parte, ca Andrei Scrima să-și desăvârșească pregătirea și, în același timp, să fie trimis în Vest, pentru a vorbi despre realitățile vieții religioase din România, atât de puțin cunoscute.

Plecarea din România a însemnat un miracol pentru Andrei Scrima, fapt surprins de scrisorile pe care le trimite în țară. Potrivit documentelor aflate la îndemână, din discuțiile purtate între Ambasada R.P.R. din New Delhi, Ministerul de Externe și Departamentul Cultelor de pe lângă Consiliul de Miniștri, plecarea și șederea lui Andrei Scrima în India au rămas un mister pentru autoritățile române.

La 21 ianuarie 1958²⁸, ambasadorul R.P.R. Nicolae Cioroiu a trimis o telegramă către MAE, Direcția Consulară, prin care transmite că viza și pașaportul studentului Scrima au expirat la 31 decembrie 1957. Era cunoscut faptul că Andrei Scrima studiază la Universitatea Hindușă din Benares, ca urmare a unei burse pe care a primit-o din partea profesorului Habib de la Universitatea Musulmană din Aligarh. Durata acestor studii a fost de cel puțin 2 ani și jumătate, după cum a confirmat Scrima. De aceea, el a cerut viza până la 21 mai 1960. De asemenea, Cioroiu dorea să afle dacă viza și pașaportul se pot prelungi. În următoarea zi, aceste informații au fost redirecționate către Departamentul Cultelor de pe lângă Consiliul de Miniștri, reprezentat de secretarul general Dumitru Dogaru²⁹.

---

²⁶ Sorescu 2017, p. 5-16.

²⁷ Universitate situată în Varanasi, Uttar Pradesh, India. Cu peste 30 de mii de studenți, în prezent, este una dintre cele mai mari universități din Asia.

²⁸ ADMAER, fond *India postbelică*, dos. 100/1958, f. 29.

²⁹ *Loc. cit.*, f. 30.

La 29 ianuarie 1958³⁰, Dumitru Dogaru cere Ministerului de Externe informații privind participarea la cursuri, la examene, susținerea acestora și dacă a luat vreodată bursă de la statul indian. Directorul N. Korcinski se adresează Ambasadei R.P.R New Delhi cu aceste întrebări, menționând că informațiile sunt necesare prelungirii pașaportului³¹. Tot ce a aflat Nicolae Cioroiu în acel moment este că Andrei Scrima nu primea bursă din partea Ministerului Educației indian³².

În 19 mai 1958³³ studentul Scrima trimite către N. Gherman, însărcinatul cu afaceri *ad-interim*³⁴, o telegramă expediată din orașul Kurseong, zonă aparținătoare districtul Darjeeling, aflat la aproximativ 700 km de Benares:

„Mult stimat Prim-Secretar,

Sunt iarăș nevoit să vă deranjez și să vă cer, sincer, scuze. Dar în urma adresei ce am primit din partea poliției indiene trebuie să vă rog pe Dv. să considerați problemele legate de prelungirea vizei indiene. Eu am cerut, în mod normal, o extensiune de un an de zile (până în 22.05.1959) și am primit aici, la Kurseong, răspunsul trimis de poliția din Banaras. Așa cum am bănuț de la început, mi se cere fie o prelungire a valabilității pașaportului până la 22.05.1959 (un an peste viza indiană), fie o adresă din partea Ambasadei, confirmând că pașaportul se prelungește de la an la an, conform regulilor Guvernului Român. Poate că a doua formulă este mai simplă pentru Ambasadă: Dv. veți aprecia. Eu vă voi fi recunoscător dacă îmi veți trimite o scrisoare pentru: Senior Superintendent of Police, – Varanasi, stipulând condiția de mai sus, a prelungirii de la an la an. Astfel, voi fi în măsură să obțin prelungirea vizei indiene. Vă rog încă o dată să-mi scuzați acest deranj suplimentar.

Eu am să mai stau cca. o lună în Kurseong. Biblioteca de aici e admirabilă, ținutul frumos, timpul însă închis, rece și ploios. La 1 iulie voi fi, nădăjduiesc, la Benares.

Vă rog să primiți, Domnule Prim-Secretar, asigurarea sentimentelor mele de mulțumire și stimă,

ss Andrei Scrima”.

---

³⁰ *Loc. cit.*, f. 28.

³¹ *Loc. cit.*, f. 27.

³² *Loc. cit.*, f. 25.

³³ ADMAER, fond *India postbelică*, dos. 131/1958, f. 2.

³⁴ *Loc. cit.*, f. 1.

În luna iulie 1958, se cereau în continuare date despre Scrima³⁵. MAE, Secția externă, primește din India câteva observații făcute de studenții vietnamezi și chinezi³⁶:

„Nota studenților

La început, studenții vietnamezi din India, socotindu-l un student prieten au stat de vorbă cu Scrima și au povestit despre țara lor, Vietnam. Scrima le-a spus că cele ce i-au fost spuse este [!] propagandă.

Relațiile dintre studenții vietnamezi (și chinezi), pe de o parte, și Andrei Scrima, pe de alta, s-au răcit. Andrei Scrima și-a făcut prieteni numai în cercul studenților occidentali care se află la Universitatea din Benares. Studenții vietnamezi l-au auzit în repetate rânduri pe Scrima ponegrind Uniunea Sovietică în discuțiile care le are cu studenții occidentali (în URSS bisericile au fost închise, poliția secretă urmărește oamenii, România este ocupată de sovietici etc.).

Despre Republica Socialistă Română, de asemenea, Scrima a spus tuturor că a venit să studieze în India la invitația Dr. Radhakrishnan. Studenții vietnamezi l-au auzit în nenumărate rânduri vorbind calomnios despre URSS și R.P.R. față de studenții occidentali. De câte ori studenții vietnamezi se apropiau, Scrima se oprea din vorbit. Într-o asemenea ocazie, Scrima s-a și exprimat că se ferește de studenții vietnamezi.

Deși tabăra de vară a studenților se află instalată în Kașmir, Scrima a plecat în vacanță undeva în nordul Bengalului, nu se știe prin ce mijloace.

În ce privește studiile, studenții vietnamezi îl văd că studiază, dar nu știu în ce măsură este pregătit, deoarece Scrima, ca licențiat, nu participă la cursuri ca și simplu student. De altfel, el studiază obiecte diferite.

În concluzie, convingerea studenților vietnamezi e că Scrima este un element dușmănos țărilor socialiste.

Studenții chinezi au arătat că Andrei Scrima are o atitudine dușmănoasă față de regim. Andrei Scrima este numai în anturajul studenților occidentali, ignoră studenții chinezi, defăimează cuceririle democratice. Foarte adesea poate fi auzit: în R.P.R. nu există libertate religioasă, de conștiință etc., că poporul este

---

³⁵ *Loc. cit.*, f. 12.

³⁶ *Loc. cit.*, f. 3.

sugrumat de comuniști. Studenții chinezi își exprimă mirarea cum a putut fi trimis un astfel de element să studieze în India³⁷.

V. Dumitrescu, adjunct al Ministerului, trimite către Dumitru Dogaru o notă informativă referitoare la plecarea și șederea lui Scrima în India³⁸:

„Referitor: preotul Andrei Scrima care studiază în India.

În timpul vizitei în RPR a lui Mohammed Habib, Patriarhia Română a aranjat ca preotul Scrima să fie trimis să studieze sanscrita la Universitatea din Benares. Astfel, Andrei Scrima, al cărui pașaport are valabilitate până la 31 decembrie 1959, a sosit în India în mai 1957. Între timp, a cerut prelungirea pașaportului până în anul 1959.

În perioada care s-a scurs, Andrei Scrima, aflându-se numai în anturajul studenților occidentali, a avut o atitudine dușmănoasă de defăimare a cuceririlor regimului nostru precum și a relațiilor R.P.R. cu URSS. Astfel, în nenumărate ocazii, el s-a exprimat că în R.P.R. nu există libertate religioasă și de conștiință, că numai elementele muncitorești sunt favorizate, că România este ocupată de sovietici etc.

În iulie a. c., MAE a făcut cunoscut Departamentului Cultelor de pe lângă Consiliul de Miniștri atitudinea dușmănoasă a lui Andrei Scrima și a cerut acestui Departament avizul în legătură cu prelungirea valabilității pașaportului pe anul 1959.

Din relațiile primite (tov. secretar general D. Dogaru), Departamentul Cultelor nu va fi în măsură să ne comunice avizul în această chestiune decât spre sfârșitul lunii în curs. Până la primirea răspunsului Departamentului Cultelor, propunem ca Direcția Consulară să comunice telegrafic Ambasadei noastre din New Delhi că, în cazul revenirii lui Andrei Scrima pentru prelungirea pașaportului, să i se răspundă că nu s-a primit încă răspunsul în această chestiune³⁹.

Într-o altă telegramă, ambasadorul Cioroiu i-a comunicat tovarășului Babuci, din cadrul MAE, că ambasada nu cunoaște motivele care au dus la hotărârea de a nu prelungi pașaportul studentului, dacă i s-a cerut să se întoarcă în țară și care a fost răspunsul lui Scrima referitor la aceste întrebări. Ambasada

³⁷ *Loc. cit.*, f. 6.

³⁸ *Loc. cit.*, f. 5.

³⁹ ADMAER, fond *India postbelică*, dos. 100/1958, f. 22.

i-a prelungit valabilitatea pașaportului până la 31 decembrie 1958. Refuzul de a-i prelungi valabilitatea pașaportului, fără ca în prealabil să-i fi adus la cunoștință să se întoarcă în țară înainte de expirarea pașaportului, înseamnă decăderea din cetățenie ori poate că asta se dorește. Ambasada propune să se mai analizeze situația lui Andrei Scrima, în sensul în care să fie invitat să se întoarcă în țară, și, numai în caz că refuză, să i se retragă pașaportul.

Ambasadorul a cerut informații despre student conducerii Universității din Benares, referitor la situația la învățătură, dar nu a primit niciun răspuns. A aflat doar că Andrei Scrima primește bursă direct din țară. Urma ca autoritățile române să se intereseze în București, la forul care-l tutează, despre situația sa la studii și, în cazul când acest for nu știe nimic, să fie informată Ambasada Română din New Delhi⁴⁰.

Din păcate, doar aceste informații sunt păstrate la arhiva Ministerului de Externe. Fiindcă anumite documente lipsesc din Arhiva Ministerului de Externe, nu putem răspunde concret la întrebarea: „Cum a reușit Andrei Scrima să stea atât de mult timp în India?”

În schițele sale, părintele Scrima pomenește de călătoria în Darjeeling, Himalaya, la o comunitate iezuită și la o mănăstire benedictină din sudul Indiei⁴¹.

În urma ajutorului financiar de la părintele Justinian de 600 de dolari, renunță la lectoratul de limbă franceză și ține conferințe de filosofie și spiritualitate ortodoxă în mediul academic de la Benares. Aici, părintele Scrima îl va cunoaște pe Dalai Lama, întâlnire care îi va rămâne imprimată în memorie. L-a întâlnit la Sarnath, în 1959, eveniment despre care va scrie un articol, uimindu-l pe Eliade:

„Am trăit într-un loc încântător, la Benares. [...]. Trăiam la Benares într-o încântare permanentă. Mă duceam adesea să vizitez Sarnath, Parcul Gazelelor, locul unde și-a început Buddha predicile și unde avea să vină Dalai Lama la 5 februarie '59, când s-a retras din Tibet. A venit în chip neașteptat, Nehru trimisese aghiotanți ca să-l aducă la Delhi, dar el a vrut să vină întâi la Sarnath, unde și-a început Buddha predicile. (...) Când plecasem din România, citisem că vor fi 14 Dalai Lama, că al cincisprezecelea nu va mai fi, pentru că vor veni chinezii și va fi începutul sfârșitului. El era al paisprezecelea. Spunea: «Am avut impresia că roata se oprește.» El

⁴⁰ ADMAER, fond *India postbelică*, dos. 174/1958, f. 92.

⁴¹ Duțu 2017, p. 129-132.

venise aici, unde începuse Buddha, ca să repună în mișcare roata lumii, roata cauzalității”⁴².

Andrei Scrima ne spune câte ceva despre India privită prin ochii unui teolog ortodox:

„Am stat trei ani. A fost o perioadă absolut excepțională. Era perioada în care India devenise de puțin timp independentă și încă nu intrase în vârtejul care avea să vină peste vreo zece ani, al pseudomodernizării tapajoase, zgomotoase, vulgare, în care am găsit-o acum de curând, când am fost ultima dată, în '91. Încântătoare! Prelungea cu ceea ce trebuie ceea ce moștenise de la britanici, ordine polițienească, curățenie (în fine, cât se putea)... N-am să spun mai mult despre asta, altă dată poate. Pot să spun că am trăit pe trei planuri: pe un plan exterior – cel al încântării și al legăturilor intelectuale cu străinii de calitate, care erau în Universitatea Hindusă din Benares; al doilea plan era cel al lucrului personal; iar al treilea era cel al ne-manifestatului, al de-nepusului, care le orânduia pe celelalte două – dincolo sau dincoace de planul sintetic. Acolo se pot întâmpla experiențe limită. (...) Acestea nu se pot spune. Dacă vorbești despre ele, ajungi, într-un fel, ca Eliade”⁴³.

Tot ce se mai știe este că în timpul petrecut în India a lucrat la o teză de doctorat cu profesorul T.R.V. Murti, la Universitatea din Benares⁴⁴. Nu se cunoaște exact titlul tezei, acesta oscilând între *The Ultimate, its Methodological and Epistemological Connotation according to Advaita-Vedanta* și *Moksha – The Ultimate State*. Teza de la Benares ar fi trebuit să conțină un capitol despre apofatismul Sfinților Părinți, pentru ca descrierea monahismului să poată fi văzută prin referirea constantă la „centrul apofatic” al ființei umane⁴⁵. Din păcate, teza nu s-a păstrat și nici nu există vreo dovadă a susținerii acesteia la Benares.

---

⁴² Părintele Scrima ne-a lăsat trei texte referitoare la întâlnirea cu Dalai Lama: „Capela Rothko: întâlnire cu Dalai-Lama”, „Propunere de program pentru vizita lui Dalai-Lama la capela Rothko” și „Sinopsis al întâlnirii de după-amiază cu Dalai-Lama”, în Scrima 2004, p. 202-208.

⁴³ Sorescu 2017, p. 5-16.

⁴⁴ Tirupattur Ramaseshayyer Venkatachala Murti (1902-1986) a fost un filozof, scriitor și traducător indian. A scris mai multe cărți despre filozofia orientală, în special despre filozofia indiană, iar lucrările sale au inclus comentarii și traduceri ale textelor indiene și budiste.

⁴⁵ Tofan 2021, p. 40-41.

În România, Securitatea îi arestase pe membrii „Rugului Aprins”, iar Biserica se afla sub o presiune crescândă din partea statului comunist⁴⁶. Patriarhul Justinian nu l-a mai putut susține financiar și l-a rechemat în țară. Prin urmare, în 1959, a fost nevoit să se întoarcă în Europa. Scrima a refuzat însă să revină în țara natală, preferând să se stabilească în Franța. Deși patriarhul Justinian îi oferă diverse funcții, printre care și pe aceea de episcop al Bisericii Ortodoxe Române în SUA, Scrima preferă să se stabilească la Centrul de Studii Istina din Paris.

Andrei Scrima și Mircea Eliade

Arhiva Colegiului Noua Europă, documentele aflate la mănăstirea românească din Rives Junction (Michigan), biblioteca Universității din Chicago și însemnările din jurnalul inedit al lui Mircea Eliade ne oferă câteva detalii referitoare la corespondența lui Andrei Scrima cu Mircea Eliade. În februarie sau martie 1960, părintele Scrima i-a trimis studiul său lui Eliade, *L'avènement philocalique dans l'Orthodoxie roumaine*, scris în timpul șederii la Benares și publicat în *Istina*, revistă de orientare ecumenică scoasă de dominicanii francezi⁴⁷:

„Cunosc pe călugărul Andrei Scrima. Aflasem despre el la Tokyo⁴⁸, de la una din studentele lui Tucci⁴⁹. Se afla pe atunci la Benares, cu o bursă a Mitropoliei (era bibliotecar la Mitropolia din București și secretar al lui Justinian, n.n.). Apoi, astă-iarnă, a revenit în Europa și a ales libertatea. Mi-a trimis, prin februarie-martie, un articol pe care-l publicase în *Istina*, despre hesychasmul românesc”⁵⁰.

În interviul acordat Roxanei Sorescu, în anul 1995, Andrei Scrima afirmă:

„Îmi aduc aminte că Eliade a venit să mă vadă, acolo unde eram. Era foarte simplu și modest Eliade. Și fricos. Îi era grozav de frică să vorbească de trecutul lui. Maica Alexandra, prințesa Ileana, care îl cunoștea de când fusese președintele A.S.C.R. și care îl cunoștea bine, spunea: «Vai, dar e un fricos Mircea, e un fricos! Să nu

⁴⁶ Oprea 2008.

⁴⁷ Scrima 1958, p. 295-328.

⁴⁸ La cel de-al nouălea *International Congress for the History of Religions*, ținut la Tokyo și Kyoto, între 27 august și 9 septembrie 1958.

⁴⁹ Amalia Pezzali (1919-2015). Autoare a următoarelor cărți: *Santideva. Il Bodhicaryavatara e le Karika del Siksasamuccaya* (1982), *Storia del buddhismo* (1988), *Il tesoro della metafisica secondo il maestro buddhista Vasubandhu* (1987).

⁵⁰ Scrisoare datată 10 iulie 1960 (<https://www.viataromaneasca.eu/revista/2021/09/mircea-eliade-si-corespondentii-sai-andrei-scrima/#sdfootnote46anc>, accesat la 27.09.2023).

vorbești în fața lui de legionari, de naționalism!» Dar era foarte simpatic și foarte cald. Eu l-am iubit mult. Nu l-am văzut prea des, pentru că eram foarte deosebiți⁵¹.

Scrima îi mărturisește lui Eliade, cu ocazia primei lor întâlniri⁵², că: „India s-a nimerit a fi visatul prilej de a scăpa din România comunistă, căci interesul pentru ea fusese, între timp – încă de prin 1950 – depășit de alte preocupări mai durabile”.

Nici viața într-un loc precum Benares, nici profesorul T.R.V. Murti nu i-au putut reaprinde pasiunea pentru filosofia indiană:

„Este într-adevăr foarte frumos. Îmi aduce vești (dar din octombrie 1956!) de la doctorul Voiculescu, Sandu Tudor și alții. Toți aceștia sunt, azi, arestați și condamnați la 15-25 de ani temniță grea. Îmi vorbește despre un grup de călugări – Sandu Tudor, Stăniloae etc. – care au fost arestați și condamnați acum vreo doi ani. Astfel s-a decapitat elita spiritualității ortodoxe românești... India, pentru el, a fost doar un prilej de evaziune din țară. Interesul pentru sanscrită și filosofia indiană l-a avut acum vreo zece ani. La Benares, deși ar fi putut studia cu Murti, n-a mai izbutit să recapete pasiunea pentru filosofia indiană⁵³.

În anul 1962 cei doi corespondau cu scopul unei eventuale plecări a lui Scrima la Chicago:

„Am vorbit deja decanului⁵⁴ despre eventuala venire a Cuvioșiei Tale la Chicago. S-a arătat destul de interesat. Dar așteaptă (și mi se pare că mi-ai fâgăduit-o!) schița bio-bibliografică (de fapt, un *curriculum vitae*). Vă rog să mi-o trimiteți cât veți putea de curând. Împreună cu subiectul (sau subiectele) propuse pentru un trimestru (sau două). Două lecții de 1½ oră pe săptămână și un seminar (două

⁵¹ Sorescu 2017, p. 13.

⁵² Scrima îl va mai întâlni pe Eliade în Paris, potrivit jurnalului păstrat de cel din urmă, datat 13 iulie 1961: „Venise să mă vadă acum câteva zile, dar n-am putut sta decât un ceas de vorbă. Îl întreb necontenit și-l ascult vorbind: hesychasm, poeziile inedite ale doctorului Voiculescu, discuțiile cu Murti la Benares; dar mai ales vorbește despre Constantinopol și Patriarhul Athenagoras, despre audiența la Papa Ioan”.

<https://www.viataromaneasca.eu/revista/2021/09/mircea-eliade-si-corespondentii-sai-andrei-scrima/#sdfootnote46anc>, accesat la 27.09.2023.

⁵³ 10 iulie 1960 (*ibidem*).

⁵⁴ Este vorba despre Jerald C. Brauer (1921-1999), decan al Divinity School, University din Chicago, din 1955 până în 1970.

ședințe de 1½ oră). Propuneți subiecte despre teologia mistică ortodoxă, liturghia răsăriteană, istoria bisericilor răsăritene.”⁵⁵.

Răspunsul a venit după câteva zile⁵⁶:

„Iubite Domnule Profesor,
Vă mulțumesc pentru precizările pe care mi le comunicați. Am să vă trimit *curriculum vitae*. Sunt motive însă să mă îndoiesc că îmi va fi cu puțință să părăsesc Europa înainte de anul viitor. Recent, Conciliul Ecumenic a fost anunțat pentru sfârșitul acestui an și e vorba ca Biserica Ortodoxă să trimită, de asemenea, observatori... În orice caz, am să vă trimit datele cerute și sper să pot veni mai târziu”.

Promisiunea de a vizita America a fost dusă la îndeplinire în anii următori, Mircea Eliade notând în *Jurnal* impresia lăsată de părintele Scrima:

„Vizita, de câteva zile, a părintelui Andrei Scrima. De ce, în timp ce admirația pentru cultura, inteligența, memoria lui crește, *ceva* din entuziasmul de acum câțiva ani se pierde? Poate egocentrismul lui. Vorbește (îi place mai ales să vorbească) despre el, cu un aer modest, dar ghicești că, în afară de Dumnezeu (sper!), nu-l interesează decât Andrei Scrima. M-a mirat faptul că, în trei-patru zile de discuții, n-a vorbit niciodată de *ceva*, cât de mărunț, pe care l-aș fi făcut eu: o carte, un roman, o nuvelă... Și cu toate acestea continui să *cred* în autenticitatea vocației lui religioase. Parcă aș vedea un biet înger apărându-se, zi de zi, de mulți și puternici demoni – toate astea în sufletul părintelui Andrei... Mă fascinează mai ales propria lui mitologizare. De mai multe ori l-am surprins inventând: că a fost în Mongolia etc. Se trezea că sunt de față și schimba vorba”⁵⁷.

Cei doi au continuat să corespundeze cel puțin până în 1975, când Scrima l-a anunțat că se va întoarce în Orientul Mijlociu⁵⁸. După moartea lui Mircea Eliade (22 aprilie 1986), Andrei Scrima îi adresează soției acestuia, aflată la

⁵⁵ Scrisoare datată 6 ianuarie 1962 (<https://www.viataromaneasca.eu/revista/2021/09/mircea-eliade-si-corespondentii-sai-andrei-scrima/#sdfootnote46anc>, accesat la 27.09.2023).

⁵⁶ Scrisoare datată 22 ianuarie 1962 (*ibidem*).

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Se observă o degajare a relațiilor dintre cei doi. De la „Iubite Domnule Profesor [...]” se trece la „Dragă Mircea [...] La revedere”, deci, cu multă, caldă și cordială prietenie (*ibidem*).

Chicago, condoleanțele cuvenite: „Mrs Cristina Eliade, partageant douleur immense perte vous souhaite confiance paix dans le souvenir toujours vivant de Mircea”⁵⁹.

Concluzii

Andrei Scrima a fost o figură spirituală enigmatică, dornică să descopere esența care armonizează religiile, precum ortodoxia, hinduismul și islamul.

Pentru un tânăr aflat între zidurile întunecate ale comunismului, plecarea în India a fost oportunitatea perfectă de a se îndepărta de o țară în care Biserica era încătușată.

Perioada petrecută în India de Andrei Scrima rămâne un mister, un lucru fiind cert: India a însemnat o experiență a felului în care propria credință, creștinismul, poate fi o tradiție deschisă, demnă să fie răspândită dincolo de spațiul european.

Numele lui Andrei Scrima a rămas în istorie atât pentru personalitatea sa evlavioasă, dar și misterioasă, cât și pentru promovarea credinței ortodoxe pe tărâmurile atât de îndepărtate. În decembrie 2000, moștenitorii lui Andrei Scrima dăruiesc manuscrisele și cărțile rămase de pe urma acestuia spre a fi păstrate într-un fond separat în biblioteca Colegiului Noua Europă din București. În 2003, Vlad Alexandrescu, Radu Bercea, Virgil Ciomoș, Dana Jalobeanu, Anca Manolescu, Horia-Roman Patapievici și Andrei Pleșu alcătuiesc un comitet de editare al scrierilor sale, care încep să apară în 2005 la Editura Humanitas. Iar începând cu anul 2017, Centrul de Cercetare Ecumenică Sibiu găzduiește seria de conferințe Andrei Scrima susținute de bursierii programului de cercetare cu același nume.

List of illustrations

Fig. 1 – Andrei Scrima

Fig. 2 – Ecumenical Patriarch Athenagoras holding Father Scrima's hand, 1962

Fig. 3 – Young monk Andrei Scrima, at the Sihăstria Monastery (first from the right, seated). Among the monks next to him, one can recognize features of Fr. Petroniu Tănase (first from left, standing) and Fr. Cleopa (third from left, seated), 1956

Fig. 4 – Fr. Andrei Scrima (left) and Fr. Benedict Ghiuș (right), undated

---

⁵⁹ Scrisoare datată 24 aprilie 1986 (*ibidem*).

Fig. 1 – Andrei Scrima (sursa: <https://dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/andrei-scrima-monahul-630944.html>)

Fig. 2 - Patriarhul Ecumenic Athenagoras îl ține părintește de mână pe părintele Scrima, 1962 (sursa: <https://dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/andrei-scrima-monahul-630944.html>)

Fig. 3 – Tânărul monah Andrei Scrima, la Mănăstirea Sihăstria (primul din dreapta, așezat). Printre călugării de lângă el se pot recunoaște trăsături ale Pr. Petroniu Tănase (primul din stânga, în picioare) și Pr. Cleopa (al treilea din stânga, așezat), 1956 (sursa: <https://dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/andrei-scrima-monahul-630944.html>)

Fig. 4 – Pr. Andrei Scrima (stînga) și Pr. Benedict Ghiuș (dreapta), nedată (sursa: <https://dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/andrei-scrima-monahul-630944.html>)

Abrevieri bibliografice

- Alexandrescu 2004 – Vlad Alexandrescu, „Note despre parcursul intelectual al lui André Scrima”, în Andrei Scrima, *O gândire fără țarmuri. Ecumenism și globalizare*, București, 2004
- ADMAER – Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe al României
- Botoi 2015 – Oliviu P. Botoi, „Părintele Andre Scrima - un model de misiune creștină în spațiul islamic”, în *The Missionary Ethos of the Church in Post-modernity*, 2015, nr. 1, p. 485-506
- Cioveie 2013 – Valentin Cioveie, „Părintele Andrei Scrima”, în *Tabor*, anul VII, nr. 3, martie 2013, p. 74-85
- Dragotă 2022 – Ioana Dragotă, „ÎPS Bartolomeu Anania despre biblioteci în vremuri de restriște”, <https://ebibliothecaseptentrionalis.wordpress.com/2022/05/22/cu-ips-bartolomeu-anania-despre-biblioteci-in-vremuri-de-restriste/> văzut la 07.07.2023
- Duțu 2017 – Florin Duțu, *Păunul Patriarhiei. Părintele Andrei Scrima (1925-2000)*, București, 2017
- Nestorescu-Bălcești 2005 – Horia Nestorescu-Bălcești (ed.), *Enciclopedia ilustrată a Francmasoneriei din România*, București, 2005
- Oprea 2008 – Marius Oprea, *Adevărata călătorie a lui Zahei. Vasile Voiculescu și taina „Rugului Aprins”*, București, 2008
- Plămădeală 2002 – Antonie Plămădeală, *Rugul Aprins*, Sibiu, 2002
- Scrima 1958 – ”L'avènement philocalique dans l'Orthodoxie roumaine”, în *Istina*, V, nr. 3, 1958, p. 295-328
- Scrima 1996 – André Scrima, *Timpul rugului aprins. Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, București, 1996
- Scrima 2004 – André Scrima, *Teme ecumenice*, volum îngrijit și introducere de Anca Manolescu, trad. Anca Manolescu, Irina Vainovski-Mihai, București, 2004
- Scrima 2008 – André Scrima, *Ortodoxia și încercarea comunismului*, volum îngrijit de Vlad Alexandrescu, traduceri de Vlad Alexandrescu, Lucian Petrescu și Miruna Tătaru-Cazaban, București, 2008
- Sorecu 2017 – Roxana Sorescu, „Un autoportret, mai multe identități: Andrei Scrima”, în *Viața Românească*, ediția 8, 2017, p. 5-16
- Tofan 2021 – Ioan Alexandru Tofan, *André Scrima un „gentleman creștin”*. Portret biografic, București, 2021
- Vasileanu 2020 – Marius Vasileanu, „Părintele André Scrima și atmosfera Mănăstirii Antim”, în *Dilema Veche*, nr. 854, 20-26 august 2020, disponibil online la adresa <https://dilemaveche.ro/sectiune/tema-saptamanii/parintele-andre-scrima-si-atmosfera-manastirii-630940.html> văzut la 07.07.2023.

**MARGINALII LA UN INCUNABUL GUTENBERG:
TÜRKENKALENDER (1454)**

CONSTANTIN ITTU
Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu

Marginal Notes to a Gutenberg’s Incunabulum: The *Türkenkalender* (1454)

ABSTRACT

The current paper aims to introduce one of the first incunabula printed by Johannes Gutenberg, namely, the *Türkenkalender*. The six folio calendar was printed in December 1454, in order to be in use during the following year, 1455. According to Gutenberg’s intention, the *Türkenkalender* was intended to be a warning against the Ottoman danger shortly after the fall of Constantinople on May 29th 1453. The paper also includes contemporary testimonies about the last days of the Byzantine Imperial capital from two different witnesses, both members of the high clergy, one of them being Leonard Archbishop of Mytilene in Chios, and the other one being Isidore Metropolitan of Kiev. They belonged to those European writers who called the sovereigns as well as the nobility of Europe to defend Christianity. Following the same path and the same message, the inner structure of the *Türkenkalender* (or *Calendar turcesc* as it is also known in Romanian) includes twelve separate poems arranged at the beginning of each of the twelve months of the year, poems aimed to persuade the European rulers to take actions against the Turks. At the end of the calendar, Gutenberg included the oldest formula ever printed of the New Year greetings – *Eyn gut selig nuwe Jar*.

Cuvinte-cheie: Gutenberg, incunabul, *calendar turcesc*, Constantinopol, Leonard arhiepiscop de Mytilene în Chios, Isidor mitropolitul Kievului

Key words: Gutenberg, incunabulum, *Türkenkalender*, Constantinople, Leonard Archbishop of Mytilene in Chios, Isidore Metropolitan of Kiev

Victor Hugo, în *Notre-Dame de Paris*, îl înfățișează pe arhidiaconul Claude Frollo, cel ce *crescuse între ceaslov și lexicon*¹, care, ținând o carte tipărită în mână și privind spre catedrală, murmură: *ceci tuera cela* (aceasta o va ucide pe cealaltă), adică, simbolic, tipăritura va ucide catedrala. Privită prin intermediul mentalității acelor timpuri, catedrala medievală era un program permanent și neschimbat, care oferea soluții credincioșilor, atât în problemele cotidiene, cât și în cele soteriologice. În opinia arhidiaconului – ce poate fi privit ca emblemă a conservatorismului oricărui veac, nu doar ca personaj de roman – cartea tipărită, mult mai accesibilă decât manuscrisul, va distra atenția laicilor de la imagine (imaginea sacră) și de la o predică (învățătură

---

¹ Hugo 1970, p. 161.

rostită), ducând, în percepția arhidiaconului, la interogații inutile, la risipirea minții, generând comentarii de prisos².

Dacă în acest subiect al primelor cărți tipărite – altfel spus, în *ars artificialiter scribendi* („arta de a scrie în mod artificial”) – este inclus și Umberto Eco, atunci, în concordanță cu spusele acestui corifeu al semioticii, primul „tipograf” a fost Buddha, deoarece învățăturile sale inițiale – cu aproximativ două milenii și jumătate în urmă – ar fi putut încăpea pe o singură coală de hârtie, una care să se potrivească pe talpa unei încălțări. Indiscutabil, o astfel de exprimare trimite cu gândul la cele *Patru adevăruri nobile* propovăduite de Maestru, însă, dezvoltând ideea primului „tipograf”, profesorul italian afirmă că, urmând pașii (învățăturile) lui Buddha, discipolii săi au fost în măsură să „citească” urmele acelor pași și, pe cale de consecință, să-și însușească normele noii religii. *O tipăritură simbolică* – concluzionează Umberto Eco³.

În schimb, la începutul activității lui Gutenberg, unii dintre cei care au intrat în contact cu produsele sale au fost derutați – nu simbolic, real chiar. Pentru istoria tiparului, important este anul 1439, căci Gutenberg organizase cu un an în urmă, în asociație cu trei artizani strasburghezi, Andreas Dritzehn, Andreas Heilmann și Hans Riffe, o întreprindere enigmatică pentru producerea de „oglinzi” (*Spiegel*) spre a fi vândute cu ocazia unui mare pelerinaj de la Aachen. Dacă pentru contemporanii Gutenberg și asociații săi erau „fabricanți de oglinzi” (*Spieglermacher*), ei nu sunt și pentru specialiștii în bibliologie ai secolelor următoare.

Actele procesului din 1439 au devenit sursa pentru informațiile privind primii pași în arta tiparului, anul respectiv fiind luat de istoricii cărții drept unul convențional pentru debutul cărții tipărite. În tot cazul, actele procesului sunt ambigui, deliberat lipsite de claritate, căci Gutenberg este evaziv, dorind să-și păstreze secretul⁴. Numai că acest secret nu atinge doar munca, procesele ori realizările sale, ci chiar viața personală. Din acest motiv, în prefața catalogului expoziției organizate la Mainz – orașul în care a văzut lumina zilei Johannes Gutenberg (1400-1468) –, la șase secole de la nașterea sa, se afirmă: *puținele date biografice care au străbătut veacurile despre Johannes Gensfleisch, cunoscut lumii ca Gutenberg, născut [la noi, aici] în Mainz se mărginesc să ne dea nume și certificate – nu suficiente spre a putea reconstitui o biografie reală, însă de ajuns spre a stimula imaginația*⁵. Cele două nume întâlnite la Gutenberg își au explicația în faptul că el a fost fiul negustorului și aurarului, cu drept de a bate monedă, Friele Gensfleisch zur Laden, care a adoptat numele de familie

² Ittu 2016, p. 78-79.

³ Tsvetkova 2019, p. 144.

⁴ Ittu 2008, p. 37-38.

⁵ [Stadt Mainz] 2000, p. 10.

zum Gutenberg, după cel al cartierului în care s-a mutat familia sa. De reținut că Johannes Gutenberg s-a născut într-o familie de patricieni bogați, cu un arbore genealogic datat până în secolul al XIII-lea.

Despre copilăria lui Johannes se poate doar specula, în lipsa unor izvoare certe, însă, cu toate acestea, se poate rezonabil presupune că, fiind fiu de patrician, a urmat o școală, una caracteristică timpului său, în care a învățat în latină, limba de cultură a Europei secolelor anterioare Reformei religioase din veacul al XVI-lea⁶. Din moment ce au existat legături de familie cu Mănăstirea „Sf. Viktor” din Mainz – *Stift St. Viktor*, fondată în 994 sau 995, ierarhul care a sfințit-o fiind arhiepiscopul Willigis (975-1011), arhicancelar al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană –, se presupune că și tânărul vlăstar Gensfleisch a avut, într-un fel sau altul, legături cu școala mănăstirii. Nu există nici date certe privind studiile sale universitare, dar documente conexe sugerează că Johannes ar fi fost student la Erfurt, instituția de învățământ având statutul de *alma mater* a Arhiepiscopiei de Mainz. Unul dintre aceste documente a înregistrat, pentru anul universitar 1419/20, un *Johannes de Alta Villa*, Eltville fiind, în acei ani, o localitate dincolo de Rin, unde familia deținea o proprietate⁷.

Numai după decesul tatălui, în 1419, Johannes Gutenberg apare în documente, în 1420, din care aflăm despre un litigiu între moștenitori, mai precis, dintre o fiică din prima căsătorie și trei frați mai mici, rezultați din mariajul cu cea de a doua soție, Else Wyrich, anume: Friele (cca. 1387), Else (cca. 1390-1397) și Joahnes (viitorul tipograf), cel mai mic dintre ei. Din moment ce, în documentul privind litigiul de moștenire, nu apare niciun tutore al lui Johannes, de presupus că acesta era la vârsta majoratului, cu alte cuvinte, era de 15 ani sau chiar mai mare⁸. Aici trebuie spus că 1400, dat ca an de naștere pentru Johannes, este unul „convențional”, nu o dată certă, unul asupra căruia au convenit specialiștii, tot așa cum ziua nașterii sale a fost considerată a fi 24 iunie, sărbătoarea Sfântului Ioan Botezătorul, deoarece obiceiul timpului presupunea ca pruncul să primească drept nume de botez, numele sfântului – sau al sfintei, după caz – zilei în care se naște⁹.

Între 1434 și 1444, Gutenberg este prezent în Strassburg/Strasbourg, oraș cu aproximativ 25.000 de suflete, unul dintre importantele centre urbane ale Sfântului Imperiu Romano-German, unde avea rude materne și unde a făcut primele încercări în noul domeniu. Nu mai există niciun document care să ateste ce s-a întâmplat cu Gutenberg între 1444 și 1448, dar, în acest din urmă an, în octombrie, îl întâlnim luând un împrumut, posibil pentru a pune pe picioare o tipografie. În jurul lui 1450, tipografia era operațională și, pe lângă unele texte

⁶ Schwarz 2021, p. 89-101.

⁷ Zeisberger 2018, p. 117.

⁸ *Ibidem*, p. 118.

⁹ Füßel 2019, p. 11.

care aduceau venituri rapide – inclusiv prin tipărirea a mii de indulgențe pentru Biserica Romano-Catolică, la care se adăugau calendare ori *donate* (aceasta fiind cartea de gramatică a lui Donatus, din secolul al IV-lea, copiată pe tot parcursul Evului Mediu pentru cerințe educaționale)¹⁰ –, Gutenberg se va concentra asupra tipării Bibliei, astfel că, în 1455, va apărea *Biblia cu 42 de rânduri*, cunoscută ca *Biblia Gutenberg* sau ca *B42*¹¹.

*

Abatele Pierre Henri Requin (1851-1917), deopotrivă înaltă față bisericească și istoric de artă, a publicat, în 1890, o lucrare, *L’Imprimerie à Avignon en 1444*, care cuprindea douăzeci și trei de acte notariale din arhivele din Provence. În contribuția sa, abatele a susținut că anul 1444 și orașul Avignon ar trebui considerat leagănul tiparului cu litere mobile¹², deoarece, într-un act notarial din acel an apare sintagma *instrumenta ad scribendum artificialiter* („uneltele [instrumentele] pentru scrierea artificială”), formulă acceptată astăzi ca sugerând tiparul, respectiv tipărirea¹³. Iată însă cum au fost primite de contemporanii săi afirmațiile din broșura pe care a publicat-o abatele: *Anul care apare pe pagina de titlu este surprinzător. Autorul a găsit în registrele notariale din Avignon documente pe care el le crede ca fiind legate de începutul tiparului și care sunt date 1444-1446*¹⁴.

În acest context, se cuvine subliniat faptul că nu neapărat orașul Avignon, ci, în general, Provence ocupă un loc privilegiat în istoriografia franceză privind instituția notarului, în special datorită volumului de acte medievale conservate, în ciuda unor aspecte lacunare, tipice epocii. Iar când este menționată problema lacunelor, istoricii nu ezită să sublinieze că, dacă unele orașe, chiar și sate, au conservat colecții întregi, în schimb, din Avignon-ul papal – suveranii pontifi și-au avut reședința în acest oraș între 1309 și 1376, începând cu păstoria papei Clement al V-lea (1305-1314), perioadă cunoscută drept *captivitatea papilor la Avignon* – s-au păstrat doar câteva registre înainte de plecarea papei Grigore al XI-lea la Roma, în 1376. Nu este mai puțin adevărat că, din secolul al XV-lea – secol care interesează în economia acestor pagini –, fondul de registre notariale a crescut, iar cele ale lui Giorgio Briconi, care acoperă perioada 1390-1409, sunt primele din seria actelor realizate de un notar pentru o clientelă laică¹⁵.

Abatele Requin, în demersul său, s-a concentrat asupra unui set de registre notariale chiar din Avignon. Un prim registru este cel întocmit de Jacques de Brieu de, iar anul 1446 apare în dreptul fiecărui act din index. Al doilea registru

¹⁰ Zeisberger 2018, p. 122.

¹¹ Hanke, Nettekoven 2016, p. 10.

¹² Stein 1890, p. 315-319.

¹³ L’Abbé Requin 1890, p. 3.

¹⁴ Aldrich 1890, p. 217.

¹⁵ Allingri 2009, p. 379.

cercetat de abate, care cuprinde date despre datorii din anii 1444-1446, notat ca *Notes breves*, a fost întocmit de Pierre Agulhacii. În fine, al treilea și ultimul, realizat de același Pierre Agulhacii, formând partea *Notes Etendues*, include și documentul din 1444 asupra căruia s-a aplecat în mod special abatele¹⁶.

În primul dintre respectivele volume din Avignon, cel din 1446, apare numele unui anume Prokop Waldvogel [Waldvogel], aurar din Praga (în alte surse, mai recente, apare ca fiind argintar: *Procopius de Bragansis, argentarius, habitator Avonionis*)¹⁷, care a încheiat, la 10 martie, un contract cu un evreu pe nume Davin, din Caderousse, prin care se angaja „să-i taie” în fier 27 de litere ebraice necesare pentru *ars scribendi artificialiter*, artă despre care, încă din 1444, praghezul îi mărturisise comanditarului că o cunoaște. În schimb, Davin i-a promis lui Waldvogel să-l învețe meșteșugul vopsirii mătăsii și a inului, inclusiv secretul de a da pânzei o nuanță verde fără ajutorul focului. Davin s-a mai angajat să obțină cantitățile de lemn și de cositor pentru realizarea literelor, dar nu și-a onorat promisiunile. Ca și Gutenberg, la vremea sa, Waldvogel avea nevoie de bani, motiv pentru care și-a amanetat la Davin mobila, hainele și chiar câteva dintre ustensilele sale tipografice. Davin, profitând de statutul său de creditor, a fost necinstit cu praghezul, deși acela și-a onorat obligațiile. După acest episod, Davin dispare din registrele orașului Avignon¹⁸ și apare, în documente, un alt personaj, Girard Ferrose, lăcătuș din dieceza de Trier, care, după ce se stabilește în Avignon, intră în parteneriat cu Waldvogel, ei locuind chiar în aceeași casă.

Cei doi rămân fără bani, iar singura soluție a fost amanetarea unui ceas aparținând lui Ferrose, numai că și suma primită s-a epuizat repede. Aflăm acum, din documente, că Waldvogel a primit de la un George de Jardine, mai întâi zece, apoi douăzeci și șapte de florini în schimbul promisiunii că îl va iniția – în secret, firește – în tainele tipografice. Cât a rămas de Jardine învățăcel, actele nu ne spun. Ce dezvăluie, în schimb, este faptul că Ferrose s-a întors la prietenia cu Waldvogel, din aprilie 1446, ei locuind din nou sub același acoperiș. În 1444, Prokop Waldvogel avusese doi învățăcei în taina tipăririi, amândoi studenți în Avignon, anume Manaud Vitalis și prietenul acestuia, Arnaud de Coselhac, iar, înainte ca primul dintre cei doi să părăsească orașul, Prokop l-a pus să jure pe Evangheliile că este încredințat de faptul că *ars scribendi artificialiter* este o artă adevărată, *una foarte adevărată, utilă celor care și-au însușit-o și au iubit-o*¹⁹.

Ceea ce îi reproșează contemporanii abatelui Requin este faptul că riscă și, pe cale de consecință, ajunge la concluzii pripite; înaltul prelat pretinde că

¹⁶ Aldrich 1890, p. 217.

¹⁷ Nemeč 1964, p. 471-476.

¹⁸ Aldrich 1890, p. 217-218.

¹⁹ *Ibidem*, p. 218.

Gutenberg s-ar fi aflat la Strasboug în 1436, unde s-a străduit să-și dezvolte meșteșugul secret, numai că, la un moment dat, cândva între 1440 și 1442, un colaborator al său i-ar fi furat uneltele, astfel că Gutenberg nu poate fi privit ca fiind părintele cărții tipărite²⁰. Dacă, într-adevăr, Prokop Waldvogel ar fi fost primul tipograf din istorie, atunci – se întreabă cercetătorii – de ce nu mai auzim nimic despre el după 1446? În aceeași ordine de idei, următoarea interogație: de ce nu se știe nimic despre o tiparniță sau despre o tipografie în Avignon înainte de 1497, cu alte cuvinte, după o întârziere de cincizeci și unu de ani?²¹

Într-adevăr, primul incunabul din acel oraș provensal a fost *Luciani Palinurus. Luciani Scipio romanus. Luciani heroica in amorem*, tipărit de Pierre Rohault la 15 octombrie 1497. Din colofon rezultă că, în acel an, negustorul Nicholas Tepe a semnat un contract, la 26 septembrie, cu Pierre Rohault și cu alți doi parteneri pentru sponsorizarea tipăririi, iar cartea a apărut în mai puțin de trei săptămâni²².

În universul primelor tipărituri europene se întâlnesc texte cu diferite caractere de literă, clasificate în literatura de specialitate drept litere *donat* și litere *calendar*. Denumirile acestora vin de la tipăriturile care le-au folosit inițial. *Donat* este denumirea unei scurte gramatici latine scrisă la Roma, prin secolul al IV-lea, de către Aelius Donatus – pe care l-am amintit deja –, gramatică ce s-a păstrat de atunci și până la Gutenberg în repetate copii manuscrise. Până acum se cunosc mai multe ediții cu caractere gutenberghiene ale gramaticii respective, care consta din 28 de sferturi de coală cu exerciții. Succesul răspândirii unei astfel de cărți se explică prin fenomenul cererii (și al ofertei), căci era necesară multor generații de elevi, care nu numai că învățau după ele, dar le și uzau, motiv pentru care erau solicitate noi ediții.

Cum este de presupus, caracterul de literă *calendar* a fost inițial folosit la tipărirea calendarelor, foarte căutate în epocă, inclusiv datorită faptului că acestea includeau o serie de sfaturi medicale ori de igienă. Dintre calendarele tipărite de Johann Gutenberg s-a păstrat așa-numitul *Calendar turcesc*, într-un exemplar complet, existent azi în colecțiile Bibliotecii de Stat din München. Cărticica întreagă cuprinde șase foi, care formulează, pe structura calendarului, o chemare a Creștinătății împotriva pericolului turcesc (= otoman). În fiecare lună erau chemate la lupta antiotomană alte categorii ale societății timpului, fie împăratul german, fie papa de la Roma, apoi alți suverani, principii ori alte popoare.

*

---

²⁰ *Ibidem*, p. 218-219.

²¹ *Ibidem*, p. 219.

²² Eisermann 2017, p. 78.

Türkenkalender sau „calendarul turcesc” – într-o formulare completă, *Der Türkenkalender für das Jahr 1455* – a fost tipărit de Gutenberg în decembrie 1454 pentru anul 1455. De reținut un amănunt deloc de neglijat, calendarul a apărut la un an după căderea Constantinopolului, în 29 mai 1453. Dramaticul eveniment a avut ecou în Europa, spre exemplu, trubadurul german sau minnesingerul Michael Beheim (1416-1474/78) – inițial țesător, apoi soldat, devenit ulterior cântăreț și compozitor, aflat, la un moment dat, în anturajul regelui Ungariei Ladislau Postumul (1453-1457) și în cel al împăratului Frederic al III-lea von Habsburg (1452-1493) – a scris un poem la căderea Constantinopolului, poem intitulat *Von den Türken und dem adel sagt dis* (cu sensul: „Despre turci și nobilime”). În versurile sale, care au contribuit serios la creionarea unui *Türkenbild* negativ pe multe generații, el reușește să împletească sentimentul de durere în fața crudei realități, cu îndemnuri atât la cruciadă, cât și la pedepsirea nobilimii europene pentru incapacitatea acesteia de a se uni în fața aceluși *flagel*, cum a denumit el prezența otomană în Europa²³. De altfel, contribuția sa se deschide chiar cu anunțul mării nenorociri și cu încadrarea cronologică a acesteia: *Aici vă dezvălui vouă/ cea mai mare nenorocire/ Un M [anul M=1000], patru C-uri [CCCC=400], un L [L=50], trei I [III=3]/ sunt patrusprezece secole și jumătate,/ iar în al treilea an de la acestea/ după nașterea lui Iisus Hristos/ a pierit Coroana grecilor./ Acest masacru/ a fost cauzat de împăratul turcilor, așa după cum mi s-a spus mie./ Tiranul păgân și rău, turcul cel cumplit,/ ucigașul de creștini,/ a pustiit Constantinopolul²⁴.*

Un alt minnesinger, Balthasar Mandelreiss, a scris, la rândul său, un apel, în limba germană, adresat principilor, probabil în numele împăratului Frederic al III-lea, un apel în versuri, intitulat *Türkenschrei*, apărut în 1454, în care destinatarii erau îndemnați să se ridice la luptă împotriva turcilor (desigur, a otomanilor). *Türkenschrei* a ajuns până la noi în două versiuni, una de treizeci și una, iar cealaltă din douăzeci și șapte de strofe²⁵. În afara unor producții poetice, precum cele de mai sus, care nu au fost singurele de acest fel în epocă, întâlnim mărturiile ale martorilor oculari, precum cea a arhiepiscopului Leonard de Mytilene din Chios (1395/6-1459), care, în epistola trimisă papei Nicolae al V-lea, îi oferă amănunte despre participarea sa la apărarea capitalei bizantine. Dacă, într-adevăr, scrisoarea – cunoscută de istorici ca *Historia captae a Turca Constantinopolis*²⁶ – a fost terminată la 16 august 1453, atunci poate fi considerată ca fiind una dintre primele mărturii despre evenimentele respective²⁷.

²³ McDonald 2017, p. 371-384.

²⁴ Traducerea din engleză îmi aparține, după *ibidem*, p. 374.

²⁵ Geldner 1983, p. 166-171.

²⁶ *Historia captae a Turca Constantinopolis*, 1544 (vezi <http://digital.lib.auth.gr/record/137698>, consultat la 25.06.2023).

²⁷ Philippides 1981, p. 288.

Un al martor, de data aceasta ortodox, a fost Isidor al Kievului (cca. 1385-†1467), adept și el, ca și catolicul Leonard de Mytilene, al unirii bisericești decisă la Conciliul de la Ferrara-Florența (1438-1439). Fost egumen a Mănăstirii „Sf. Dimitrie” din Constantinopol, va face parte, în calitate de mitropolit de Kiev, din delegația basileului Ioan al VIII-lea Paleologul – alături de patriarhul constantinopolitan, înalți ierarhi și arhimandriți –, delegație care s-a îmbarcat la Constantinopol pentru Veneția spre a ajunge la Conciliul de la Ferrara. Împreună cu Besarion/Visarion de Niceea, Isidor a fost coautorul actului unirii religioase dintre ortodocși și catolici, act (de fapt, decret sau bula papală) prezentat oficial la 5 iulie 1439. La puțin timp, a fost ridicat la demnitatea de cardinal, desigur, de către suveranul pontif.

Întors în lumea ortodoxă, cu scopul de a implementa unirea religioasă în lumea în care era păstor duhovnicesc, Isidor a întâmpinat opoziția înverșunată a marelui cneaz al Moscovei, Vasile al II-lea cel Orb (1425-1462), care, prin intermediul unui sobor de episcopi, l-a declarat apostat, l-a depozat de tronul arhieresc și l-a surghiunit într-o mănăstire. La acest punct se cuvine subliniat faptul că istoricii români nu agreează punctul de vedere al colegilor ucrainieni, care susțin că acțiunea mitropolitului Isidor ar fi privit doar spațiul ucrainean (rutean). Istoricii de la noi, bazându-se pe documente mai puțin valorificate până nu demult, afirmă că mesajul isidorian îi avea ca receptori pe toți credincioșii patriarhului ecumenic de la Constantinopol care foloseau slavona în liturghie, deoarece, într-o enciclică a sa, Isidor îi menționa deopotrivă pe ruteni, valahi și sârbi²⁸.

Scăpat din surghiunul mănăstiresc, Isidor ajunge la Roma, de unde papa Nicolae al V-lea îl retrimite la Constantinopol, în 1452, spre a încerca o renegociere a unirii religioase, în situația în care pericolul otoman era mai mult decât evident. Însă era tot atât de evidentă și miopia bizantinilor, inclusiv a unora din Casa imperială, cum s-a putut vedea în anii 1450-1451, când despoții Thomas și Demetrios, în conflictul lor, au făcut apel la sprijin otoman, punând astfel în pericol suveranitatea bizantină în Moreea. Doar intervenția fratelui lor, împăratul Constantin al XI-lea Dragases, a readus liniștea în peninsula²⁹.

În capitala imperială, unde se afla deja Isidor de Kiev, basileul Constantin al XI-lea Dragases, conștient de realitatea politică a timpului și de viitorul sumbru al Bizanțului, participă, în catedrala Sf. Sofia – în ziua de 12 decembrie 1452 –, la declararea solemnă a unirii religioase dintre Constantinopol și Roma³⁰. O realitate politică în care erau incluse avansul musulman în Europa mijlocului secolului al XIV-lea, pierderea Asiei Mici aproape în totalitate de

---

²⁸ Damian 2008, p. 54.

²⁹ Brezeanu 1981, p. 203.

³⁰ *Ibidem*.

către bizantini și, pe cale de consecință, reducerea Imperiului la Constantinopol și despotatul de Moreea din Peloponez³¹. Actul solemn al Unirii religioase a celor două Biserici a avut loc pe fondul unei puternice opoziții a partidei antiunioniste, opoziție care a reușit să-și apropie masiv și miop masele constantinopolitane.

În fatidica zi de 29 mai 1453, Isidor al Kievului se afla în capitala Imperiului Bizantin, dar a scăpat printr-un artificiu, în sensul că a îmbrăcat corpul unui decedat în veșminte de cardinal, iar, pe când otomanii erau ocupați cu decapitarea cadavrului, el a reușit să scape pe o ambarcațiune spre Asia Mică, într-un grup de oameni mărunți social, iar de acolo în Creta venețiană. Ajuns la Roma, pontiful roman i-a oferit lui Isidor succesiv două demnități, pe aceea de patriarh latin al Constantinopolului, respectiv de arhiepiscop în Cipru. Însă Isidor nu a ajuns să-și îndeplinească atribuțiile în niciuna dintre cele două jurisdicții eclesiastice, deoarece se va stinge în Cetatea celor Șapte Coline la 27 aprilie 1463³².

*

În concordanță cu opiniile specialiștilor, prima publicație tipărită care a răspândit mesajul privind apărarea valorilor creștine, în general, a celor europene, în particular, a fost acel *Türkenkalender*, scos de Gutenberg, calendar care avea o „Atenționare către creștinătate împotriva turcilor” sau, în germana secolului al XV-ea, *Eyn manung der cristenheit widder die durken*. Din acel calendar s-a păstrat până azi un singur exemplar, care i-a aparținut inițial umanistului augsburghez Konrad Peutinger (1465-1547) – considerat ca fiind posesorul celei mai mari biblioteci particulare din vremea sa la nord de Alpi (*die grösste private Bibliothek seiner Zeit nördlich der Alpen*)³³. Ulterior, în 1806, a fost descoperit de bibliotecarul german Bernhard Joseph Docen (1782-1828) în patrimoniul de carte al Colegiului iezuit din Augsburg, iar, la câțiva ani după secularizarea mănăstirilor din Bavaria, calendarul a ajuns la *Bayrische Staatsbibliothek* din München, unde se păstrează până azi³⁴.

În acest punct, ar fi util de precizat că prin procesul de „disoluție” (bineînțeles, secularizare) al mănăstirilor bavareze (Bettina Wagner), de la începutul secolului al XIX-lea, un important procent din colecțiile de incunabile ale acestora se regăsește la *Bayrische Staatsbibliothek* (BSB) din München. Dacă, spre exemplu, incunabilele aflate la British Library au fost achiziționate în

---

³¹ Ahrweiler 2002, p. 113.

³² Giese, Döring 2015, p. 79-114.

³³ Pieper 2018, p. 495.

³⁴ Höfert 2010, p. 61-70; Iorga 1941, p. 223.

majoritate de reprezentanți ai Casei Regale³⁵, colecționari particulari, anticari ori bibliofili, care le-au donat sau vândut ulterior instituției britanice, în schimb, cele din biblioteca bavareză păstrează însemnele de proprietate ale posesorilor inițiali, umaniști ori călugări bavarezi. Diferența apare și din faptul că britanicii s-au orientat după criterii bibliofile atunci când au devenit interesați de incunabule, dar, în schimb, bavarezii le-au achiziționat pentru conținut; unul dintre argumente în favoarea acestei opinii este dat de faptul că majoritatea exemplarelor din Anglia au bogate ornamente interioare, care încântă privirea sub raport estetic, în timp ce, în colecțiile bavareze, astfel de exemplare sunt excepții³⁶.

Desigur, Bavaria nu a fost un caz izolat, deoarece, spre exemplu, în Frankfurt am Main – cu alte cuvinte, nu departe de Mainz, unde a fost activ Gutenberg –, în Biblioteca Universității (*Universitäts-Bibliothek – UB*) de acolo, din totalul de aproximativ 2.700 de incunabule, aproximativ o treime dintre ele, mai precis 1097 de exemplare, provin de la biblioteca mănăstirii dominicane. Aceasta a fost o mănăstire fondată în secolul al XIII-lea și care a avut epoca sa de înflorire în secolul al XV-lea, cel al primelor tipărituri de carte³⁷. Conventul va avea un program intens de achiziție de carte pe durata unei jumătăți de secol, mai precis din 1470 și până la Reforma religioasă din secolul al XVI-lea. În schimb, documentele mai târzii, din secolul al XVII-lea, nu mai atestă achiziții, ci vânzări de carte, cum au fost cele din 1628, 1650, respectiv din 1685, când o serie de volume au intrat în posesia legătorilor de carte, pe sume modice sau chiar mici, achizitorii fiind interesați să achiziționeze pergament de calitate exclusiv pentru legăturile lor de carte³⁸.

Cum era și de așteptat, *Türkenkalender*, format din șase file, este structurat în așa manieră, încât să se raporteze la cele douăsprezece luni ale anului. Specialiștii în domeniu l-au încadrat în categoria *poemelor astrologico-politice*, deoarece, după câte o rugăciune introductivă la începutul fiecărei luni, în care principii ecleziastici și laici erau îndemnați să se opună pericolului otoman (sau *turcilor*, cum apare în text), erau inserate și profeții ale timpului. Pe scurt, tipăritura în discuție îmbina date calendaristice cu percepții populare despre turci, ca înainte-mergători ai Anticristului care va veni la sfârșitul vremurilor³⁹. Calendarul, prin ansamblul conținutului său, pune cititorul anului 1455 în fața realităților politice ale timpului, care includeau dispariția recentă a

---

³⁵ În lumea heraldicii se folosește sintagma *Casa regală* (sau *Casa Regală*) pentru țările care sunt monarhii, iar pentru republicile foste monarhii, formula este *Familia regală* (alternativ *Familia Regală*).

³⁶ Wagner 2015, p. 334.

³⁷ Nickson 2018, p. 353.

³⁸ *Ibidem*, p. 354; Papahagi 2013, p. 25 sqq., respectiv p. 210 sqq.

³⁹ Green 2012, p. 29-30, cf. Wehmer 1948, p. 37.

unei formațiuni statale de prestigiu, Imperiul Bizantin, chiar dacă, teritorial, acesta a ocupat o suprafață disproporțional redusă în raport cu faima sa⁴⁰. Rândurile finale ale lunii decembrie dădeau știre despre recente victorii împotriva dușmanilor Crucii, victorii anunțate de papa Nicolae al V-lea, prin intermediul epistolei sale, de la 25 octombrie 1454, adresate Dietei din Frankfurt. Textul se încheia cu urarea de An Nou, se pare cea mai veche de acest fel care a văzut lumina tiparului – *Eyn gut selig nuwe Jar/ „Un An Nou bun și fericit”*⁴¹.

Abrevieri bibliografice

- L'Abbé Requin 1890 – L'Abbé Requin, *L'Imprimerie à Avignon en 1444*, Paris, 1890
- Ahrweiler 2002 – Hélène Ahrweiler, *Ideologia politică a Imperiului Bizantin*, cu o postfață de Nicolae Șerban Tanașoca, traducere [de] Cristina Jinga, București, 2002
- Aldrich 1890 – S. J. Aldrich, "Procope Valdfoghel, Goldsmith and Printer", în *The Library*, vol. 1-2, issue 1, 1890, p. 217-219
- Allingri 2009 – Matthieu Allingri, "L'activité et les relations d'un grand notaire avignonnais au tournant des XIVe et XVe siècles: Giorgio Briconi", în *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge*, tome 121, nr. 2, 2009, p. 377-416
- Berg, Neuber 1544 – *Historia captae a Turca Constantinopolis*, Nürnberg: *Norimbergae, in officina Ioannis Montani & Vlrici Neuber* [Johann von Berg & Ulrich Neuber], 1544
- Brezeanu 1981 – Stelian Brezeanu, *O istorie a Imperiului Bizantin*, București, 1981
- Damian 2008 – Iulian-Mihai Damian, „Unire bisericească și societate creștină în regatul Ungariei la mijlocul secolului al XV-lea”, în *Crisia*, Muzeul Țării Crișurilor, XXXVIII, 2008, p. 50-64
- Eisermann 2017 – Falk Eisermann, "Fifty Thousand Veronicas. Print Runs of Broadsheets in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries", în Andrew Pettegree (ed.), *Broadsheets. Single-Sheet Publishing in the First Age of Print*, Leiden, Boston, 2017, p. 76-113
- Füssel 2019 – Stephan Füssel, *Gutenberg and the Impact of Printing*, translated by Douglas Martin, Abingdon-on-Thames, Routledge, 2019
- Geldner 1983 – Ferdinand Geldner, "Bemerkungen zum Text des *Türkenschreis* von Balthasar Mandelreiss, des *Türkenkalenders* (1454) und der *Ermanung... wieder die Türken* von Niclas Wolgemut", în *Gutenberg Jahrbuch*, vol. 58, 1983, p. 166-171
- Giese, Döring 2015 – Martina Giese, Karoline D. Döring, "Der Briefbericht des Frater Simon über den Fall von Konstantinopel 1453", în *Byzantinische Zeitschrift*, Band 108/1, 2015, p. 79-114
- Green 2012 – Jonathan Green, *Printing and Prophecy. Prognostication and Media Change 1450-1550*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 2012
- Hanke, Nettekoven 2016 – Marion Hanke, Ina Nettekoven, *Early printed Bibles: 1454-1580*, Stalden, Dr. Jörn Günther Rare Books AG, 2016
- Höfert 2010 – Almut Höfert, "Die Türkengefahr in der Frühen Neuzeit", în Thorsten Gerald Schneiders (ed.) *Islamfeindlichkeit*, Springer, 2010, p. 61-70

⁴⁰ Răpă-Buicliu 2002, p. 139-149.

⁴¹ Ittu 2008, p. 40.

- Hugo 1970 – Victor Hugo, *Notre Dame de Paris*, București, 1970
- Iorga 1941 – Nicolae Iorga, „Cronica”, în *Revista Istorică*, XXVII, nr. 1-12, ianuarie-decembrie 1941, p. 171-230
- Ittu 2008 – Constantin Ittu, *Vademecum bibliologic*, Sibiu – Alba Iulia, 2008
- Ittu 2016 – Constantin Ittu, *Instantia crucis*, Sibiu, 2016
- McDonald 2017 – William McDonald, „Michael Beheim’s *Von den Türken und dem adel sagt dis*: a Demotic Lament and Crusading Song Contemporary with the Fall of Constantinople 1453”, în *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, vol. 70 (3), 2017, p. 371-384
- Nemec 1964 – Jaroslav Nemec, „Prokop Waldvogel of Prague and the 15th Century Printers of the Kingdom of Bohemia”, în *The Czechoslovak Contribution to World Culture*, 1964, p. 471-476
- Nickson 2018 – Margaret Nickson, „An Early Eighteenth-century Sale of Mainz Incunabula by the Frankfurt Dominicans”, în Lotte Hellinga (ed.), *Incunabula in Transit. People and Trade*, Brill, 2018, p. 353-360
- Papahagi 2013 – Adrian Papahagi (coord.), *Vocabularul cărții manuscrise*, București, 2013
- Philippides 1981 – Marios Philippides, „The Fall of Constantinople: Bishop Leonard and the Greek Accounts”, în *Greek, Roman and Byzantine Studies*, vol. 22, 1981, p. 287-300
- Pieper 2018 – Christoph Pieper, „Germany’s Glory, Past and Present: Konrad Peutinger’s *Sermones convivales de mirandis Germanie antiquitatibus* and Antiquarian Philology”, în Karl A. E. Enenkel, Konrad Adriaan Ottenheym (eds.), *The Quest for an Appropriate Past in Literature Art and Architecture*, Leiden, 2018, p. 485-510
- Râpă-Buicliu 2002 – Dan Râpă-Buicliu, „Note bibliologice cu privire la *der Türkenkalender für* <1455>, (Mainz, 1454)”, în *Danubius*, XX, nr. 1, 2002, p. 139-149
- [Stadt Mainz] 2000 – [Stadt Mainz] (Hrsg.), *Gutenberg. Aventura un Kunst. Vom Geheimunternehmen zur ersten Medienrevolution*, Mainz, Verlag Hermann Schmidt, 2000
- Stein 1890 – Henri Stein, „L’Imprimerie à Avignon en 1444, par l’abbé Requin; Les Origines de l’imprimerie à Avignon, par L. Duhamel”, în *Bibliothèque de l’école des Chartes*, 1890, tome 51, p. 315-319
- Tsvetkova 2019 – Milena Tsvetkova, „Scientific Reassessment of the Publishing Evolution: A Media-Archaeological Approach to Prospective Studies of Book as Medium”, în *Media Education (Mediaobrazovanie)*, nr. 59, issue 1, 2019, p. 143-158
- Wagner 2015 – Bettina Wagner, „The Incunables of the Bayerische Staatsbibliothek München and their Provenances”, în *La Bibliofilia*, vol. 117, nr. 3, 2015, p. 334-344
- Wehmer 1948 – Carl Wehmer, *Mainzer Probedrucke in der Type des sogenannten astronomischen Kalenders für 1448: Ein Beitrag zur Gutenberg-Forschung*, München, 1948
- Schwarz 2021 – Karl W. Schwarz, „Der erste evangelische Superintendent in Siebenbürgen Paul Wiener (1495-1554): eine Brücke zwischen Laibach, Wien und Hermannstadt”, în *Journal of Early Modern Christianity*, Berlin, vol. 8, issue 1, 2021, p. 89-101
- Zeisberger 2018 – Ingold Zeisberger, „Der Erfinder des Buchdrucks: Johannes Gutenberg. Eine Lebensskizze”, în *Perspektive Bibliothek*, 7. 1, 2018, p. 115-136

„...steaua strălucitoare a muzelor din Aiud...”
**VIAȚA, MOARTEA ȘI MEMORIA LUI SÁNDOR TELEKI AL III-LEA
(1760-1767)**

K. WEISZ SZIDÓNIA
Biblioteca Teleki-Bolyai, Târgu-Mureș

“...shiny star of the muses from Aiud...”
Life, Death and Remembrance of Sándor Teleki III (1760–1767)
ABSTRACT

Death has always represented an important part of a person's life. Therefore, it was customary for relatives to utilise this tragic event to showcase the greatness of the deceased and of his/her family. The multiple types of commemorating actions have resulted in different types of historical sources that can provide us even nowadays with an introspection into the pompous ceremony of the burials. The Teleki-Bolyai Library houses numerous types of documents that are concerned with death or funeral rites: sermons, orations and poems, funeral hatchments and also obituaries.

The main character of the present research is Sándor Teleki III. Despite his passing at the young age of 7, a long series of texts have been written in order to keep his memory alive, and commemorating images have been created. The study focuses on the child's life, genealogical aspects, his image presented in the written documents, and also on the analysis of the historical sources connected to the topic.

Cuvinte-cheie: carte veche, predici funerare, blazoane funerare, familia Teleki, aristocrația transilvăneană, genealogie

Key words: old prints, funeral orations, funeral hatchments, Teleki family, Transylvanian aristocracy, genealogy

Moartea reprezintă momentul final al existenței individului. De obicei, aparținătorii, contemporanii s-au folosit de această tragică întâmplare pentru a susține sau evidenția măreția defunctului și a familiei. Astfel, ca rezultat al multiplelor acțiuni de comemorare, s-au creat diferite tipuri de izvoare istorice care ne oferă și astăzi o introspecție în ceremonia fastuoasă a înmormântării.

Predici, discursuri și poezii funerare, blazoane mortuare și necroloage cu chenar negru se regăsesc în număr mare în colecțiile Bibliotecii Teleki-Bolyai. Deși majoritatea acestora au fost realizate în cinstea persoanelor aparținătoare nobilimii, în special adulți, regăsim printre cei comemorați și alte categorii sociale și vârste. Personajul principal al prezentului studiu, Sándor Teleki al III-lea, constituie, la rândul său, un caz aparte, fiind un copil de șapte ani, căruia i s-au dedicat multe tipuri de documente comemorative.

Un volum cu predici funerare a intrat în atenția noastră în mod accidental, cu ocazia unui inventar. Ulterior, s-a descoperit și blazonul mortuar al copilului și, astfel, s-a ivit ocazia de a așeza aceste izvoare istorice unul lângă celălalt și de a le analiza împreună pentru a reconstitui tragedia unei familii. Studiul se împarte în două părți: prima se concentrează asupra aspectelor genealogice, viața copilului și imaginea sa în izvoare, iar cea de-a doua parte cercetează diferitele surse scrise și vizuale legate de subiect.

*

Nu a născut copii ordinari, ci domnișori distinși și nobili, frumoși, deștepți, pentru onorabila familie de conți S. R. I. Teleki¹

Protagoniștii

Ziua de 6 februarie 1767 nu a fost una de bun augur pentru familia Teleki, deoarece, în dimineața aceea, între orele 9 și 10, s-a stins din viață, la vârsta fragedă de numai 7 ani, Sándor Teleki al III-lea. Moartea în sine semnifică o lovitură serioasă, de vreme ce capacitățile intelectuale extraordinare ale băiatului presupuneau un posibil viitor strălucitor, iar faptul că el era singurul fiu al părinților săi, deja înstrăinați, prevestea totodată stingerea pe linie masculină a acestei ramuri a familiei.

Tatăl, Sándor Teleki al II-lea (1737-1798)², s-a născut din căsătoria lui Sándor I (1679-1754) cu contesa Zsuzsanna Petki Nagy (1707-1748), fiind fratele mai mare al lui Sámuel Teleki, fondatorul bibliotecii din Târgu Mureș³. În momentul actual al cercetării, multe dintre momentele vieții sale nu ne sunt cunoscute. Inițial, a fost educat acasă prin tutore personal⁴, iar pe 25 august 1749 a devenit elev al Colegiului Reformat din Târgu Mureș⁵. Numele său mai apare în izvoare în perioada 1755-1756, în cadrul procesului de succesiune al tatălui său, iar ca urmare a acestei acțiuni, pe 19 martie 1756, devine proprietarul satului Cricău⁶. Prima sa soție a fost Erzsébet Vitéz⁷, după moartea căreia s-a căsătorit cu Borbála Halász (n. 1719)⁸. Și doamna era la cea de a doua căsătorie, primul ei soț fiind un anumit colonel József Szilágyi, cu care nu a avut copii⁹. Din alianța

¹ Borosnyai Nagy [1768], Fol. D2^v.

² Gordán 2018, p. 196.

³ Deé Nagy 1997, p. 14. Locul ocupat de copilul defunct în arborele genealogic al familiilor Teleki și Halász este prezentat și de Zsigmond Borosnyai Nagy (Borosnyai Nagy [1768], Fol. C3^v).

⁴ Deé Nagy 1997, p. 16.

⁵ Kardos 1905, p. 72.

⁶ Kardos 1906, p. 49.

⁷ Deé Nagy 1997, p. 14.

⁸ Kempelen 1912, p. 461.

⁹ Halász 1914, p. 39; Borosnyai Nagy [1768], Fol. D^v.

matrimonială a celor doi s-au născut doi fii¹⁰. Pe 13 februarie 1760 a venit pe lume Sándor al III-lea, botezat pe 2 martie¹¹ de Zsigmond Borosnyai Nagy¹². El a fost urmat de Péter I, născut în primăvara anului 1762 și decedat pe 14 noiembrie același an¹³. Datorită faptului că acesta din urmă a trăit numai 8 luni, existența sa este documentată numai de predicile funerare dedicate fratelui mai în vârstă. După moartea micului Péter relația dintre părinți s-a deteriorat considerabil¹⁴, cum însăși Borbála Halász notează: „în anul 1763, mariajul nostru de o armonie rară a fost tulburat de Satana (schimbarea existând și astăzi)”¹⁵. Din păcate, nu ne sunt cunoscute cauzele care au condus la începerea conflictului, însă bazându-ne pe prezentarea soților, oferită de memorialistul György Rettegi, este posibil ca una dintre cauze să fi fost caracterul diferit al celor doi: „Dar cum acesta a fost un om excessiv și perversus, a trăit rău cu el până la moarte. Dar aceasta l-a disciplinat pe domnul conte, fiind o femeie dură, cu limba ascuțită, gălăgioasă, furioasă, care se purta ca și un bărbat. Însă i-ar fi fost de mai mare folos să se poarte cu o sfioșenie feminină frumoasă și cu evlavie”¹⁶.

Sursele evidențiază existența unor bârfe ale contemporanilor, menționând că „a fost tulburată de limbile veninoase și invidioase”¹⁷, conform predicilor funerare aceștia au atacat-o și pentru metodele ei de a-și educa copilul. Contesa însă nu a fost agresată numai verbal, din păcate, în anul 1763, ea fiind și victima unui atentat¹⁸. Pentru a afla detalii legate de această tentativă de omor trebuie să ne bazăm iarăși pe György Rettegi: „[...] am auzit că soția contelui Sándor Teleki a fost împușcată în fund într-un asemenea hal, încât alicele i-au ieșit în zona inghinală. Cazul s-a întâmplat când a stat la Oarba printre niște femei care cerneau, și a fost împușcată atunci, dar nu se știe de unde și de către cine, cum nu s-a auzit nici focul de armă, și nu s-a văzut nici om, nici fum. Probabil arma a fost încărcată cu praf care nu a explodat”¹⁹.

Numele făptașului nu este menționat nicăieri, dar nu putem exclude faptul că ar fi putut fi însuși soțul ei. Ipoteza poate fi susținută de mai mulți factori:

¹⁰ Jehovától [1768] [5]; Együtt valo [1768], Fol. [3].

¹¹ Kardos 1906, p. 51.

¹² Borosnyai Nagy [1768], Fol. C3^v.

¹³ [Halász 1768], Fol. Y3^v.

¹⁴ Kardos 1906, p. 52.

¹⁵ *1763-dik esztendőben, mert a Sátánt ki bocsátá az UR, a ki köztünk igaz ritka tsendességü házassági életünket meg-zavará (mely példátlan változásunk még eddig-is meg-van)* [Halász 1768], Y3^v.

¹⁶ *De minthogy excessivus és perversus ember volt, rosszul élt vele holtig. De ez ráncbaszedte volt grófuramat, igen éles, nagy nyelvű, nagy haragú, magát férfi módon viselő, kemény asszony lévén. Am vegye hasznát, jobb lett volna asszonyi szép szemérmességgel s istenfélőül magát viselni* (Rettegi 1970, p. 156).

¹⁷ [...] *a mérges és irigy nyelvektől impetáltatnék*, Borosnyai Nagy [1768], Fol. C4.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Rettegi 1970, p. 155.

înstrăinarea celor doi și atacul s-au întâmplat cam în aceeași perioadă; soțul a fost arestat pentru o infracțiune nespecificată, Rettegi menționează această informație în același context cu vindecarea contesei²⁰. Chiar și ziua înmormântării lui Sándor al III-lea a coincis cu pronunțarea sentinței împotriva tatălui²¹, acesta fiind deținut și cu 13 ani mai târziu.

În ciuda conflictelor dintre părinți, aceștia au depus eforturi serioase pentru a asigura educația fiului lor. În primii săi ani de viață ei însșiși l-au educat, mai târziu au angajat tutori²², iar pe 2 ianuarie 1765²³, copilul a fost trimis la Colegiul Reformat din Aiud, unde s-a dovedit a fi un elev excepțional²⁴. Cu puțin timp înaintea împlinirii vârstei de 7 ani s-a îmbolnăvit, starea dovedindu-se fatală.

În textele formulate în memoria micului Sándor se găsesc o serie întreagă de informații legate de detaliile tragediei, acestea fiind incluse probabil cu scopul de a sublinia caracterul șocant al acesteia, dar, totodată, și pentru a informa rudele îndoliate despre cum au decurs evenimentele. Mulțumită acestor descrieri detaliate, putem afla că pe 3 februarie 1767, într-o zi de marți, copilul s-a îmbolnăvit de așa-zisul *Hungaricus morbus*, și anume gastrită acută²⁵. Boala de stomac – a cărei cauză era probabil alimentația neadecvată – s-a agravat repede, având ca simptome o durere puternică de cap, febră ridicată și frisoane²⁶.

Mama a fost înștiințată din timp de boala fiului ei, l-a și dus imediat acasă, din Aiud la Oarba, unde ea însăși s-a ocupat de îngrijirea copilului²⁷. Pentru vindecarea acestei probleme medicale, în secolul al XVIII-lea s-au folosit două tipuri de tratamente: impunerea efectuării unor activități fizice grele, respectiv ungerea cu alifii²⁸. În cazul de față, probabil, au apelat la metoda din urmă, însă fără a ajunge la vreun efect. Starea lui Sándor s-a agravat, iar vineri dimineața a survenit moartea: „dar în noaptea aceea s-a agravat, iar vineri dimineața între orele IX și X a adormit în liniște, cauzând o tristețe de neuitat părinților săi dragi”²⁹.

²⁰ *Meggyógyult, de a gróf arestumban vagyon [S-a vindecat, dar contele este arestat] (ibidem, p. 156).*

²¹ Együtt való [1768], Fol. [3].

²² Borosnyai Nagy [1768], Fol. C3 v-C4; Borosnyai Nagy [1768]a, Fol. I2.

²³ Kardos 1906a, p. 72.

²⁴ Borosnyai Nagy [1768], Fol. C4; Együtt való [1768], Fol. [3]; Ajtai Abód [1768], Pagina de titlu.

²⁵ Izvoarele istorice din secolele XVI-XVII au folosit denumirea de boala maghiară (*morbus Hungaricus*) pentru mai multe tipuri de boli; termenul s-a utilizat în primul rând pentru febra tifoidă, dar apare și în cazul altor boli cu febră ridicată (Vita 1965, p. 31).

²⁶ *Mert az el-múlt héten, Kedden, meg-környékeztetvén a' Mélt. Gróff Urfi, a' Hungaricus morbusstól, a' Tsömörtől; Szeredán, a nagy forrótság causált, szörnyő főfájást, mellyben azt kiáltotta, mint a Sunembéli nemes aszszony Fija: Jaj Fejem! Jaj Fejem! Ezt követte Tsötörtökön a' Geleszta hányás, és hagymázás forró hideg.* Borosnyai Nagy [1768], Fol. C4^v.

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ Vita 1965, p. 31-31.

²⁹ *de azon éjjel el-nehezedvén, Pénteken dél előtt, IX és X óra között Édes Uri Szüleinek el-felejthetetlen szomorúságukra tsendesen el-aluvék* (Borosnyai Nagy [1768], Fol. C4^v).

Izvoarele notează și cronologia ulterioară a evenimentelor. Primul moment din ceremonia funerară, și anume așezarea în sicriu, a avut loc pe 13 februarie, chiar în ziua de naștere a copilului decedat³⁰. Evenimentul a fost celebrat de Zsigmond Borosnyai Nagy, în fața unui numeros ansamblu de participanți³¹. Pe 5 iulie, la casa părintească, a avut loc o ceremonie de rămas bun, unde Mihály Ajtai Abód a rostit un discurs de comemorare. Zece zile mai târziu, pe 15 iulie a avut loc înmormântarea propriu-zisă, înaintea căreia s-au tras clopotele zilnic, timp de două săptămâni³².

Cu ocazia organizării funeraliilor „îngerului ei drag”³³, mama îndurerată nu s-a abținut de la cheltuieli³⁴, notează Borosnyai. Pentru a onora memoria copilului, Colegiului Reformat din Aiud i-au fost donate un steag scump și un monument funerar realizat din argint și aur³⁵. Majoritatea costurilor însă, probabil, au fost plătite pentru cripta construită pentru cei doi copii, respectiv pentru cele trei sicrie de piatră comandate pentru aceștia și pentru ea însăși³⁶. De asemenea, un cost ridicat au însumat și acele blazoane și charte funerare, care până la urmă nu au putut fi afișate din cauza vremii rele din ziua înmormântării³⁷. Din cauza condițiilor meteorologice nefavorabile, și numărul participanților la ceremonia din capela nouă din sat a fost redus³⁸. Nu a venit niciun bărbat Teleki³⁹, fiind prezentă numai Mária Teleki, soția lui Bánffy Péter,⁴⁰ din familia Halász, însă au luat parte mai multe persoane cu rang militar important⁴¹.

Data morții contesei Borbála Halász nu ne este cunoscută, dar probabil a survenit înaintea anului 1778. Prezumția se bazează pe faptul că soțul s-a recăsătorit pe 16 octombrie 1778 – fiind încă încarcerat în cetatea din Târgu Mureș. Căsătoria, cu o anumită Mária Györffy, a fost celebrată după ritul romano-catolic⁴², iar fiul lor, Ádám, s-a născut în 1790⁴³.

*

---

³⁰ Kardos 1906a, p. 72.

³¹ Borosnyai Nagy [1768], Fol. C3.

³² Abats [1768]. S.

³³ Deáki F. [1768], Fol. P1^v.

³⁴ Borosnyai Nagy [1768]a, Fol. K2.

³⁵ *Ibidem*, Fol. K3.

³⁶ Vezi **Fig. 1**.

³⁷ *Ibidem*, Fol. I5^v.

³⁸ Borosnyai Nagy [1768], Fol. E4.

³⁹ *Ibidem*, Fol. I5^v.

⁴⁰ Borosnyai Nagy [1768]a, Fol. K2^v.

⁴¹ *Ibidem*, Fol. I5^v, K2^v.

⁴² Kardos 1906b, p. 70.

⁴³ Kardos 1906c, p. 65.

*Dacă te-ai uitat la fața sa frumoasă, / la buzele sale roșii zâmbitoare, / la curcubeul frumos al ochilor săi, / Te-ai gândi la un înger în formă umană*⁴⁴

Imaginea micului Sándor în izvoare

Chiar dacă nu există un portret propriu-zis reprezentându-l pe Sándor, izvoarele studiate ne oferă totuși o caracterizare a sa, atât din punct de vedere fizic, cât și din punct de vedere intelectual. Prezentarea cea mai detaliată ne este oferită de Zsigmond Borosnyai Nagy: „Capul i-a fost rotund, fruntea netedă și largă, ochii și sprâncenele negri. [...] Fața rotundă și roșie, gura mică și zâmbăreață, limba cizelată, părul de culoarea castanului, lung până la mijloc. Mâinile create pentru scris și gesturi frumoase, iar picioarele pentru mers manierat și vioi”⁴⁵.

Exceleța staturii sale este subliniată de mai multe discursuri funebre: „corpul i-a fost de o statură foarte frumoasă⁴⁶; a fost o capodoperă a lui Dumnezeu⁴⁷; a fost copil mic, dar statura impunătoare, fața rotundă, umerii largi și pieptul în formă de scut puteau fi văzuți ca și simbolul nobilimii”⁴⁸. Chiar și colegii săi de la Aiud erau impresionați de micul Sándor, menționând „privirea curajoasă, gâtul scurt și drept, picioarele și statura dreaptă, fruntea cultivată, gura frumos zâmbitoare, dar nu râzătoare”⁴⁹.

Nu lipsește, din discursuri, nici laudarea aptitudinilor intelectuale ale copilului de 7 ani. Sándor – numit și „steaua strălucitoare a muzelor din Aiud”⁵⁰ – a avut numai 5 ani când a fost înscris în colegiul din oraș, unde s-a dovedit despre el că „mintea i-a fost nobilă, iar cu înțelepciunea sa i-a întrecut și pe cei de zece, doisprezece ani. Capacitățile i-au fost de o mare raritate, tot ceea ce a citit a reținut cu ușurință și a putut să recite strălucitor”⁵¹. Datorită calităților sale „a fost

⁴⁴ *Ha meg-tekintetted szép ábrázatjában, / Pirossan mosolygó ró'sás ajakában, / Mosolygó szemei szép szivárványában, / Gondoltál egy Angyalt Emberi formában – Együtt valo [1768], Fol. [3].*

⁴⁵ *Feje kerekded, Homloka sima és széles, Fekete Szeme, szemöldöke. ... Fülei a hallásra figyelmesek. Szem, fül, kéz, láb volt ő. Ortája piros, és kövér. Szája kised és mosolygó. Nyelve ékesen szóló. Haja gesztenye szín, Derekáig érő hosszu. Kezei az írásra, és szép gestusra, Lábai pedig az illendő virgontz járásra termettek (Borosnyai Nagy [1768]a, Fol. I2^v).*

⁴⁶ *a' Teste igen szép termetű volt (Borosnyai Nagy [1768]a, Fol. I2^v).*

⁴⁷ *Istennek [...] egy Nemes Remek Munkája (Deáki F. [1768], Fol. P2).*

⁴⁸ *Kised vala, de ékes termetét, szép állását, kereken formált ábrázatját, széles vállait, Pai's forma melyjét. Mint Nemesség Tzimerét [...] meg-tekintők (Le-szakasztott [1768], Fol. T2-T2^v).*

⁴⁹ *bátran függesztett szemeit, egyenes rövid nyakát, természetes derekát, egyenes lábait, oszlopos állását, ki-pallérozott homlokát; a' beszédben szépen mosolygó, de nem nevető száját (ibidem, Fol. T2-T2^v).*

⁵⁰ *Jehovától [1768], Pagina de titlu.*

⁵¹ *elméje nemes volt, elmességével tiz, tizenkét Esztendőöket-is felyül múlt. Capacitása ritka, a' mit olvasott azt könnyen meg-tanulta, ékesen el-mondotta, declamáta (Borosnyai Nagy [1768]a, Fol. I2^v).*

o încântare printre colegii săi, pe care i-a devansat atât de repede, încât toți s-au mirat cum de se găsește atât de multă virtute într-un corp atât de mic”⁵².

O altă virtute a sa a fost religiozitatea, evidențiată și aceasta în texte: „Peste asta a fost virtuos. A iubit să-L slăvească pe Dumnezeu în biserică, prin cântec, rugăciune și ascultarea predicii [...] dorea cu ardoare să ia cuminecătură. De fiecare dată, înainte de culcare sau după ce s-a sculat din pat, când a fost dus la Oarba sau adus înapoi la Colegiu, s-a pus în genunchi, și s-a rugat la Dumnezeu cu pioșenie”⁵³.

Izvoarele studiate

În cadrul cercetării s-au utilizat atât izvoare istorice scrise, cât și vizuale, pe lângă predicile funerare, discursurile de comemorare și exercițiile școlare, au fost analizate și blazonul funerar și gravurile realizate despre criptă. În marea majoritate a cazurilor limba izvoarelor este maghiara, excepție făcând inscripția blazonului funerar și exercițiile lingvistice ale copilului, acestea fiind în limba latină.

Texte

În colecțiile Bibliotecii Teleki-Bolyai se găsesc trei volume de colligatum-uri⁵⁴, care – alături de lucrări dedicate altor persoane defuncte – conțin diferite texte compuse pentru înmormântarea și comemorarea lui Sándor Teleki III, respectiv alte tipuri de izvoare care se leagă de persoana sa. Exemplarul cel mai pompos se găsește în colecția de *Hungarica* a contesei Zsuzsanna Bethlen, cu cota **Thq-45 d.** Volumul cu cota **04975** provine din colecția Colegiului Unitarian din Cristuru Secuiesc și este alcătuit din predici funerare dedicate persoanelor din familia Teleki și altor familii nobiliare de seamă din Transilvania. Cel de al treilea volum analizat (cota **4145/2291**), fiind într-o stare mediocră, se găsește în depozitul de Dublete⁵⁵. Contrar celorlalte două volume, acesta începe cu

---

⁵² *gyönyörűség vala Tanulo Társai között, kiket tsak hamar annyira meg-elözött vala, hogy mindenek tsudálták, hogy lehet ollyan kitsiny testben annyi virtusnak bé-szorulni* (Ajtai Abód [1768], Fol. M2^v).

⁵³ *E' felett Virtuosus volt. Szerette az ISTENT a' Sz. Gyülekezetben imádni, Énekléssel, Könyörgéssel, Prédikációknak hallgatásával, [...] és nagy kívánsággal kívánta volna az ÚR Vatsorájából részesülni. Valamikor ágyában le-feküött, vagy abból fel-költ, mikor Orbóra vitetett, vagy a Kollégiumban vissza hozatott, térden állva hálákat adott az ISTENnek, és alázatosan esedezett* (Borosnyai Nagy [1768]a, Fol. I5).

⁵⁴ Partea dedicată lui Sándor Teleki din cele trei volume studiate prezintă diferențe minore, însă cea mai evidentă este lipsa paginii de titlu comune de pe exemplarul cu cota **4145/2291**.

⁵⁵ Nu deținem date despre originea acestui volum, respectiv din ce sursă a ajuns în colecția de astăzi. O parte din cota sa (4145) este aceeași cu numărul de inventar al volumului din colecția contesei Zsuzsanna Bethlen, dar singura însemnare de proprietate (*Gidofalvi Ferentzé 1824*) și anul menționat exclud proveniența din fondul amintit.

comemorarea micului Sándor, dar, în continuare, nu se concentrează asupra niciunui membru al familiei Teleki.

Izvoarele adunate în memoria micului Sándor au fost publicate cu o pagină de titlu⁵⁶ comună, cu titlul *A' Jehovától buzgó könyörgéssel kérettetett ... kiseded ... Teleki III. Sándor urfi ő nagysága, A'N. Enyedi mú'sák' fényes tsillaga*⁵⁷ [*Pruncul cerut cu ardoare de la Iehova ... măria sa, domnișorul Sándor Teleki III, steaua strălucitoare a muzelor din Aiud*], volumul fiind tipărit la Aiud în anul 1768, fără menționarea editurii.

Textele funerare sunt precedate de o gravură realizată de István Vizi († 1775), conducătorul Tipografiei Colegiului Reformat din Cluj⁵⁸. La realizarea ilustrației compuse în formă de diptic, artistul ignoră perspectiva, concentrându-se asupra prezentării frontala a elementelor funerare. Pe gravura din partea stângă, de mărimea 26,5 x 19 cm, este înfățișat frontul exterior al criptei, deasupra intrării căreia sunt așezate blazonul familiei și inscripțiile cu numele și rangul copiilor înmormântați acolo⁵⁹. Partea din dreapta, de mărimea 24,7 x 15,7 cm, ne introduce deja în interiorul criptei reprezentate în umbra unor vițe-de-vie, unde ne sunt depictate sicriile de piatră ale celor doi băieți și a mamei.

După materialul vizual, urmează textele comemorative, cântece, poezii și alte tipuri de surse legate de Sándor. În cadrul acestei cercetări nu ne-am concentrat asupra primei părți a predicilor, și anume disertația teologică, atenția îndreptându-se spre a doua parte, unde sunt rezumate datele biografice și cele legate de circumstanțele înmormântării. Prima predică funerară este opera lui Zsigmond Borosnyai Nagy⁶⁰, având ca titlu *A' Jeremiás Sz. Proféta' Siralminak Egy nevezetes Szakaszsa* [O secțiune de seamă din plângerile profetului Ieremia], care a fost citită în biserica din Oarba pe 13 februarie 1767, în ziua așezării în sicriu a defunctului. Următoarele două texte, intitulate *Együtt való szomorú beszélgetés ...* [Conversație comună tristă], respectiv *A meg-hólt Gróff Urfinak Képében Gróffi Édes szülei Házokból való ki mozdulása előtt igy keseregnek az Enyedi Múzsák* [Lamentarea muselor din Aiud la plecarea domnișorului conte mort din casa părintească], au fost citite tot în aceeași zi și reprezintă o culegere de poezii bogate în date biografice.

În continuare, ordinea aleasă la legarea textelor nu respectă cronologia evenimentelor. Textul al patrulea *A' Szent Jobnak, Vigasztalására meg-jelent ...* [*Pentru consolarea sfântului Iov ...*] a fost alcătuit de Zsigmond Borosnyai Nagy pentru a fi expus pe 15 iulie 1765, cu ocazia înmormântării organizate la capela

⁵⁶ Vezi Fig. 4.

⁵⁷ Petrik 1890, p. 273-274.

⁵⁸ Herepei 1963, p. 181.

⁵⁹ Vezi Fig. 2.

⁶⁰ Zsigmond Borosnyai Nagy (1704-1774), profesor de teologie la Colegiul Reformat din Aiud (Szinyei 1980-1981, I, p. 1252-1253).

din sat. Predica lui Mihály Ajtai Abód⁶¹, *Halotti magyar oratio* [Orația funerară maghiară], este cea de a cincea, însă o precedă cu zece zile pe cea a lui Borosnyai, fiind prezentată cu ocazia comemorării organizate la casa părintească. Tot pentru ziua înmormântării a fost destinată și opera lui Sámuel Deáki Filep⁶², și anume *Egy drága kövekkel tündöklő 's ékeskedő Koronának el-dölése* [Răsturnarea unei coroane împodobite cu pietre prețioase], dar, din cauza stării de sănătate a autorului, textul a fost prezentat publicului numai în forma tipărită, ca și cel de al șaselea colligatum al volumului.

Preotul Márton Abats⁶³ și-a formulat predica intitulată *Emberi panaszolkodo reménség* [Speranța umană plângătoare] la cerința mamei, cuvintele sale fiind rostite în fața congregației adunate la ceremonia de rămas bun. După cuvintele lui Abats sunt legate poeziile formulate de profesorii și studenții colegiului, intitulate *Le-szakasztott szép virág-szál* [Floare frumoasă smulsă]⁶⁴, poezii scrise pentru a-l onora pe defunct. Printre textele analizate se evidențiază și o scrisoare de invitație, formulată și trimisă de mamă unei baroneze nenumite. Documentul cu titlul *A' Temetési Solemnításra hívogató Levele a Szomorú Édes Anyának* [Scrisoarea de invitație la solemnitate de înmormântare a mamei îndurerate] ne oferă la rândul său o serie întregă de date legate de diversele etape ale tragediei.

Penultima unitate, cu titlul *Győzedelmi Pompa, mellyel .... Teleki III. Sándor kis úrfi meg eleveniteni kívánta, a' szomorú Édes Anya*, [Pompă victorioasă, cu care mama îndurerată a vrut să-l reînvie pe domnișorul Sándor Teleki al III-lea], a fost creată după înmormântare, în septembrie 1767. La baza ei a stat donația contesei Halász, destinată colegiului din Aiud, formată dintr-un steag, o placă comemorativă de argint, respectiv blazoane, textele în limba latină de pe primele două fiind introduse și în volum. Drept mulțumire, unii profesori și studenți au răspuns prin poezii de laudă la adresa copilului trecut în eternitate.

Lista textelor comemorative este încheiată de așa-zisele opere minore ale lui Sándor Teleki, publicate sub titlul *Ékes bokréta mellyet, ... egyben kötött ... Teleki III. Sándor* [Buchet festiv ... pe care ... l-a legat Sándor Teleki al III-lea]. Luând în considerare vârsta sa, nu trebuie să ne așteptăm la valori științifice, dar, după cum s-a formulat și în prefață, „... țelul nu a fost de face lumea științifică și mai înțeleaptă, ci să menținem memoria acestui domnișor cu o minte exemplară

---

⁶¹ Mihály Ajtai Abód (1704-1776) a fost profesor de limbi orientale, arheologie și istorie la Colegiul Reformat din Aiud (*ibidem*, p. 93-94).

⁶² Sámuel Deáki Filep (1713-1767) a studiat teologia în Olanda, după care a devenit preot reformat la Cluj. Este renumit pentru numeroasele sale predici funerare (Szinnyei 1980-1981, II, p. 692-693).

⁶³ Márton Abats (c. 1710-1768), preot reformat din Turda Veche (Szinnyei 1980-1981, I, p. 13-14).

⁶⁴ *Le-szakasztott* [1768].

și prin prezentarea lucrărilor sale”⁶⁵. Prima parte din *Ékes bokréta* este alcătuită din poeziile recitate de către micuț cu ocazia diferitelor evenimente și serbări ale familiei, capacitățile sale eminente în acest domeniu fiind subliniate de mai multe predici funerare. A doua parte o reprezintă diferitele sale exerciții gramaticale latine, și, cum majoritatea acestora este datată⁶⁶, ne oferă o introspecție în avansarea copilului în învățarea acestei limbi.

Blazonul funerar

Din totalitatea izvoarelor scrise și vizuale care se leagă de Sándor Teleki III, fără dubii cel mai impresionant este blazonul său funerar⁶⁷. Documentul s-a păstrat în biblioteca Colegiului Reformat⁶⁸, fiind cel de al patrulea exemplar ca vechime⁶⁹ din colecția școlii și, totodată, singurul pe care apare data luării în evidență, pe spate fiind notat că a intrat în proprietatea instituției pe 8 august 1767, cu trei săptămâni după înmormântare⁷⁰. Comparând-o cu celelalte exemplare din fondul bibliotecii, compoziția heraldică realizată cu tempera pe mătase este de mărime medie, având o dimensiune de 46 x 66 cm. Datele biografice⁷¹ sunt scrise în limba latină sub imaginea blazonului.

Descrierea blazonului: Scut francez împărțit în șase părți, cu scut în inimă la mijloc. În câmpul azur al scutului, în inimă, o capră sălbatică argintie ridicată, ținând un pin din care se mai vede numai conturul. În câmpurile 1 și 4, roșii, un leu de aur, cu coada dublă rampant, având o sabie în membrele anterioare. În câmpurile 2 și 5, de culoarea aurului, lângă linia de despicare, o jumătate de acvilă neagră. În câmpurile 3 și 6, roșii, câte un pal argintiu. Pe colțurile superioare ale scutului câte un coif de argint, deschis, peste acestea câte o coroană de aur.

⁶⁵ ... az ebben való tzélt, melly nem a vólt, hogy e tudos Világot véle bötsebbé tégyük, hanem, hogy ez példás elméjü Kis Urfinak emlékezetit maga idejéhez képest való ditséretes munkáinak-is mutatásával fenn tartanak. *Ékes bokréta* [1768], pagina de titlu verso.

⁶⁶ Cea mai veche este din luna noiembrie a anului 1765, iar ultima a fost notată cu o săptămână înaintea morții sale, pe 2 februarie 1767.

⁶⁷ Biblioteca Teleki-Bolyai, Colecția de blazoane mortuare, TBK Cgy. Nr. 4. Aceste tipuri de documente au fost folosite ca accesorii cu caracter informativ și de protocol în cadrul înmormântărilor, fiind realizate la comanda rudelor defunctului. Blazoanele funerare erau pictate pe mătase sau hârtie, fiind afișate în biserici, pe catafalc sau sicrie, iar după ceremonia religioasă împărțite participanților (Mamül IV, p. 14-15). Elementul central era întotdeauna stema colorată, așezată pe scut, alături de alte componente, cum ar fi coiful, lambrechinele, coroanele, și cimierul.

⁶⁸ Despre colecția de blazoane funerare din Biblioteca Teleki-Bolyai, vezi K. Weisz 2020, p. 375-404.

⁶⁹ Anterioare sunt cele ale lui Imre Lázár (1743-1761), Polixéna Wesselényi (1743-1764) și Imre Bethlen (1698-1765) (TBK Cgy. 1-3).

⁷⁰ PUBL. ILL. COLL. REF. MVÁSÁRH. BIBLIOTH [...] 1767 8VA AUGUSTI (TBK Cgy. Nr. 4, verso).

⁷¹ INSIGNIA Illustrissi et Magnifici Donelli Dni Alexandri III S. R. I. Cottis Teleki de Szeek. Nati Ao. Dni MDCCLX XIII Febr. Denati Ao. Dni. MDCCLXVII, Die VI Febr. Morte repetina. M. Orbaini, Lugentib, Musis Aniacis A. Act. Sua. VII (*ibidem*).

Cimierul stâng este un unicorn de argint, cel din dreapta un leu de aur cu coada dublă, ținând o sabie care străpunge un cap uman și o coroană de aur. Lambrechinele sunt de azur-aur, respectiv roșu-argint.

Funcția principală a blazonului funerar a fost de a sublinia importanța defunctului, de aceea, atât rudele îndurerate, cât și pictorii executanți au pus mare accent pe acuratețea, reprezentarea corectă a simbolului familial. Luând în considerare acest aspect și citind totodată în sursele studiate că părinții copilului mort și-au înmormântat băiatul cu cheltuieli exagerate⁷², este surprinzător de constatat că tocmai blazonul a fost reprodus cu destul de multă neglijență, putând fi descoperite mai multe inexactități heraldice. În locul folosirii roșului original al scutului în inimă au ales azurul, schimbarea culorii observându-se și în cazul câmpurilor 1 și 4, unde, în locul azurului, apare roșu. Totodată, de pe aceste câmpuri lipsește semiluna argintie de sub picioarele leului, iar animalul nu ține o coroană, ci o sabie. În cazul câmpurilor 3 și 6 s-au inversat culorile câmpului și a palului. Primul lambrechin, în loc de azur-argint, este pictat cu azur-aur.

Documentul studiat se găsește într-o stare de degradare avansată. Aproximativ 60 % din suprafața sa prezintă urme de infiltrații de apă, la care se adaugă și deteriorări fizice. Chiar dacă sursele⁷³ nu menționează nimic despre modalitatea de păstrare a blazonului în școală, găurile de cuie de pe marginile suportului de mătase ne dovedesc faptul că, într-o anumită perioadă, acesta ar fi fost păstrat într-o ramă, sau agățat pe perete. Urma de pliere orizontală de la mijlocul documentului se leagă, la rândul său, de păstrarea necorespunzătoare, iar această modificare a dus la subțierea, slăbirea mătăsii. O problemă asemănătoare, și anume o ruptură cauzată de uzura mătăsii, poate fi văzută în partea de jos a documentului.

Modificări pot fi observate și la nivelul culorilor și al smalturilor. Azurul s-a șters aproape complet, numai urme subtile fiind vizibile pe lambrechine și pe scutul în inimă. Și roșul s-a estompat semnificativ, argintul însă s-a închis la culoare, devenind aproape negru. Capul uman reprezentat pe cel de al doilea cimier nu a fost finalizat de către pictor, forma fiind sugerată numai de culori închise folosite la realizarea părului, sprâncenelor și a mustății.

Concluzii

Deși viața sa s-a limitat la o perioadă scurtă de șapte ani, de persoana lui Sándor Teleki III se leagă o serie întreagă de surse istorice. Datorită varietății

⁷² Jehovától [1768]. Pagina de titlu.

⁷³ András Szabó, bibliotecar al Colegiului Reformat din Târgu Mureș, atestă, pe 28 ianuarie 1792, existența blazonul funerar în custodia sa (vezi **Fig. 5**), singura informație legată de document fiind specificarea suportului de mătase (CB III, 149d). József Koncz, profesor și bibliotecar al aceleiași instituții, a realizat în anul 1885 o evidență a blazoanelor mortuare păstrate în custodia sa, notând locul exact al păstrării acestora și starea de conservare (MS 456). Vezi **Fig. 6a** și **6b**.

informațiilor cuprinse, ele pot fi utilizate cu succes pentru cercetări de genealogie, heraldică, istoria culturii sau teologie. La analizarea acestora am încercat să parcurgem etapele vieții unui copil mort la o vârstă fragedă, abordând totodată datele genealogice legate de persoana sa, respectiv circumstanțele morții și înmormântării sale.

Cum scopul principal al unui discurs funerar a fost ca meritele persoanei defuncte să fie evidențiate, nu e de mirare că textele analizate, bogate în atribute pozitive, ne oferă o imagine idealizată a copilului. Astfel, izvoarele cercetate și-au atins scopul primar al celor care le-au comandat; sacrificiul material al mamei și munca intelectuală a autorilor au contribuit, laolaltă, la onorarea copilului, iar amintirea sa a reușit să supraviețuiască.

Deși am încercat o documentare cât pe cât posibil completă a subiectului cercetat, anumite detalii au rămas neclarificate. Nu am reușit să aflăm ce a cauzat conflictul dintre părinți, de ce infracțiune trebuia să răspundă tatăl chiar în ziua înmormântării copilului sau dacă detenția sa de cel puțin un deceniu a avut vreo legătură cu atentatul comis împotriva mamei. Pentru clarificarea acestor aspecte nelămurite sunt necesare cercetări arhivistice ulterioare. Totodată, predicile și discursurile, prezentate în cadrul acestui studiu numai din punctul de vedere al aspectelor genealogice, merită și o analiză a aspectelor teologice. Un alt posibil subiect interesant ar fi compararea izvoarelor dedicate lui Sándor cu alte surse similare ale altor copii din familia Teleki.

List of illustrations

Fig. 1 – Interior of the crypt built by Borbála Halász, with the three stone coffins

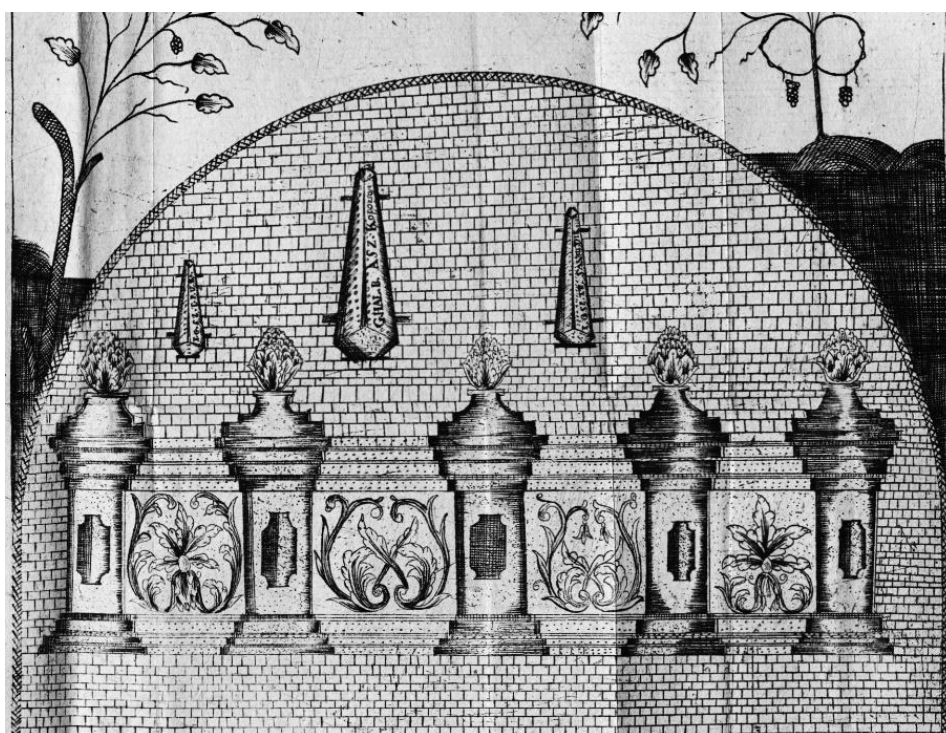
Fig. 2 – Outside front of the crypt with the hatchment and names of the deceased children

Fig. 3 – Funeral hatchment of Sándor Teleki III

Fig. 4 – *A' Jehovától buzgó könyörgéssel kéretett ... kiseded.* Title page. Aiud, 1768

Fig. 5 – List of funeral hatchments in the possession of the Reformed College of Târgu Mureș, drawn up by the librarian András Szabó in 1792

Fig. 6a-6b – List of the funeral hatchments in the possession of the Reformed College of Târgu Mureș, drawn up by the librarian József Koncz in 1885

Fig. 1 – Interiorul criptei ridicată de Borbála Halász, cu cele trei sicrie de piatră

Fig. 2 – Frontul exterior al criptei, cu blazonul și numele copiilor defuncți

Fig. 3 – Blazonul funerar al lui Sándor Teleki al III-lea

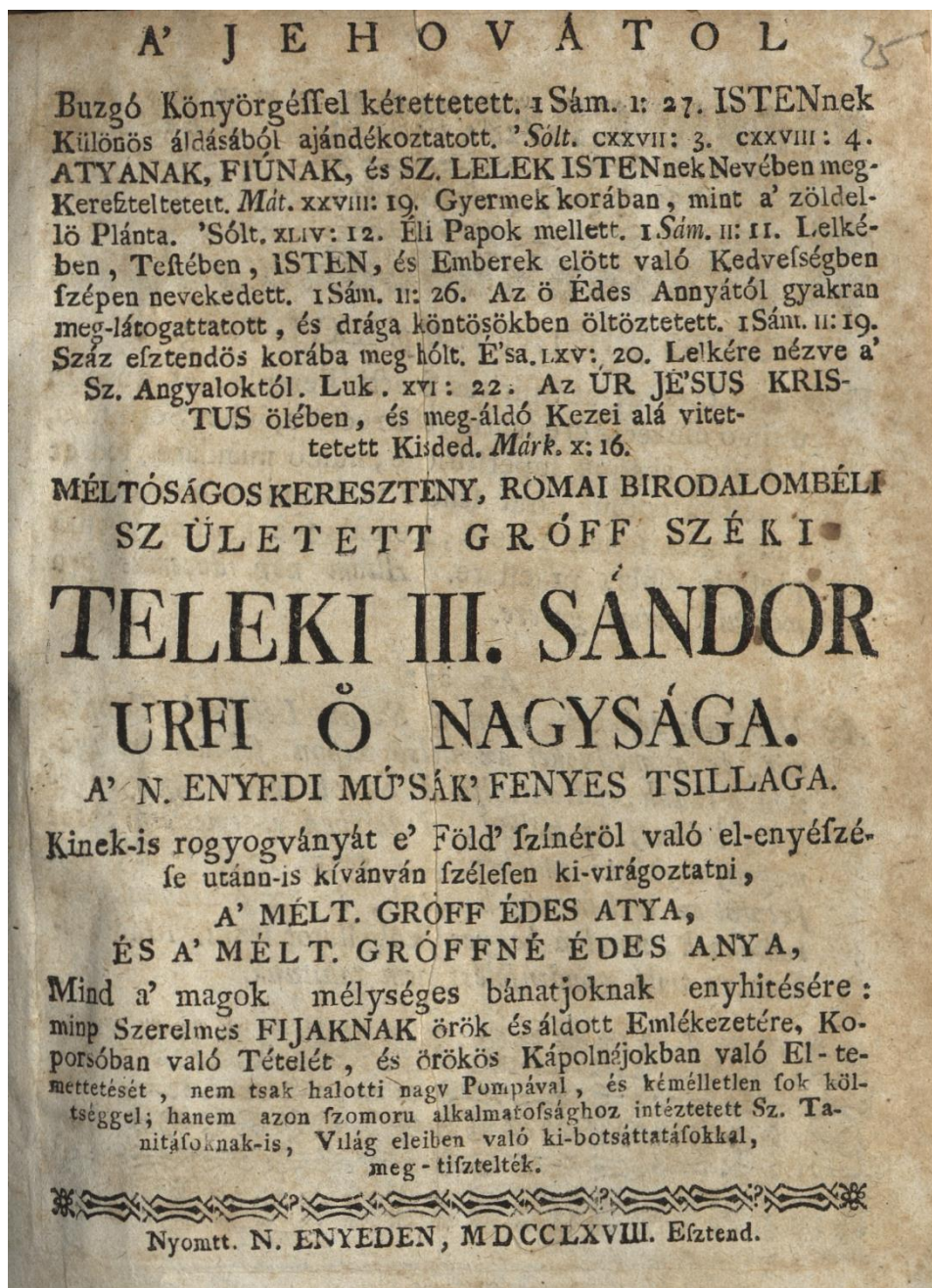

Fig. 4 – A' Jehovától buzgó könyörgéssel kérettetett ... kiseded. Pagina de titlu. Aiud, 1768

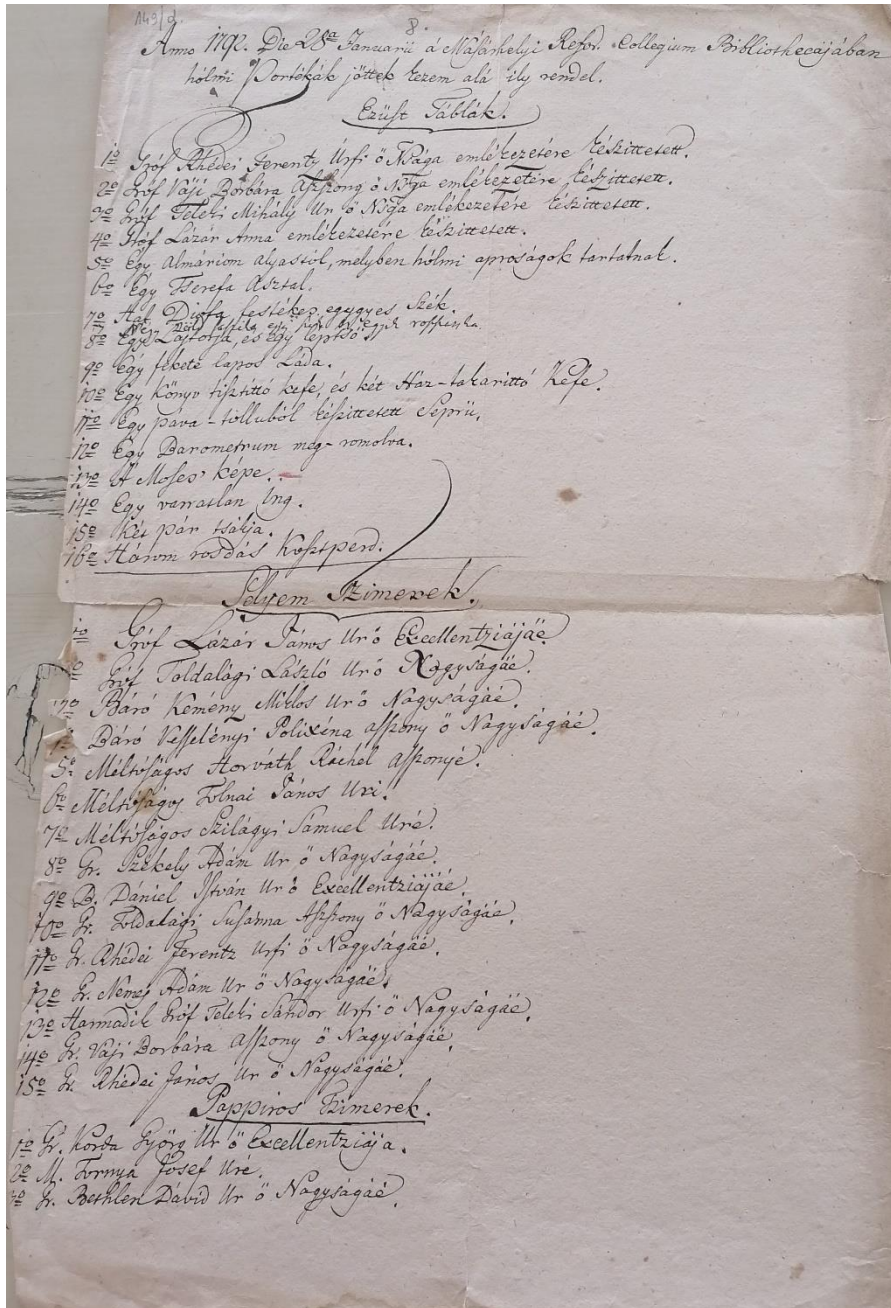

Fig. 5 – Lista blazoanelor funerare din posesia Colegiului Reformat din Târgu Mureș, întocmită de bibliotecarul András Szabó în anul 1792

I		Családi iratok		Éves levél	
1		Beshlen László + 1790	1790	70	papír
2		P. Horváth Horváth Ráchel gr. Toldalagi Istváné			szeg
3	gr.	ike Beshlen Domokos + 1726	1791	65	papír
4	"	Toldalagi László Naláti Istváné + 1717	1789		szeg
5	b.	Wesselyi Anna kebl Beshlen Lászlóé	1808	50	papír
6	gr.	Beshlen György	1718	1778	szeg
7	"	kebl. Beshlen Sándor	1740	1793	53
8	"	Toldalagi József	1726	1803	
9	"	Ráth József		1770	14
10	"	Cseri Éva Komolós Sámuelé		1792	
11	"	Telaki Sándor III	1760	1767	szeg
12		Bránffy László	1728	1790	papír
13		Nemes István		1765	54
14	gr.	Toldalagi László	1717	1779	papír
15	b.	Ráth István	1753	1803	szeg
16	gr.	Ráth István	1713	1768	
17	b.	Wesselyi Katalin gr. Ráth György	1788	53	szeg
18	gr.	Toldalagi István 2. péntek		1793	42
19		Kemény István Kemény Istváné	1782	1802	szeg
20	gr.	Kemény Ráchel Beshlen György		1798	61
21	"	Ráth István Kemény Istváné		1789	76
22	"	László István		1761	szeg
23	gr.	Bránffy Klára Beshlen Istváné 1694	1767		
24	gr.	Bránffy Klára Beshlen Lászlóé 1730	1804		
25	gr.	Kovács György	1721	1786	papír
26		Tornyai István		1766	23
27		Kemény István	1725	1783	szeg
28	b.	Kemény István	1700	1771	

Fig. 6a

Abrevieri bibliografice

- MS 456 – [Koncz József], *Új gyarapodások a Nagykönyvtárban 1885*, Biblioteca Teleki–Bolyai, MS 456
- TBK Cgy – Biblioteca Teleki–Bolyai, Colecția de blazoane mortuare
- CB III, 149d – Biblioteca Teleki–Bolyai, Arhiva Colegiului Reformat din Târgu Mureș, CB III, 149d
- Abats [1768] – Abats Márton, *Emberi panaszolkodo reménség*, [Aiud, 1768]
- Ajtai Abód [1768] – Ajtai Abód Mihály, *Halotti oratio*, [Aiud, 1768]
- Borosnyai Nagy [1768] – Borosnyai Nagy Zsigmond, *A' Jeremiás Sz. Proféta' Siralminak Egy nevezetes Szakasza*, in *A' Jehovától buzgó könyörgéssel kértetett ... kised ... Teleki III. Sándor urfi ő nagysága, A' N. Enyedi mú'sák' fényes tsillaga*, [Aiud, 1768]
- Borosnyai Nagy [1768]a – Borosnyai Nagy Zsigmond, *A' Szent Jobnak, Vigasztalására meg-jelent, de még-is mérges beszédekkel kesergető Barátival való Egy Nevezetes Vetélkedése*, [Aiud, 1768]
- Deáki F. [1768] – Deáki F. Sámuel, *Egy drága kövekkel tündöklő 's ékeskedő Koronának el-dölése*, [Aiud, 1768]
- Deé Nagy 1997 – Deé Nagy Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Cluj-Napoca, 1997
- Együtt való [1768] – *Együtt való szomorú beszélgetés*, [Aiud, 1768]
- Ékes bokréta [1768] – *Ékes bokréta mellyet, az Pallásnak N. Enyedi Virágos Kertében sokféle virágokból ... egyben kötött ... Teleki III. Sándor*, [Aiud, 1768]
- Gordán 2018 – Gordán Edina, "Teleki Sándor (1679–1754) ismeretlen könyvjegyzéke", in Rüs-Fogarasi Enikő (ed.), *Hagyomány és újítás a 21. századi könyvtárban*, Cluj-Napoca, 2018, p. 195-202
- [Halász 1768] – [Halász Borbála], *A' Temetési Solennításra hívogató Levele a Szomorú Édes Anyának*, [Aiud, 1768]
- Halász 1914 – Halász Bálint, "Halász (dabasi és gyóni)", in *Családtörténeti Jegyzetek*, nr. 1, 1914, p. 37-49
- Herepei 1963 – Herepei János, "A XVI-XVIII. századbeli kolozsvári nyomdászok iskolai és szakmabeli végzettsége", in *Magyar Könyvszemle*, nr. 3, 1963. p. 169-185
- Jehovától [1768] – *A' Jehovától buzgó könyörgéssel kértetett ... kised*, [Aiud, 1768]
- Kardos 1905 – Kardos Samu, "A széki gr. Teleki család históriája", in *Régi Okiratok és Levelek Tára*, nr. 3, 1905, p. 67-72
- Kardos 1906 – Kardos Samu, "A széki gr. Teleki család históriája", in *Régi Okiratok és Levelek Tára*, nr. 1 (4), 1906, p. 47-52
- Kardos 1906a – Kardos Samu, "A széki gr. Teleki család históriája", in *Régi Okiratok és Levelek Tára*, nr. 2 (5), 1906, p. 71-75
- Kardos 1906b – Kardos Samu, "A széki gr. Teleki család históriája", in *Régi Okiratok és Levelek Tára*, nr. 3 (6), 1906, p. 68-73
- Kardos 1906c – Kardos Samu, "A széki gr. Teleki család históriája", in *Régi Okiratok és Levelek Tára*, nr. 4 (7), 1906, p. 682-66
- Kempelen 1912 – Kempelen Béla, *Magyar nemes családok IV. Fa-Házy*, Budapest, 1912
- K. Weisz 2020 – K. Weisz Szidónia, "E' törökös czimert esmét elő vették...". A Teleki–Bolyai Könyvtár halotti címerai", in *Certamen VII*, Szerk. Egyed Emese – Pakó László – Sófalvi Emese, Cluj-Napoca, 2020, p. 375-404
- Le-szakasztott [1768] – *Le-szakasztott szép virág-szál*, [Aiud, 1768]
- Mamül IV – *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor*, IV, Budapest, 2005
- Petrik 1890 – Petrik Géza, *Magyarország bibliographiája 1712-1860*, II, Budapest, 1890
- Rettegi 1970 – Rettegi György, *Emlékezetre méltó dolgok*, București, 1970

- Szinnyei 1980-1981, I – Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái I. (Aachs–Bzenszky)*, Budapest, 1980-1981
- Szinnyei 1980-1981, II – Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái II. (Caban–Exner)*, Budapest, 1980-1981
- Vita 1965 – Vita Zsigmond, "A csömör orvosi és népi gyógyítása a XVII–XIX. Században", in *Orvostörténeti Közlemények*, nr. 34, 1965, p. 30-35

**CĂRȚI ROMÂNEȘTI VECHI DIN SECOLUL AL XIX-LEA
ÎN COLECȚIILE BIBLIOTECII ACADEMIEI DE ȘTIINȚE
A UNGARIEI**

FLORIN BOGDAN
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

**19th Century Old Romanian Books in the Collections of the Library of the Hungarian
Academy of Sciences**

ABSTRACT

The research carried out in the collections of the Hungarian Academy of Sciences Library led to the identification of some old Romanian books printed in the 19th century. The works under consideration appeared in printing centres such as Buda, Cluj, Sibiu, Oradea, and their subject matter covers various fields of interest (theology, philology, history, dictionaries, calendars). The presence of works written by members of the Transylvanian School and leading intellectuals of Transylvania and Banat at the beginning of the 19th century is noteworthy. Alongside Ioan Bob's *Dictionary* and that of Ioan Molnar Piuariu, we find works by Ștefan Crișan, Andreas Clemens and Eftimie Murgu.

Cuvinte-cheie: iluminism, tipar, Școala Ardeleană, Ungaria

Key words: Enlightenment, printing, Transylvanian School, Hungary

Budapesta, important reper cultural al Europei Centrale, păstrează – în numeroasele biblioteci, arhive și muzee – un număr impresionant de surse istorice. Un capitol important îl constituie cărțile vechi, îndeosebi cele românești. Preocupările pentru cartea românească veche aflată în spațiul maghiar sunt databile încă din secolul al XIX-lea, când a început să fie editată lucrarea lui Petrik Geza, *Magyarország bibliográphiája* (ajunsă, între timp, la volumul X), începută în anul 1886 și în care se regăsesc descrieri bibliografice ale unor cărți românești tipărite pe teritoriul Ungariei istorice, inclusiv în Transilvania; nu putem trece cu vederea nici demersul cercetătorului Andrei Veress, ale cărui contribuții au completat bibliografia de specialitate a cărții vechi¹. Un alt reper istoric îl constituie una dintre cele mai importante colecții bibliofile din spațiul maghiar, cea a lui Iuliu Teodorescu, în care se regăseau – la începutul secolului al XX-lea – numeroase cărți românești vechi, inclusiv prima carte tipărită pe teritoriul României, *Liturghierul lui Macarie* (Târgoviște, 1508)².

Cercetarea propriu-zisă a exemplarelor de carte românească veche aflate în colecții publice din Budapesta a înregistrat rezultate remarcabile în ultimii ani,

---

¹ Vezi Veress 1931, I-II.

² Cu privire la colecția lui Iuliu/Gyula Teodorescu/Todoreszku, vezi Akantisz 1922 și Varga 2020.

prin studii și volume publicate de renumiți cercetători ai fenomenului: Ioan Chindriș³, Eva Mârza⁴ și, mai recent, Anca Tatay⁵ și Bogdan Andriescu⁶.

Atenția cercetătorilor amintiți s-a îndreptat spre cea mai importantă colecție de carte românească veche din Budapesta, cea deținută de Biblioteca Națională Széchényi și spre cea a bibliotecii Universității din Budapesta.

O colecție interesantă și, în același timp, inedită se păstrează în depozitele Bibliotecii Academiei de Științe a Ungariei, în care se regăsesc tipărituri românești vechi apărute în intervalul cuprins între secolul al XVII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Acestea sunt distribuite atât în depozitul principal, cât și în colecția orientală sau în cea de manuscrise și de carte rară (mai ales cele datând din secolul al XVII-lea).

Intervenția de față își propune o radiografiere a exemplarelor de carte românească veche din secolul al XIX-lea identificate în colecția mai sus amintită. Astfel, au fost consultate 14 volume, însumând 12 titluri, apărute în intervalul cronologic 1805-1830, în centre tipografice precum Buda, Cluj, Sibiu și Oradea. Subiectul lucrărilor este filologic, istoric și religios, ele fiind tipărite în limba română – cu alfabet chirilic, dar și latin –, germană și latină. Se remarcă un număr mare de dicționare și gramatici scrise de Ștefan Crișan, Ioan Molnar Piuariu, Ioan Bob și Andreas Clemens; un loc deosebit îl ocupă *Lexiconul de la Buda* (Buda, 1825), lucrare de referință a Școlii Ardelene. Între autori se mai regăsesc și numele lui Petru Maior sau Eftimie Murgu, ale căror lucrări au fost imprimate în oficina Universității de la Buda. De asemenea, în colecție există și *Șematismele* însoțite de *Calendare*, tipărite la Oradea.

Prima dintre lucrările avute în vedere este cea a lui Ștefan Crișan (Körösi), *Orthographia Latino-Valachica*⁷, tipărită la Claudiopoli [Cluj] în anul 1805⁸. Exemplarul cercetat este unul complet, cu [1] f. + 10 p. + [1] f. + 37 p. + [1] p. (după cele 10 pagini din prima numerotare urmează un text cu o foaie de titlu proprie: *Luntrea de antea întorsa dōpa Gesner in Romanie pr' in S. Ch.*). Volumul are o legătură realizată din carton îmbrăcat în hârtie, fără ornamentație; pe cotor este o etichetă cu titlul cărții. Starea generală de conservare este bună, sunt vizibile urme de uzură, foxing. Dacă pe prima copertă și forțat se păstrează o etichetă cu o cotă de bibliotecă mai veche *Nyelv. O. 967*, pe f. [1]^v regăsim actuala cotă la care poate fi identificat volumul – 521975 – și o ștampilă cu textul *M. Academia' Könyvtara, G. Telekiek' Alápitvânia*. Tot un însemn de

³ Chindriș 1996; Chindriș 1997.

⁴ Mârza 2018.

⁵ Tatay 2011.

⁶ Andriescu 2013; Andriescu 2013a; Andriescu 2013b; Andriescu, Tatay 2020.

⁷ Cota 521795.

⁸ BRV, II, nr. 684, p. 462-463; Veress 1931, II, p. 143-144; Râpă-Buicliu 2000, p. 360; CRVIH, p. 618-619; Petrik II, p. 947.

proprietate al Academiei maghiare, sub forma unei ștampile, se regăsește și la p. 28 și f. [1]^v de la final: *M. T. Akadémia Könyvtára*.

La Sibiu apărea – în tipografia lui Martin Hochmeister –, în anul 1810, ediția a II-a a lucrării lui Ioan Molnar Piuariu, *Deutsch-Walachische Sprachlehre*⁹. Volumul consultat la Budapesta¹⁰ este unul complet, cu [8] f. + 413 [403!] p. + [84] p. (p. 55 este numerotată greșit 5, p. 280 este numerotată greșit 290 și continuă, p. 362 este numerotată greșit 392). Legătura volumului este realizată din carton îmbrăcat în hârtie, fără ornamente; pe cotor este aplicată o etichetă cu titlul. Cartea se află într-o bună stare de conservare, sunt vizibile urme de uzură, îmbrunire a suportului papetar, lipsuri minore din învelitoarea cotorului. Pe cotor, peste eticheta cu titlul cărții, a fost aplicată o altă etichetă, cu textul *Nádasd-Ladányi Könyvtár, M. 91*. La capitolul note manuscrise și/sau însemne de proprietate le mai amintim pe cele de pe prima copertă – ștampilă cu numărul 111412 și cifra 57 –, respectiv pe forțaț: 5419, *M. 91*. Pe foaia de titlu regăsim o altă cotă mai veche, 564462, și o ștampilă cu textul *Nádasd-Ladányi Könyvtár*. Pe versoul aceleiași file se păstrează ștampilele ce atestă prezența cărții în Biblioteca Academiei Maghiare și cota actuală: 111412, *R 1977*, *Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae / Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Budapest*. Alte ștampile, aplicate pe filele cărții, aparținând prestigioasei instituții de cultură: *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára* (p. 100, 200, 300, [1]) și *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 49083/1957 m. sz.* (versoul p. [84] – pagină alba, netipărită).

Singura carte românească veche din secolul al XIX-lea, păstrată în colecțiile Academiei de Științe a Ungariei, care poate fi regăsită în bibliografia de specialitate, este cea a lui Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, tipărită la Buda, în 1812¹¹. Volumul¹² ar putea fi cel amintit de Andrei Veress¹³ sau Virgil Cândea¹⁴, fiind vorba despre un exemplar complet cu [2] f. + 348 p. (p. 39 este numerotată greșit 15, p. 229 este numerotată greșit 22). Legătura cărții este realizată din carton îmbrăcat în pânză, copertile sunt decorate cu un chenar din linii; pe cotor sunt ornamente florale care încadrează titlul cărții. Starea de conservare este bună, sunt vizibile urme de uzură, pete de umezeală, îmbrunire a suportului papetar. Pe coperta 1 și forțaț 1 este o etichetă cu o cotă de bibliotecă mai veche *M. Tört. Qu. 730*. Cel mai interesant însemn de proprietate întâlnit pe filele lucrării lui Petru Maior este cel de pe foaia de titlu *A*.

⁹ BRV III, nr. 781, p. 27; Veress 1931, II, p. 178; CRVIH, p. 771-772; Petrik II, p. 778.

¹⁰ Cota 111412.

¹¹ BRV III, nr. 809, p. 57-61; Veress 1931, II, p. 184-185; CRVIH, p. 452-454; Petrik II, p. 653.

¹² Cota: 521254.

¹³ Veress 1931, II, p. 184-185.

¹⁴ Cândea 2018, p. 599, nr. 3521.

*Muresianu*¹⁵. Pe versoul foii de titlu regăsim actuala cotă a cărții și o șampilă aparținând instituției deținătoare, care atestă intrarea volumului în colecții la începutul secolului al XX-lea: *Magy. Akademia Könyvtára*, 123/907. În cuprinsul volumului se regăsesc alte două ștampile aparținând bibliotecii de la Budapesta: *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára* (p. 100, 200, 300) și *Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae / Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Budapest* (p. 348).

Dicționarul român-latin-maghiar al lui Ioan Bob, tipărit în două volume (Cluj, 1822-1823)¹⁶, se păstrează și el în bibliotecă¹⁷. Primul volum prezintă [2] f. + 656 p. (p. 53 este numerotată greșit 5, p. 68 este numerotată greșit 86, p. 78 este numerotată greșit 7), într-o legătură din carton îmbrăcat în hârtie marmorată, colțurile copertilor și cotorul sunt din piele; este vizibilă o intervenție de restaurare a cotorului, cu pânză. Pe cotor sunt trei registre decorative cu ornamente florale aurite, care încadrează două etichete cu titlul cărții și numărul volumului; în partea inferioară este o cotă de bibliotecă: A 49.48/9/1. Volumul se află într-o bună stare de conservare, sunt vizibile urme de uzură, îmbrunire a suportului papetar, pete de umezeală. Pe coperta 1 sunt vizibile inițialele V. K., iar pe forzaț regăsim cota de bibliotecă vizibilă și pe cotor. Din categoria însemnelor de proprietate, mai există, pe foaia de gardă 1^a, o șampilă cu textul *Keleti-Könyvtár*, iar pe foaia de titlu o cotă mai veche și un ex-libris manuscris: 535797, *Lud. Sz[...]* *Jrú mp.* Pe versoul filei amintite este cota actuală a cărții, însoțită de cota veche și o serie de ștampile ale deținătorului actual și ale altor biblioteci: KA-974.572, A 49.48/9/1, 201503741, șampilă *Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae / Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Budapest*, șampilă *Keleti-Könyvtár* și o șampilă ilizibilă (ultimele două se repetă și la p. 17). Ultimul însemn de proprietate este ștampila actualului posesor instituțional: *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára*, care se repetă la p. 100, 200, 300, 400, 500, 600 și 656. În ceea ce privește cel de-al doilea volum al lucrării, acesta păstrează [1] f. + 576 p. + [1] f. (p. 561 nu este numerotată). Legătura este realizată din carton îmbrăcat în hârtie marmorată, colțurile copertilor sunt din piele, cotorul este din pânză. Pe cotor sunt trei registre decorative cu ornamente florale aurite, care încadrează două etichete cu titlul cărții, numărul volumului și cota volumului. Starea generală de conservare este bună, sunt vizibile urme de uzură, îmbrunire a suportului papetar, pete de umezeală. Întâlnim aceleași însemne de proprietate ca și în cazul primului

¹⁵ Acest ex-libris manuscris nu este menționat nici de A. Veress și nici de V. Căndea. Nu putem aprecia cu siguranță dacă însemnul de proprietate îi aparține lui Andrei Mureșanu, autorul imnului României, sau unei alte persoane cu același nume; cercetări ulterioare, respectiv compararea semnăturii, vor oferi un rezultat cert în acest sens.

¹⁶ BRV III, nr. 1150, p. 391-392; Veress 1931, II, p. 235; CRVIH, p. 622-623; Petrik I, p. 304.

¹⁷ Cota: KA-974572.

volum. Pe forțaș regăsim cota veche de bibliotecă A 49.48/9/1, iar pe foaia de gardă ștampila cu textul *Keleti-Könyvtár*. Pe foaia de titlu, alături de o cotă mai veche, se păstrează – fragmentar – un ex-libris manuscris și o ștampilă: 535797, *Lud. Sz[...]rú mp., [...] Nyilvános Könyvtár Budapest*. Pe versoul titlului se află cota actuală a cărții, o cotă mai veche, ștampila actualului deținător și o ștampilă ilizibilă (ultimele două se repetă și la p. 17): KA-974.572, A 49.48/9/1, 201503778, *Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae / Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Budapest, Keleti-Könyvtár*. Ultimele două însemne de proprietate întâlnite aparțin tot actualului deținător al cărții: *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára* (p. 100, 200, 300, 400, 500, 600 și 656) și *Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae / Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Budapest* (f. [1]^v de la final).

Dicționarul preotului evanghelic Andreas Clemens (*Kleines Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachisches Wörterbuch*, Ofen [Buda], 1823¹⁸) se păstrează într-un exemplar aparte¹⁹, tranșa cărții nu a fost îndreptată, volumul păstrându-se – practic – sub același aspect din momentul plecării din tipografia Universității din Buda! Cartea, cu 440 [430!] p. (p. 160 este numerotată greșit 170 și continuă până la final), este legată în carton, pe cotor fiind aplicată o etichetă cu numele autorului și titlul cărții. Starea de conservare este bună. Pe coperta 1 și pe forțaș este actuala cotă a cărții, iar pe foaia de titlu este vizibilă o cotă mai veche: 867578. Alte însemne de proprietate, care se păstrează sub forma unor ștampile, aparțin actualului deținător: *M. Academia' Könyvtára* (p. 2) și *M. T. Akadémia Könyvtára* (p. 80 și 440).

În același an apărea, tot la Buda, o altă lucrare a lui Andreas Clemens: *Walachische Sprachlehre für Deutsche, nebst einem kleinen Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachischen Wörterbuche*²⁰. Volumul²¹ este complet, cu [1] f. + XII p. + 329 p. + [1] p. + 2 planșe (p. 189 este numerotată greșit 151, p. 207 este numerotată greșit 107, p. 323 este numerotată greșit 223), și beneficiază de o legătură de factură modernă, confecționată din carton îmbrăcat în hârtie, colțurile copertilor și cotorul sunt din pergamoid; pe cotor este trecut titlul cărții. Starea de conservare este bună, sunt vizibile urme minore de uzură, îmbrunire a suportului papetar. Din registrul însemnelor de proprietate amintim prezența cotei actuale pe coperta 1 și forțaș, iar pe foaia de titlu poate fi văzută o cotă mai veche a cărții: 867176, *fv.* 35. Pe versoul foii de titlu este aplicată ștampila posesorului: *M. Academia' Könyvtára*.

¹⁸ BRV III, nr. 1179, p. 412; Veress 1931, II, p. 237; Răpă-Buicliu 2000, p. 423-424; CRVIH, p. 535-536; Petrik I, p. 425.

¹⁹ Cota: Nyelvt. O. 495.

²⁰ BRV III, nr. 1178, p. 410-411; Veress 1931, II, p. 237; CRVIH, p. 536-537; Petrik I, p. 425.

²¹ Cota: Nyelvt. O. 223.

În colecția avută în vedere se regăsește și una dintre cele mai importante lucrări datorate Școlii Ardelene, *Lexiconul* apărut la Buda în anul 1825²². Particularitatea exemplarului cercetat constă în faptul că este legat în două volume, astfel 8 p. + VIII p. + 103 p. + [1] p. albă + p. 1-338 sunt legate într-un prim volum²³, iar p. 339-771 fac parte dintr-un al doilea volum²⁴. În cuprinsul cărții se întâlnește o singură eroare de numerotare a paginilor: p. 102 este numerotată greșit 190. Legătura celor două volume, de factură modernă, este confecționată din carton îmbrăcat în pergamoid; copertile sunt decorate cu o serie de chenare din linii, completate de ornamente florale în colțurile interioare; în câmpul central al primei coperti este plasat un medalion oval cu ornamente florale. Pe cotor sunt ornamente din linii, completate de titlul cărții și numărul volumului. Tranșa este marmorată. Starea de conservare este bună, sunt vizibile urme de uzură, foxing, pete de umezeală, pete de cerneală, un caiet este parțial desprins spre finalul primului volum. Pe foaia de titlu se păstrează inițialele N. A. aparținând, probabil, primului posesor al cărții. Celelalte însemne de proprietate din cuprinsul celor două volume sunt sub forma ștampilelor, toate aparținând actualului deținător: *M. Academia' Könyvtára* (p. 2, 339), *Magy. Akademia Könyvtára* (p. 1, 3, 103, 339, 365, 766), *M. T. Akadémia Könyvtára* (p. 338 și verso-ul p. 771).

Prezențe interesante în colecțiile bibliotecii din Budapesta sunt *Şematisme*, însoțite de *Calendare*, apărute la Oradea, din care se regăsesc cele din anii 1827²⁵, 1828²⁶ și 1830²⁷. Ediția aferentă anului 1827²⁸ conține 109 p. + [6] p. (primele 33 de pagini nu au numerele paginilor tipărite) și are o legătură din carton, pe coperta 1 este tipărit titlul cărții, iar pe coperta 2 apar numele tipografului și locul tipăririi; pe cotor sunt ornamente florale. Cartea se păstrează într-o bună stare de conservare, sunt vizibile urme de uzură, pete de umezeală. Se păstrează puține mărturii referitoare la foștii posesori, în afara cotei actuale 308984 (coperta 1) se mai păstrează o notă manuscrisă greu lizibilă, afectată de umezeală: „Schem. 082” (p. 1). La p. 2 se păstrează una dintre ștampilele specifice Bibliotecii Academiei Maghiare: *M. Academia' Könyvtára*.

Ediția pe anul 1828²⁹ păstrează toate cele 114 p. + [6] p., cu aceeași mențiune, că primele 33 de pagini nu au numerele paginilor tipărite, iar p. 36 este numerotată greșit 56. Legătura este din carton, pe coperta 1 este tipărit titlul

²² BRV III, nr. 1240, p. 460-464; Veress 1931, II, p. 244; Râpă-Buicliu 2000, p. 429; CVRIH, p. 551-552; Petrik II, p. 583.

²³ Cota: Nyelvt. O. 1602.1.

²⁴ Cota: Nyelvt. O. 1602.2.

²⁵ BRV III, nr. 1325, p. 554; CRVIH, p. 653-654.

²⁶ BRV III, nr. 1378, p. 603; CRVIH, p. 655-656.

²⁷ BRV IV, nr. 486, p. 62; CRVIH, p. 657-658.

²⁸ Cota: T.308984.

²⁹ Cota: T.308984.

cărții, iar pe coperta 2 apar numele tipografului și locul tipăririi; pe cotor sunt ornamente florale. Starea generală de conservare este bună, sunt vizibile urme de uzură, pete de umezeală. Ca și în cazul exemplarului precedent, se păstrează extrem de puține mărturii documentare, respectiv cota volumului 308984 (coperta 1), o notă manuscrisă greu lizibilă, afectată de umezeală „[...] 987 [1]828”, „Schem. 082” (p. 1) și ștampila actualului deținător al volumului *M. Academia' Könyvtara* (p. 2).

Ultimul exemplar de *Şematism și Calendar* este cel apărut în anul 1830³⁰, cu 114 p. + [6] p. (primele 32 de pagini nu au numerele paginilor tipărite, iar p. 79 este numerotată greșit 89), păstrat într-o stare de conservare bună; sunt vizibile urme de uzură, pete de umezeală. Legătura este din carton, pe coperta 1 este tipărit titlul cărții, iar pe coperta 2 apar numele tipografului și locul tipăririi; pe cotor sunt ornamente florale. Din punct de vedere documentar, în afara cotei actuale, 308984 (coperta 1 și p. 1), și a unei însemnări parțiale pe interiorul primei coperti – „[...] 1462 [1]830” – mai găsim o mențiune la p. 1 „Schem. 082” și o ștampilă de deținător, păstrată pe p. 2: *M. Academia' Könyvtara*.

Tot la finalul intervalului care delimitează cărțile românești vechi (1508-1830) s-a tipărit, la Buda, lucrarea lui Eftimie Murgu, *Widerlegung der Abhandlung*³¹. Volumul păstrat la Budapesta³² are XX p. + 156 p. + [1] p. + 2 planșe și prezintă o eroare de numerotare a paginilor: p. 155 este numerotată greșit 156. Legătura, de factură modernă, este realizată din carton îmbrăcat în hârtie marmorată, cotorul este din pânză. Starea de conservare este bună, sunt vizibile urme de uzură, îmbrunire a suportului papetar. Pe filele volumului nu se păstrează însemne de proprietate, altele decât cele aparținând actualului posesor: cota *M. Tört. O. 1617* (sub forma unei etichete, aplicată pe coperta 1 și forțat), cota veche 942648 (pe foaia de titlu) și o ștampilă cu textul *M. Academia' Könyvtara* (p. II și III).

Ultima tipăritură românească veche din secolul al XIX-lea studiată în prestigioasa colecție maghiară este cea semnată de Silvius Tannoli, *Pöemation de secunda legione valachica*, apărută la Magno-Varadini [Oradea], în anul 1830³³, într-un exemplar complet cu 120 pagini³⁴. Legătura volumului este confecționată din carton marmorat, acesta aflându-se într-o bună stare de conservare. Nu se păstrează dovezi referitoare la o circulație a cărții, etichetele de pe coperta 1 și forțat prezintă cota actuală, iar pe prima pagină (titlul) este o

³⁰ Cota: T.308984.

³¹ BRV III, nr. 1490, p. 693-698; Veress 1931, II, p. 283; CVRIH, p. 587; Petrik II, p. 797.

³² Cota: M. Tört. O. 1617.

³³ BRV III, nr. 1496, p. 706-707; BRV IV, nr. 1496, p. 321; Veress 1931, II, p. 285; Râpă-Buicliu 2000, p. 4447; CVRIH, p. 658-659; Petrik III, p. 115.

³⁴ Cota: M. Tört. O. 694.

cotă mai veche – 954363 – completată de ștampila instituției *M. Academia' Könyvtara*, păstrată pe p. 2.

Exceptând tipăriturile descrise în prezentul material, la Biblioteca Academiei de Științe a Ungariei se mai păstrează încă alte 4 cărți românești vechi apărute în secolul al XIX-lea, însă care nu au putut fi cercetate din cauza restricțiilor impuse prin carantinarea acestora. Cărțile care nu ne-au fost accesibile sunt: Eftimie Murgu, *Widerlungung der Abhandlung...* (Ofen [Buda], 1830)³⁵, Sósmezei Vajda László, *Az Erdély polgári magános törvények' historiaja* (Kolo'sváron [Cluj], 1830)³⁶

Cărțile românești vechi din secolul al XIX-lea identificate în colecțiile Bibliotecii Academiei de Științe a Ungariei, deși reduse numeric, intră într-un circuit științific primar, cu o singură excepție – cazul lucrării lui Petru Maior –, ele fiind necunoscute bibliografiei de specialitate. Existența acestora, fără prea multe informații cu privire la posesorii și circulația lor – putem să ne gândim și la faptul că ele nu au circulat aproape deloc sau că s-au păstrat în biblioteci particulare fără a fi marcate printr-un ex-libris sau o notă manuscrisă a deținătorului și au fost transferate ulterior direct în biblioteca în care s-a efectuat cercetarea –, întrește imaginea asupra prezenței valorilor bibliofile românești în colecții din străinătate.

Abrevieri bibliografice

- Akantisz 1922 – Viktor Akantisz, *Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára. Az alapító óhajtása szerint az 1919. évi december hó 4-én kelt okirat által a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának adományozta özv. dr. Todoreszku Gyuláné*, Budapest, 1922
- Andriescu 2013 – Bogdan Andriescu, „Carte românească veche în biblioteci din Ungaria”, în *Transilvania*, 1/2013, p. 75-77
- Andriescu 2013a – Bogdan Andriescu, „Contributions to the Old Romanian Bibliography. Széchény Budapest National Library”, în *Brukenthal. Acta Musei*, VIII, 2013, nr. 1, p. 131-137
- Andriescu 2013b – Bogdan Andriescu, *Carte românească veche în colecțiile Bibliotecii Universității Eötvös Loránd Budapesta. Catalog*, Sibiu – Cluj-Napoca, 2013
- Andriescu, Tatay 2020 – Bogdan Andriescu, Anca Elisabeta Tatay, *Carte românească veche în Biblioteca Națională Széchényi. Budapesta*, Sibiu – Cluj-Napoca, 2020
- BRV II – Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche 1508-1830*, vol. II, București, 1910
- BRV III – Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche 1508-1830*, vol. III, București, 1912-1934
- Cândea 2018 – Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare*, Serie nouă VI.2 Ungaria, București – Brăila, 2018

³⁵ Cota: NC-101.003.

³⁶ Cotele: NC-500.467, NC-500-468, NC-500.469.

- Chindriș 1996 – Ioan Chindriș, „Cartea românească veche la Budapesta”, în *Academica*, VII, dec. 1996, 2 (74), p. 10-11
- Chindriș 1997 – Ioan Chindriș, „Cartea românească veche la Budapesta”, în *AMN*, 33/II, 1997, p. 215-229
- CRVIH – Ioan Chindriș, Niculina Iacob, Eva Mârza, Anca Elisabeta Tatay, Otilia Urs, Bogdan Crăciun, Roxana Moldovan, Ana Maria Roman-Negoi, *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691-1830). Recuperarea unei identități culturale / Old Romanian Book in the Habsburg Empire (1691-1830). Recovery of a cultural identity*, Cluj-Napoca, 2016
- Mârza 2018 – Eva Mârza, „Carte românească veche în Biblioteca Națională Széchényi de la Budapesta (sec. XVI-XVII)”, în *Transilvania*, 5-6/2018, p. 11-17
- Petrik I-III – Petrik Geza, *Magyarország bibliographiája 1712-1860*, vol. I-III, Budapest, 1888-1891
- Râpă-Buicliu 2000 – Dan Râpă-Buicliu, *Bibliografia Românească Veche. Additamenta I (1536-1830)*, Galați, 2000
- Tatay 2011 – Anca Elisabeta Tatay, *Din istoria și arta cărții românești vechi: gravura de la Buda (1780-1830)*, Cluj-Napoca, 2011
- Varga 2020 – Bernadett Varga (editor), *Todoreszku. Egy kivételes könyvtár kincsei – Comorile unei biblioteci unice – Treasures of a Unique Library*, a szerk. munkatársai Nagy Levente, Hutai Zsófia, Budapest, 2020
- Veress 1931, I-II – Andrei Veress, *Bibliografia română-ungară*, vol. I-II, București, 1931

